

**İŞÂRÎ TEFSİRLERDE CENNET VE CEHENNEM
TASAVVURU (RÛHU'L-BEYÂN VE RÛHU'L-
MEÂNÎ ÖRNEĞİ)**

Yahya AKTAŞ

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

2022

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**İŞÂRÎ TEFSİRLERDE CENNET VE CEHENNEM TASAVVURU (RÛHU'L-BEYÂN VE
RÛHU'L-MEÂNÎ ÖRNEĞİ)**

(The Concept of Heaven and Hell in Ishari Commentaries (The Example of Rûhu'l-Beyân and
Rûhu'l-Meâni))

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yahya AKTAŞ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

Bayburt
Kasım, 2022

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL danışmanlığında 182108047 numaralı Yahya AKTAŞ tarafından hazırlanan “İşârî Tefsirlerde Cennet ve Cehennem Tasavvuru Rûhu’l-Beyân ve Rûhu’l-Meânî Örneği” adlı bu çalışma 30. 11 2022 tarihinde aşğıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mustafa KAYHAN

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Numan ÇAKIR

İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....

Doç. Dr. Murat KUL
Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İşârî Tefsirlerde Cennet ve Cehennem Tasavvuru (Rûhu'l-Beyân ve Rûhu'l-Meânî Örneği) başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

30 / 11 / 2022

Yahya AKTAŞ

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezi çalışmam boyunca bana her türlü yardımı gösteren başta kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL'a, tezimin düzenlenmesi konusunda her zaman yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocalarım Doç. Dr. Mustafa KAYHAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Numan ÇAKIR'a teşekkür ederim. Yine değerli meslektaşım Güroymak İlçe Vaizi Musab NORŞİNİ hocama, bu zamana kadar üzerimde emeği bulunan annem Lalihan AKTAŞ ve babam Hayrettin AKTAŞ'a da teşekkür ederim. Ayrıca ilim tahsili yolunda üstadım olan şehit hocam Abdülkerim ÇEVİK'e ve her zaman bana destek olan kıymetli eşime de çok teşekkür ederim.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İŞÂRÎ TEFSİRLERDE CENNET VE CEHENNEM TASAVVURU (RÛHU'L-BEYÂN VE RÛHU'L-MEÂNÎ ÖRNEĞİ)

Yahya AKTAŞ

Kasım 2022, 87 Sayfa

İnsan, tarih boyunca bilemediği gayb konuları hakkında sürekli bir merak içerisinde olmuştur. İlk insandan günümüze kadar bu konular hakkında sorular sorulmuştur. Ölüm ve ölüm ötesi hayat da bunların başında gelmektedir. İnsan, akıllı bir varlık olması münasebetiyle ister istemez “Ben kimim? Niçin varım? Nereden geldim? Nereye gideceğim?” gibi soruları kendisine sormuş ve bunların cevabını aramıştır. Bu tür soruların cevaplarını da açıklamak için Allah, insanlara, uyarıcı ve yol gösterici elçiler göndermiştir. Bütün nebiler insanları hakka davet etmiş onlara yaratılış gayelerini hatırlatmış, cennet ve cehennem hakkında onları bilgilendirmiştir. İnsanların bir kısmı bu uyarıları dinlemiş ve iman etmiştir. Diğerleri ise uyarılara kulak vermemiş ve inkâr etmiştir. Âhiret denince cennet ve cehennem ilk akla gelen konulardan olmuştur. “İşârî tefsirlerde cennet ve cehennem tasavvuru (Rûhu'l-Beyân ve Rûhu'l-Meânî örneği)” adlı bu teze başlamadan önce, tasavvufî tefsirlerin cennet ve cehenneme bakışını ortaya koyan müstakil bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. Bu eksikliği gidermek adına bu konu seçilmiştir. Başta İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) “Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Şur'ân” ve Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) “Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Şur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî” adlı tefsirleri olmak üzere, diğer bir kısım tefsirlerden, bu alanda yazılan kitap, tez, makale gibi çalışmalardan istifade edilmiştir.

Bu çalışma, genel olarak giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, metodu, amacı ve araştırmanın kaynaklarına yer verilmiştir. Birinci bölümde Bursevî ve Âlûsî'nin hayatları, ilmi çalışmaları ve eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde cennet, cennetin isimleri ve cennetin mertebeleri işlenmiştir. Aynı şekilde bu bölümde cehennem, cehennemin isimleri ve cehennemdeki azap çeşitleri de ele alınmıştır. Bursevî ve Âlûsî'nin bu konulara bakışı ve işârî yorumları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, İşârî Tefsir, Âhiret, Cennet, Cehennem.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

THE CONCEPT OF HEAVEN AND HELL IN ISHARI COMMENTARIES (THE EXAMPLE OF RÛHU'L-BEYÂN AND RÛHU'L-MEÂNÎ)

Yahya AKTAŞ

November 2022, 87 Pages

Throughout history, man has always been curious about the unknown/unseen realm. Questions have been asked about these issues from the first human to the present day. Death and the afterlife are among them. Since man is an intelligent being, he inevitably asked himself questions such as these and sought answers to them: “Who am I? Why am I here? Where did I come from? Where will I go?”. In order to explain the answers to such questions, Allah sent messengers to warn and guide people. All the prophets invited people to the truth, reminded them of the purpose of their creation, and informed them about heaven and hell. Some people listened to these warnings and believed. Others did not heed the warnings and denied them. Heaven and hell are the first things that come to mind when it comes to the afterlife. Before starting this thesis titled “The concept of heaven and hell in ishari commentaries (the example of Rûhu'l-Beyân and Rûhu'l-Meânî)”, it has been seen that no independent study has been done that reveals the perspective of Sufi tafsir about heaven and hell. This topic has been chosen to make up for this deficiency. Notably the commentaries of İsmâil Hakkı Bursevî's (d. 1137/1725) “Rûhu'l-beyân fî tafsîri'l-Qur'an” and Shihâbüddîn Mahmûd al-Âlûsî's (d. 1270/1854) “Rûhu'l-me'ânî fî tafsîri'l-Qur'ani'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî” and some other commentaries, there also have been utilized from studies such as books, theses, and articles written in this field.

This study generally consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the introduction part, the subject, importance, method, aim of the research and the sources of the research are given. In the first part, the lives, scientific studies and works of Bursevî and Âlûsî are discussed. In the second part, heaven, the names of heaven and the degrees of heaven are handled. Likewise, in this chapter, hell, the names of hell and the types of torment in hell are also discussed. Bursevî and Âlûsî's views on these issues and their ishari interpretations have been tried to be revealed.

Keywords: The Qur'an, Ishari Tafsir, Afterlife, Heaven, Hell.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BURSEVÎ VE ÂLÛSÎ'NİN HAYATLARI VE TEFSİR YÖNTEMLERİ

1.1. Bursevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Metodu.....	5
1.1.1. Bursevî'nin Hayatı	5
1.1.2. Bursevî'nin Tefsir, Hadis ve Tasavvufa Dair Eserleri	6
1.1.3. Bursevî'nin Diğer Eserleri	8
1.1.4. Bursevî'nin İşârî Tefsir Metodu	9
1.2. Âlûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Yöntemi.....	10
1.2.1. Âlûsî'nin Hayatı	10
1.2.2. Âlûsî'nin İlmi ve Edebi Eserleri.....	12
1.2.3. Âlûsî'nin İşârî Tefsir Metodu.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

BURSEVÎ VE ÂLÛSÎ'NİN TEFSİRLERİNDE CENNET VE CEHENNEM

TASAVVURU

2.1. Bursevî ve Âlûsî'nin Tefsirlerinde Cennet Tasavvuru.....	16
2.1.1. Cennetin Lugavi ve İstılahi Manaları.....	16
2.1.2. Cennetin Diğer İsimleri.....	19
2.1.2.1. 'Adn (عدن).....	19
2.1.2.2. Firdevs (فردوس)	21
2.1.2.3. Huld (خلد)	22
2.1.2.4. Na'im (نعيم)	24
2.1.2.5. Me'vâ (مأوى)	25
2.1.2.6. Dâru'l-mukâme (دار المقامة).....	26
2.1.2.7. Dâru's-selâm (دار السلام)	26
2.1.3. Cennete Özgü Nimetler.....	27
2.1.3.1. Tahtlar, Saraylar ve Çadırlar	27
2.1.3.2. Hûriler.....	30

2.1.3.3. Tertemiz Eşler.....	33
2.1.3.4. Nehirler.....	35
2.1.3.5. Gölgelekler.....	36
2.1.3.6. Hizmetçiler	37
2.1.3.7. Bekçiler.....	38
2.1.3.8. Altın Takılar ve Atlas Elbiseler	38
2.1.4. Cennetteki Yiyecekler ve İçecekler.....	39
2.1.4.1. Cennet Yiyecekleri	39
2.1.4.2. İçecekleri	41
2.1.5. Cennet Çeşitleri	43
2.1.6. Cennetin Kapıları	44
2.1.7. Bursevi ve Âlûsî'nin Tefsirlerinde Cennet Tasavvuru.....	45
2.2. Bursevî ve Âlûsî'nin Tefsirlerinde Cehennem Tasavvuru.....	46
2.2.1. Cehennemin Lügavi ve İstılahi Manaları	47
2.2.2. Cehennemin Diğer İsimleri	48
2.2.2.1. Caḥîm (جحيم)	48
2.2.2.2. Sekar (سقر)	49
2.2.2.3. Hutame (حطمة)	51
2.2.2.4. Hâviye (هاوية).....	52
2.2.2.5. Sa'îr (سعرير).....	53
2.2.2.6. Lezâ (لظى)	53
2.2.3. Cehennemdeki Azaplar	54
2.2.3.1. Cehennemin Yakıtı.....	54
2.2.3.2. Yürekleri Dağlayan Ateş	56
2.2.3.3. Kızgın Ateş.....	56
2.2.3.4. Alevli Ateş.....	57
2.2.3.5. Cehennemde İnsan Derisinin Yanması.....	58
2.2.3.6. Demir Zincirler ve Halkalar	59
2.2.3.7. Uzatılmış Sütunlar	60
2.2.3.8. Cehennem Bekçileri	61
2.2.3.9. Ateşten Örtü ve Döşekler	62
2.2.4. Cehennemliklerin Yiyecekleri ve İçecekleri	63
2.2.4.1. Yiyecekleri.....	63
2.2.4.2. Zakkum Ağacı	64
2.2.4.3. Cehennemliklerin İçecekleri.....	66

2.2.4.4. Pis Su	68
2.2.4.5. Kaynar Su	69
2.2.4.6. Yüzleri Haşlayan Su	71
2.2.5. Cehennemin Yedi Kapısı	72
SONUÇ	78
KAYNAKÇA.....	84
ÖZ GEÇMİŞ	87

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

as.	: Aleyhisselam
b.	: bin
bk.	: Bakınız
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
s.a.s.	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
s.nşr.	: Sadeleştirerek Neşreden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
y.y.	: Yayıncı Yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Bu araştırmanın konusu Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* ile Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsirlerinde cennet ve cehennem tasavvurlarını işârî açıdan incelemeye çalışmaktır. Bu çalışmada bu iki müfessirin işârî yorumlarının yanında, diğer klasik tefsirlerden de istifade edilmiştir. Ayrıca bu iki tefsirin konuya dair görüşleri aktarılmış, aralarında mukayese yapılmıştır. Aralarında farklı görüşleri varsa, bunlara temas edilmiş ve bu şekilde bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

II. Araştırmanın Amacı

Bursevî ve Âlûsî'nin tefsirleri bağlamında işârî tefsirlerde cennet ve cehennem tasavvurunun ele alındığı bu tez çalışmasında, üzerinde sıklıkla tartışılan cennet ve cehennem konusunu, işârî tefsir geleneğinde doğru bir şekilde aktarılması hedeflenmiştir. Ayrıca bu araştırmada işârî tefsirlerde cennet ve cehennem konusunu araştırmakla, işârî tefsirlerin diğer klasik eserlerden bir farklılığının olup olmadığını tespit etmek amaçlanmıştır. Böylece işârî tefsirlerin de yorumları dikkate alınarak doğru bir cennet ve cehennem tasavvurunu okuyucuya kazandırmak hedeflenmiştir.

İlk insandan itibaren, insanoğlu sürekli kabir hayatı, kıyâmet, âhiret, cennet ve cehennem konularında kafa yormuştur. Bazı insanlar, bunları kabul etmiş, fakat diğerleri ise inkâr etmiştir. Allah bunların birer gerçek olduğunu göstermek için önceki milletlere peygamberler göndermiştir. Bazı milletler nebilerin getirdiği hakikatlerin gerçek ve doğru olduğuna iman etmiş, diğerleri ise bu hakikatleri kabul etmeyerek inkârı tercih etmiştir. Biz de bu şekilde kendisi üzerinde çokça kafa yorulan bu konuya müfessirlerin görüşleri çerçevesinde Kur'an'ın bakış açısını ortaya koymayı amaçladık.

III. Araştırmanın Önemi

Bu çalışmamızda insanlar için çok önemli olan cennet ve cehennem konusu işari tefsirler bağlamında ele alınmıştır. Bu konunun önemine binâen bu mevzuda ciddi bir çalışma yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Cennet ve cehennem terimlerinin işârî tefsirlerde nasıl yorumlandığının ve bu yorumların Kur'an'ın ve sahih sünnetin verileriyle ne derece uyduğunun tespit edilmesi konuyu daha da önemli hale getirmiştir.

Kur'ân-ı Kerim ve sahih sünnetin süzgecinden geçirilen cennet ve cehennem konusu, topluma ne kadar doğru ve sistemli bir şekilde aktarılırsa, toplumun bu konuda o kadar bilinçleneceği düşünülmüştür. Zira Kur'ân ve sahih hadisler dışında cennet ve cehennemle ilgili

yapılan değerlendirmelerin, doğruya isabetinin şüpheli olacağı açıktır. Bu sebeple konunun bu bağlamda incelenmesi büyük önem arz etmektedir.

İnsanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte cennet ve cehennem konusu günümüzde güncelliğini korumaktadır. Hz. Âdem'den beri cennet ve cehennem tasavvuru, yaratıcıya olan inanma ihtiyacı ve tanrı arayışı, insanlığın aklını ve kalbini sürekli meşgul etmiştir. Bu yüzden insan ölümün korkunç yüzüne ve hayatın fâniliğine karşı sürekli kurtuluş yolları aramıştır.

Bitmeyen ve tükenmeyen, eşsiz ve sayısız nimetlerle donatılmış olan cennet, Allah'ın çizdiği yolda yürüyenler, bu kısacık imtihan dünyasında başarılı olanlar için sonsuz hediye olarak hazırlanmıştır. Bunu Kur'ân ve önceki kitaplar beyan etmiştir. Buna karşın yokluktan dünya sahnesine çıkarılan ve pek çok nimetlerle donatılan insanın, Yüce Allah'ın varlığını, emir ve yasaklarını kabul etmediği de görölmektedir. Bu yüzden elçilerin uyarılarını dikkate almayanların, yaptıkları kötü amele göre denk bir azaba duçar olacağı beyan edilmiştir.

Âhiret inancı, Kur'ân-ı Kerim'in başından sonuna kadar, neredeyse her sûrede vurgulanmıştır. Bu sebeple Kur'ân'ın konuları, dolaylı veyahut doğrudan âhiretle ilişkili olmuştur. Çünkü Kur'ân, doğru veya yanlış, her yapılanın âhirette bir karşılığının olacağından önemle ve tekrarla bahsetmiştir.

İnsan, yaptıklarından sorumlu tutulan bir varlık olarak yaratılmıştır. Dünya hayatında bir sınava tabi tutulmuştur. Bir sonraki hayattaki hesaba göre ya cennete girip ödölünü alacak veya cehenneme düşüp cezasını çekecektir. Bu nedenlerden dolayı cennet ve cehennem konusu, Kur'ân'ın çok önemli iki konusudur. Bu vesileyle işâri tefsirlerin konuya bakışının ortaya konulması uygun görölmüştür.

IV. Araştırmanın Metodu

Bu çalışmada değişik metotlardan yararlanılmıştır. En başta bilgiler toplanıp tasnif edilmiş, genel verilerden yola çıkılıp sonuçlara ulaşılmaya çalışılmış, böylece tündengelim metodundan yararlanılmıştır. Yine bu çalışmada literatür taraması yapılmış, Kur'ân-ı Kerim ve sahih hadislerin yanında, Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* ile Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsirlerinden bilgiler taranmıştır. Diğer işârî tefsirler, tezler, makaleler, bildiri ve kitaplardan da yararlanılmıştır. Elde edilen bilgiler harmanlanmış ve seçilen bilgiler teze işlenmiştir. Burada analiz ve sentez yöntemlerinden de yararlanılmıştır.

Bu çalışmada öncelikle cennet ve cehennemle ilgili âyetler Hz. Peygamber'in (s.a.s) hadisleri çerçevesinde ele alınıp işlenmiştir. Bunun yanında işârî tefsirlerin konuyu nasıl ele aldığı ortaya çıkarılmaya gayret edilmiştir.

Bu çalışmada sadece işârî tefsirlerdeki yorumlarla yetinilmemiştir. İşârî tefsirlerin görüşleri yanında diğer klasik ve modern tefsirlerden de yeteri kadar istifade edilmiştir. Böylece aralarında bir mukayese yapma fırsatı yakalanmıştır. Ayrıca bu iki müfessirin, konuya dair görüşleri aktarılırken aralarında bir mukayese yapılmıştır. Böylelikle mevcut görüşlerin farklı yönleri izah edilmiş ve bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

V. Araştırmanın Kaynakları

Bu tez çalışmasında Kur'ân-ı Kerim ve sahih hadislerden ana kaynaklar olarak yararlanılmıştır. Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* ile Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsirlerinden, bunlara ilave olarak klasik eserlerden Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*'i ile Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân* tefsirlerinden de yeteri kadar istifade edilmiştir.

Kelime, kavram ve terimlerle ilgili açıklamalarda, Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitabu'l-Ayn*, Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) *el-Müfredât li elfâzi'l-Kur'ân*, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab* ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* gibi kaynaklardan yararlanılmıştır. Âyet meâllerinde ise Diyanet İşleri Başkanlığının *Kur'ân Yolu Meâli* ve bazı yerlerde de farklı meâllerden faydalanılmıştır. Yeri geldiğinde ise doktora ve yüksek lisans tezlerinden istifade edilmiş, buna ilaveten makalelerden de faydalanılmıştır.

VI. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Bu araştırmada, işârî tefsirlerin perspektifinde cennet ve cehennem tasavvuru tespit edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle cennetin lugavi ve ıstılahi anlamları açıklanmış, daha sonra cennetin diğer isimleri olan adn, naîm, firdevs, huld, me'vâ, dâru'l-mukâme ve dâru's-selam cennetlerinden bahsedilmiştir. Akabinde cennetin içindeki nimetlerden olan tahtlar, saraylar, çadırlar, meyveler, nehirler, tertemiz eşler, hûriler, gölgelikler, hizmetçiler, bekçiler, altın takılar ve atlas elbiselerden bahsedilmiştir. Daha sonra ise cennetle ilintili olan cennetin çeşitleri ve kapıları hakkında izahlar yapılmıştır. En sonunda Bursevî ve Âlûsî'nin tefsirlerinde geçen cennet tasavvuru konusu işlenmiştir.

İşârî tefsirlerin perspektifinde cennet konusunu izah edildikten sonra, cehennemin ne olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra cehennemin diğer isimleri konumuzun asli kaynakları başta olmak üzere detaylıca anlatılmıştır. Bunların da sırasıyla cahîm, sekar, hutâme, hâviye, saîr ve lezâ adlı cehennemlerden oluştuğu belirtilmiştir. Cehennemin diğer isimlerini anlattıktan sonra, içindeki azapların ne olduğu hakkında detay verilmiştir. Araştırmamızda bu azapların yakıtı insan ve taşlar olmasından bahsedilmiştir. Bunun yanı sıra yürekleri dağlayan, kızgın ve alevli bir ateşin daha olduğu belirtilmiştir. Ayrıca cehennemde

insan derisinin sürekli olarak yanması, demir zincirler, halkalar, uzatılmış sütunlar, zebaniler (cehennem bekçileri), ateşten örtü ve döşeklerden bahsedilmiştir. Cehenneme girenlerin yiyeceklerinin zakkum, içeceklerinin ise pis, kaynar ve yüzleri haşlayan bir su olduğu belirtilmiştir. Daha sonra cehennemin yedi kapısının ne anlamlara geldiği detaylandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BURSEVÎ VE ÂLÛSÎ'NİN HAYATLARI VE TEFSİR YÖNTEMLERİ

Bu bölümde Bursevî ve Âlûsî'nin hayatlarına, vefatlarına, yazmış oldukları eserlerine ve tefsir metotlarına yer verilecektir. Zira buradaki veriler ve açıklamalar, tezin diğer konularına önemli katkılar sunacaktır. Bu iki müfessirin vefat tarihi baz alınarak öncelikle Bursevî'nin hayatı, daha sonra ise Âlûsî'nin hayatı işlenecektir.

1.1. Bursevî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Metodu

1.1.1. Bursevî'nin Hayatı

Müfessir, “İsmâil Hakkı Bursevî” olarak tanınmaktadır. Bursevî, Hicri 1063 yılında bugün Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos vilayetinde dünyaya gelmiştir.¹ Bursa’da uzun süre yaşayan Bursevî, belli bir süre Üsküdar’da ikamet ettiğinden dolayı Üsküdârî, Celvetiyye tarikatına mensup olduğu için Celvetî nisbeleriyle tanınmıştır. Özellikle Bursevî nisbesiyle meşhur olmuştur.² Yedi yaşında annesini kaybetmiş, ona büyükannesi bakmaya başlamıştır.³ Uzun bir süre Osman Fazlı Efendi’nin halifesi Ahmed Efendi’den Arapça dersleri almış ve Osman Fazlı’nın Aydos’a uğrayan Edirne halifesi Seyyid Abdülbâki Efendi ile birlikte Edirne’ye gitmiştir.⁴ Dini ilimlerini Edirne’de öğrenen Bursevî, diğer yandan da güzel yazı yazma sanatıyla meşgul olmuştur. Fıkıh ve kelâmı ilgili kitapları ise Osman Fazlı’nın bir başka halifesinden okumuştur. Edirne’de ilmi tahsilini tamamlamış, ardından Abdülbâki Efendi onu İstanbul’da bulunan Osman Fazlı’nın yanına göndermiştir.”⁵

Bursevî, “hicri 1083’te Osman Fazlı’ya intisap etmiştir. Ondan kelâm ve ferâiz ilimlerini, *el-Mutavvel*’in hâşiyesini hazırladığı sırada *el-Mutavvel*’i, fıkıh usulüne dair *Tenkîhu’l-usûl* adlı eseri okumuştur. Mehmed Efendi’den tecvid ve diğer bazı hocalardan ise Farsça dersleri almıştır. Meşhur şairlerin Farsça divanlarını ve bazı eserleri incelemiştir. Hâfız Osman’dan güzel yazı yazma sanatını öğrenmiştir. Üç yıl sonra şeyhinin izniyle Zeyrek Camii’nde inzivaya çekilmiş, doksan gün süren bu inzivadan çıkınca dervişlere hizmetle görevlendirilmiştir. Bir süre sonra şeyhi ona kendi yerine vaaz etmesini söylemiştir. 1086/1675’te onu halife tayin etmiş ve Üsküp’e halife olarak göndermiştir.”⁶

¹ Sakıb Yıldız, “Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî’nin Hayatı”, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi 0/1 (Haziran 1975), 104.

² Ali Namlı, “Bursevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/102.

³ Yıldız, “Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî’nin Hayatı”, 105.

⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2014), 334.

⁵ Namlı, “Bursevî”, 23/102.

⁶ Namlı, “Bursevî”, 23/102.

Üsküp'te muhtelif camilerde vaaz vermeye başlayan İsmâil Hakkı, aynı zamanda dini ilimlere dair dersler de vermiştir. Bu sırada harap bir tekke onarılmış ve kendisine tahsis edilmiştir. Bir süre sonra inşa edilen yeni bir zaviyede tasavvufî eğitim ve irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu vaazlarda, müellif dine aykırı davranışları olduğunu düşündüğü Üsküp müftüsünü ve şehrin bazı ileri gelenlerini sürekli eleştirmiştir. Bunun üzerine muhalifleri tarafından mahkemeye verilmiştir. İşte bu yüzden İsmâil Hakkı ve davacıları, İstanbul'a dönmüş ve Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Rumeli Kazaskeri Beyâzîzâde Ahmed Efendi ile görüşmüşlerdir.⁷

İsmâil Hakkı akaid konularında genellikle ehl-i sünnete mensup olduğunu söylemiştir. İsmâil Hakkı Bursevî, tasavvufta Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ekolüne bağlıdır. Bu yüzden o, bilgi, ulûhiyyet, nübüvvet ve âhirete ilişkin meselelerde farklı görüşlere sahip olmuştur.⁸ Müfessir ve mutasavvıf olan Bursevî, geride pek çok eser bırakarak Hicri 9 Zilkâde 1137, miladi 20 Temmuz 1725'te Bursa'da vefat etmiştir. Adıyla anılan dergâhın bitişiğindeki cami-i şerif avlusunda defnedilmiştir.⁹

1.1.2. Bursevî'nin Tefsir, Hadis ve Tasavvufa Dair Eserleri

Âlim ve mutasavvıf kişiliğinin yanı sıra edebî yönü de güçlü olan İsmâil Hakkı Bursevî,¹⁰ manzum ve nesir olarak yüzden fazla eser kaleme almıştır.¹¹ Bunların çoğunun Türkçe, geriye kalan kırk kadar eseri de Arapçadır. Her iki dili birlikte kullandığı eserleri de vardır. Aynı zamanda bestekâr olan İsmâil Hakkı hem kendisinin ve hem de Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bazı ilahilerini bestelemiştir.¹² Müellif yetmiş beş yıllık hayatına 100'den fazla eser sığdırmıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, akaid, ve tasavvuf gibi çok değişik alanlarda eserler yazmıştır.¹³

Müfessirin en önemli eserinin, *Rûhu'l-Beyân* olduğu herkesçe malumdur. Yazar, bu eserine *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adını vermiştir. 1096/1685 yılında şeyhi Atpazarî Osman Fazlı Efendi (ö. 1102/1691) tarafından Bursa'ya halife olarak atanmış ve yazar Bursa Ulucami'de vaaz etmeye başlamıştır. Müellif, vaazlarında Kur'an'ı tefsir etmiş ve *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı Arapça eserini bu dönemde telife karar vermiştir.¹⁴ Bu tefsir,

⁷ Namlı, "Bursevî", 23/102.

⁸ Yusuf Şevki Yavuz, Cağfer Karadaş, "Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/108.

⁹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 334.

¹⁰ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 334.

¹¹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 336.

¹² Namlı, "Bursevî", 23/104.

¹³ Abdullah Kargılı, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü'l-Hucceti'l-bâliğa Adlı Eseri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 12.

¹⁴ Ali Namlı, "Rûhu'l-beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/211.

tasavvufî yönü ağır basan bir tefsir olarak tanınmıştır. Eseri yazarken tefsirinde yararlandığı kaynaklar dikkate alındığında hem rivâyet tefsiri hem de dirâyet tefsiri özelliklerini taşıyan iki yönlü bir tefsir olduğu tespit edilmiştir. Özellikle mutasavvıfların Kur'ân âyetlerine dair yorumlarını içeren ilk kapsamlı eser olma özelliğini taşıyan Sülemi'nin (ö. 412/1021) *Hakâiku't-Tefsir*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-Ğayb*, Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) *el-Keşşâf* ve Kuşeyri'nin (ö. 465/1072) *Letâifü'l-İşârat* adlı tefsirlerinden izler taşımaktadır.¹⁵ Bursevî'nin bu tefsirinde büyük müfessirlerin, âlimlerin ve mutasavvıfların sözlerine yer verilmiştir. Özellikle Kadı Beyzavî ile Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) tefsirlerinden çokça yararlanmıştır.¹⁶ Esas itibarıyla Bursevî'nin Bursa Ulu Camii'ndeki vaazlarına dayanan ve 1117/1705'te tamamladığı *Rûhu'l-Beyân*'da öğüt üslubunun ağır bastığı görülmektedir. Bu yüzden sonraki dönemlerde yazılan öğüt türü tefsirler için önemli bir kaynak olmuştur. Eserin çeşitli baskıları yapılmış ve tamamı Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁷ Bu eserde müellif, âyetleri bir veya birkaç kelime halinde ele almış ve sarf, nahiv, iştikak ve mana yönünden onları tahlil etmiştir. Nadiren de olsa yazar, Arap şiirlerinden istihsadda bulunmuş ve kıraat farklarından doğan anlam değişikliklerine fazlaca yer vermemiştir.¹⁸

Bursevî'nin, tefsir alanında yazdığı başka eserler olduğu ifade edilmiştir. Bunların, *Ta'lika âlâ Evâili Tefsîri'l-Beyzâvî*, *Şerh 'âlâ Tefsîri Cüz'i'l-Ahîr li'l-Kâdi'l-Beyzâvî*, *Tefsîr-i Sûreti'l-Fâtîha*, *Tefsîru Âmene'r-Resûl*, *Tefsîru Sûreti'l-Asr*, *Tefsîru Sûreti'z-Zelzele*, *Levâ'ih tete'Allak bi-Ba'zi'l-Âyât ve'l-Ehâdis* ve *Kitâbü'l-Mir'ât li-Hakâ'iki Ba'zi'l-Ehâdis ve'l-Âyât* adlarıyla yazıldığı anlaşılmıştır.¹⁹

Ayrıca müellifin, İslam'ın ikinci kaynağı kabul edilen hadislerle dair de bazı eserler kaleme almıştır. Bunların arasında *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, *Şerhu'l-Hadîsi'l-erba'in* ve *Şerhu'l-Erbaîne hadîsen* adlı kitaplar sayılmıştır.²⁰

Müfessir Bursevî'nin tasavvufa ve değişik durumlarına dair eserler de yazmıştır. Bunların arasında *Rûhu'l-Mesnevî* yahut *Şerhu'l-Mesnevî* en başta zikredilmiştir. Bu eserde Celâleddin Rûmî'nin (ö. 672/1273) *Mesnevî*'sinin ilk 738 beyti şerhedilmiştir. Mesnevî'nin İbn-i Arabî geleneğine dayanan yorumunun önemli bir örneği²¹ olan bu eser iki cilt halinde tab edilmiştir.²² Yine yazarın, *Şerhu'l-Muhammediyye* ve *Tamâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl* adlı tasavvufa dair iki eserinden de söz edilmiştir. Bu son eserin baş tarafında tarikatların menşei,

¹⁵ Namı, "Rûhu'l-beyân", 35/212.

¹⁶ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 336.

¹⁷ Namı, "Rûhu'l-beyân", 35/211.

¹⁸ Namı, "Bursevî", 23/104.

¹⁹ Kargılı, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü'l-Hucceti'l-bâliğa Adlı Eseri*, 13.

²⁰ Kargılı, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü'l-Hucceti'l-bâliğa Adlı Eseri*, 13.

²¹ Namı, "Bursevî", 23/104.

²² Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 336.

amacı, biat ve intisap, evrâd, mürşidin vasıfları, Celvetî silsilesi gibi konular ele alınmıştır. Bu eserin büyük bir kısmını, Bursevî'nin şeyhi Osman Fazlı'nın hayatı, kerametleri, esrleri ve değişik konularından derlenen notlardan oluşturulmuştur.²³

Yine müfessirin *Silsilenâme-i Celvetiyye* veya *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye* adıyla yazılmış bir eserinden bahsedilmiştir. Celvetiyye tarikatı şeyhleri hakkında bilgilerin yer aldığı eserin son tarafında tarikat âdap ve erkânından söz edilmiştir.²⁴ Yazarın ayrıca *Kitâbü'l-Hitâb*, *Kitâbü'n-Necât*, *Şerh-i Usûlü'l-aşere*, *Tuhfe-i Recebiyye*, *Risâle-i Şerh-i Esmâ-i Seb'a*, *Risâletü'l-Hazarât*, *Kenz-i Mahfî*, *Kitâbü Hücceti'l-Bâliğa*, *Tuhfe-i İsmâiliyye*, *Tuhfe-i Halîliyye*, *Tuhfe-i Bahriyye*, *Risâle-i Hüseyiniyye*, *Sülûkü'l-Mülûk*, *Tuhfe-i Hasekiyye*, *Kitâbü's-Sülûk*, *Şerh-i Ebyât-ı Fusûs*, *Tuhfe-i Atâiyye*, *Tuhfe-i Ömeriyye*, *Risâle-i Bahâiyye*, *Mecî'ü'l-Beşîr li-Eclî't-Tebşîr*, *Vesîletü'l-Merâm*, *Risâle-i Nefesü'r-Rahmân*, *Şerh-i Salavât-ı İbn Meşîş*, *Nuhbetü'l-Letâ'if*, *Mecmû'atü'l-Esrâr*, *Risâle-i Şem'iyye*, *Es'iletü's-Sahafiyye* ve *Ecvibetü'l-Hakkiyye*, *Es'ile-i Şeyh Mısri'ye Ecvibe-i İsmâil Hakkı*, *Kitâbü'l-Fasl fî'l-Esrâr*, *Esrârü'l-Hurûf*, *Risâle et-Tehaccî fî Hurûfî't-Teheccî*, *Hakâ'iku'l-Hurûf*, *Makâlât-ı Şeyh İsmâ'il Hakkı* ve *Mecmû'a* adlı eserlerinden bahsedilmiştir. Müellifin *Kitâbü'n-Netîce*'nin Hicri 1136 Safer veya miladi 1723 Temmuz'unda müellifin kalbine ilham edilen manevi bilgileri ve bunlar üzerine yaptığı yorumları içerdiği belirtilmiştir.²⁵

1.1.3. Bursevî'nin Diğer Eserleri

Müellif Bursevî'nin tefsir hadis ve tasavvuf dışında başkaca diğer eserlerinden de söz edilmiştir. Bunlar arasında *Mi'raciyye* adlı eseri önemli bir yer işgal etmiştir. Yazar, 1121/1709'da bu eseri yazmıştır. Bu eser 477 beyitlik manzum bir eserden oluşturulmuştur. Bu eserde Hz. Peygamber'in (s.a.s) miracı anlatılmış ve *Mi'raciyye* türü eserler arasında, muhteva zenginliği ve içerdiği tasavvufî yorumlarıyla seçkin bir yere sahip olmuştur.²⁶

Yine müfessirin, *Divan* adlı bir eserinden bahsedilmiştir. 1098/1687'den sonra müellifin yazdığı şiirlerden oluşturulmuş ve 3153 beyte sahip bir kitaptır. İsmâil Hakkı'nın "nazmının nesrinden daha sade olduğu belirtilmiştir. Kullandığı dil, halk şiirindeki kadar sade olmamış, klasik şiirdeki kadar da yabancı terkiplerle yüklü ve külfetli olmamıştır. Mütevasi mizaca sahip olan Bursevî, bu mizacı sebebiyle şiirlerine üzgün ve kırılgan bir ruh hali yansıtmıştır. İrşat ve tedris faaliyetleri yaptığı esnada gittiği bazı yerlerde yöre halkının gösterdiği duyarsızlıktan yakınmış, bu duygularını şiirlerinde çok fazla zamanından şikayetle dile getirmiştir."²⁷ Ayrıca

²³ Namli, "Bursevî", 23/104.

²⁴ Namli, "Bursevî", 23/104.

²⁵ Namli, "Bursevî", 23/104-105.

²⁶ Namli, "Bursevî", 23/108.

²⁷ Namli, "Bursevî", 23/106.

onun, *Şerhu Mukaddimeti'l-Cezerî, Kitâbü'l-Furûk, Şerhu Risâle fî âdâbi'l-münâzara li-Taşköprizâde, Mecâlisü'l-va'z ve't-tezkîr* ve *Kitâbü'l-Hutabâ* ya da *Hatîbü'l-hutabâ* adıyla yazdığı eserler de vardır.²⁸

1.1.4. Bursevî'nin İşârî Tefsir Metodu

Müfessir Bursevî'nin işârî tefsir metodunun en fazla görüldüğü eseri *Rûhu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Bu tefsir, Bursevî'nin en meşhur eserlerinden biridir. Bu eser, Osmanlı döneminde yazılan işârî tefsirlerin en kapsamlısı ve en çok ilgi göreni olmuştur. Müfessir, bu tefsiri Bursa Ulucami'ndeki vaazlarına tasavvufi yorumlar ekleyerek yazmıştır. Bu eserde âyetler anlaşılacak kadar zâhirî tefsir ile yetinilmiş, ardından işârî yorumlara yer verilmiştir. Bu tefsir halkı irşat etmek maksadıyla yazılmış, işârî yorumlar özenle seçilmiştir.²⁹

Yazarın işârî tefsirdeki temel kaynağı Necmeddîn-i Dâye'nin (ö. 654/1256) *Bahrü'l-hakâik* adlı tefsiridir. Ondan çokça istifade etmiştir. Bu tefsiri genellikle *Te'vîlâtü'n-Necmiyye* şeklinde zikretmiştir. Bursevî, Kur'ân'ın bir zâhiri bir de bâtını manası olduğunu, bâtının da yedi bâtına kadar bâtını olduğunu belirtmiştir. Kur'ân'ın zâhiri'nin, alimlerin tefsir ettiği şeye delalet ettiğini, bâtının ise, kitap ile sünnete uygun olması gerektiğini Necmeddîn-i Dâye'den aktarmıştır. Ona göre, bâtınî mananın geçerli olması bu mananın kitap ve sünnete uygun olmasına ve bu mananın doğru olduğuna kitap ve sünnetin şahitlik etmesine bağlıdır.³⁰

Bursevî'nin, işârî tefsirlerine âyet ve hadislerden delil getirdiği ve bu yorumlarını şiirle desteklediği de olmuştur. Mesela “*İbrahim'e ve İsmail'e şöyle emrettik: Evimi tavaf edenler, orada oturanlar, rükû ve secde edenler için temizleyin.*”³¹ mealindeki âyette Allah'ın kendisine izafe ederek şeref kazandırdığı evin “kalp evi” olduğunu ve Allah'tan başkasına iltifat kirinden temizlenmesini emrettiğini dile getirmiştir.³²

Bursevî, cenneti herkesin ameldeki niyetine ve manevi olgunluk seviyesine göre maddi veya manevi cenneti elde edeceği şeklinde yorumlamıştır. Tasavvufun temel amacı nefis terbiyesi ve kalp temizliğidir. Bursevi de dahil olmak üzere mutasavvıflar çok sayıda âyeti işârî yorumuna tabi tutarak kalp temizliği ve nefis terbiyesi manasında yorumlamışlardır. Bursevî dünyadan geçemeyen sıradan insanların cennetin fiziki nimetleri ile zevkleneceğini,

²⁸ Kargılı, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü'l-Hucetü'l-bâliğa Adlı Eseri*, 15.

²⁹ Numan Çakır, “Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ından İşârî Tefsir Örnekleri”, Mürsel Ethem vd. (ed.), *Meşhur Müfessirler ve Örnek Metinler 2* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020), 134.

³⁰ Çakır, “Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ından İşârî Tefsir Örnekleri”, 134.

³¹ el-Bakara 2/125.

³² Çakır, “Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ından İşârî Tefsir Örnekleri”, 135.

ibadetlerini âhirette Allah'ı görebilme ümidi ile yapanların ve kalplerini mâsîvâdan Allah'a döndürenlerin daha üst mertebeye geçeceğini belirtmiştir.³³

1.2. Âlûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Tefsir Yöntemi

1.2.1. Âlûsî'nin Hayatı

Asıl ismi, Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî el-Bağdâdî³⁴ (ö. 1270/1854) olarak kayıtlarda yer almıştır. Kaynaklarda künyesinin “Ebû's-Senâ ve lakabının ise Şihâbüddîn olduğu belirtilmiştir.³⁵ 1217/1802'de Bağdat yakınlarındaki Kerh banliyösünde dünyaya gelmiştir.³⁶

Müfessirin nesep olarak baba tarafından Hz. Hüseyin'e, ana tarafından Hz. Hasan'a ulaştığı rivâyet edilmiştir.³⁷ Hülâgû'nun Hicri 1258'de Bağdat'ı işgal etmesi üzerine, oradan göç etmiş ve Fırat nehri üzerindeki Âlûs adasına yerleşmişlerdir. Bu sebeple kaynaklarda Âlûsî nisbesiyle anılmıştır.³⁸ Âlûsî birçok ilim adamının yetişmesine katkı veren bir aileden geldiği söylenmiştir.³⁹

Yedi yaşına henüz varmadan Şafii fıkhiyla ilgili *Ğâyetü'l-Ihtisar*' adlı kitabı okumuştur. Feraiz ilminde ise *Rahebiye* manzumesini ezberlemiştir. Ayrıca *Ecrûmiyye* ve İmâm-ı Mâlik'in (ö. 179/795) *Elfiyye*'si gibi nahiv kitaplarını da bu yaşlarda iken ezberlemiştir.⁴⁰ Âlûsî, ilmi tahsiline reîsülmüderrişin lakabıyla anılan babasının yanında başlamış ve sarf, nahiv ve belağat, konularını okumuştur. Hanefî ve Şâfiî fıkhiyla hadis okumuştur. Bununla birlikte kendi zamanının meşhur âlimlerinden de dersler almıştır.⁴¹

Bu bağlamda, Ali es-Süveydî (ö. 1237/1822), Alâeddin Ali el-Mevsılî (ö. 683/1284) ve Hâlidîyye tarikatının kurucusu kabul edilen Hâlid el-Bağdâdî (ö. 1242/1827) gibi hocalardan dersler almıştır.⁴²

Aralarında Abdülfettâh eş-Şevvâf ve Ahmed b. Mahmûd Sâlih gibi âlimlerin de bulunduğu pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Birçok medresede müderriş olarak ders vermiş, sonra

³³ Resul Ertuğrul, “Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ında Cennet-Cehennem Tasavvuru”, Mürsel Ethem vd. (ed.), *Meşhur Müfessirler ve Örnek Metinler 2*, 154-155.

³⁴ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Şam: Müessetü'r-Risale Naşirun, 1957), 3/810.

³⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3/815.

³⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *et-Tefsir ve'l-müfessirun* (Kuveyt: Darü'n-Nevadir, 2010), 1/352.

³⁷ Muhsin Abdülhamîd, *Âlûsî müfessiran* (Bağdat: Matbaatü'l-Meârif, 1968), 40.

³⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 3/810.

³⁹ Muhammed Eroğlu, “Âlûsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/550.

⁴⁰ Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî Âlûsî, *Ğarâibü'l-İğtirâb ve nüzhetü'l-elbâb* (Bağdat: Şâbender, 1327), 6.

⁴¹ Âlûsî, *Ğarâibü'l-İğtirâb ve nüzhetü'l-elbâb*, 6.

⁴² Abdülhamîd, *Âlûsî müfessiran*, 42.

saltanat-ı dâr-ı âliyye müderrisi unvanını almıştır. Âlûsî, Bağdat'ın en büyük âlimi kabul edildiği için bunun özellikle şart olarak zikredildiği Mercâniye Medresesi vakıflarına müteveli tayin edilmiştir.⁴³

Otuz yaşlarında iken Bağdat'ın Hanefî müftüsü olarak göreve başlamıştır. Müfessirin, 1847'de yaklaşık on beş yıl kadar müftülük vazifesinden, hakkında çıkan bazı dedikodular yüzünden azledilmiştir. Daha önce başladığı sadece yedi cildini yazdığı ve yarıda bıraktığı meşhur tefsiri *Rûhu'l-Me'ânî*'yi tamamlamak için uzlete çekilip kendini ilme vermiştir.⁴⁴

Müellif 1851 yılına kadar tefsirine iki cilt daha ilâve etmiş ve tamamladığı tefsirini dönemin Osmanlı padişahı Abdülmecid'e takdim etmiştir. Bu bağlamda iftiraya maruz kaldığını ve bu yüzden de müftülüğten azledildiğini sultana anlatmıştır. Aynı yıl Bağdat'tan İstanbul'a iade edilmesini talep ederek yolculuk etmiştir.⁴⁵

Müellif İstanbul'da Şeyhülsîm Ârif Hikmet Bey ve bazı meşhur âlimlerle görüşmüş ve onlarla ilmî sohbetlerde bulunmuştur. Bu arada getirdiği resmî yazıları Sadrazam Reşid Paşa'ya takdim etmiş ve sadâret müsteşarı Fuad Paşa'yı da tanıma fırsatı bulmuştur. Yirmi bir ay kadar kaldığı İstanbul'da hüsnükabul görmüş, âlimlerin ve devlet adamlarının takdir ve teveccühlerini kazanmıştır. Fakat bu bilgin, arzu ettiği sonucu alamadan İstanbul'dan Bağdat'a dönmüştür. İstanbul'a gidişini, oradaki temaslarını ve Bağdat'a dönüşünü edebî bir üslûpla anlatan üç ayrı eser yazmıştır.⁴⁶

Âlûsî, keskin bir zekâyâ, kuvvetli bir hafızaya, sağlam bir mantık ve derin bir muhakemeye sahip bir kişi olduğu söylenmiştir. Gündüzleri ders vermekle ve müftülük göreviyle meşgul olmuş, geceleri kitap yazmıştır. Müellif ilmî konularda tarafgirlikten uzak durmuş, şahısları değil fikirleri eleştirmiştir. Bu arada tasvip etmediği görüşlerin savunucularını, şöhretine bakmaksızın tenkit eden hür fikirli bir ilim adamı hüviyeti kazanmıştır. İnanç esasları konusunda ilk İslam nesillerinin anlayış ve görüşlerine sımsıkı bağlı⁴⁷ birisi olarak kabul edilmiştir.

Farklı mezhepleri bilen, hak ve batıl dinlere muttali olan Âlûsî, selef itikadını benimsemiştir. Fıkıhta Şafîî mezhebine bağlı olmasına rağmen bazı meselelerde Hanefî mezhebini taklit etmiştir.⁴⁸ Âlûsî, bazı meselelerde Kur'an-ı Kerim ve sünneti esas alarak kendi görüş ve içtihadını ortaya koymuştur. Aynı zamanda Nakşibendiyye tarikatına intisap etmiş,

⁴³ Eroğlu, "Âlûsî", 2/550-551.

⁴⁴ Eroğlu, "Âlûsî", 2/550-551.

⁴⁵ Âlûsî, *Ğarâibü'l-iğtirâb ve nüzhetü'l-elbâb*, 24.

⁴⁶ Eroğlu, "Âlûsî", 2/550-551.

⁴⁷ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirun*, 1/353.

⁴⁸ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirun*, 1/353.

hikmet ve tasavvuf temalı şiirleriyle bu alandaki yeteneğini de göstermiştir. Çocuklarını da ilim yolunda yetiştirmeye gayret göstermiş, beş oğlundan dördü, eser sahibi birer âlim olmuştur.⁴⁹ Bu büyük bilgin, İstanbul'dan Bağdat'a dönerken yolda sıtmaya yakalanmış ve ömrünün son dönemini bu hastalıkla mücadele ederek geçirmiştir.⁵⁰ Hicri 25 Zilkade 1270, miladi 19 Ağustos 1854'te Bağdat'ta vefat etmiştir. Ma'rûf-i Kerhî Kabristanı'na defnedilmiştir.⁵¹

1.2.2. Âlûsî'nin İlmi ve Edebi Eserleri

Âlûsî, yirminin üzerinde eser kaleme almıştır. Bunların bir kısmının ilmî, diğer kısmının ise edebî eserler olduğu tespit edilmiştir. Âlûsî'in en değerli eseri, aynı zamanda kendisine beklenen şöhreti de sağlayan *Rûhu'l-Me'ânî* adlı tefsiri olmuştur. Müellif, bu esere *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî* adını vermiştir. Eseri *Tefsîrü'l-Âlûsî* diye de anılmıştır. Eserini Hicri 16 Şâban 1252, miladi 26 Kasım 1836 - 6 Şubat 1851 tarihleri arasında kaleme alınmıştır.⁵²

Rûhu'l-Me'ânî, Âlûsî'nin en değerli eseri sayılmıştır. Bu meşhur tefsir, otuz dört yaşında iken yazılmaya başlanmış ve on altı yılda tamamlanmıştır. İlk defa dokuz cilt halinde Bulak'ta, daha sonra on iki cilt halinde Kahire'de ve otuz cüz halinde on beş cilt olarak Beyrut'ta basılmıştır.⁵³ Âlûsî, bu meşhur tefsirinde muteber kabul edilen tefsirlerden faydalanmıştır. Bunların arasında İbn Atiyye (ö. 541/1147), Ebû Hayyan (ö. 745/1344), Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî, Kâdî Beyzâvî, Ebüssuûd Efendi ve İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/923) gibi müfessirlerin tefsirleri sayılır. Ayrıca o, Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ından da yararlanmıştır.⁵⁴

Müfessir âyetlerin tefsirinde Hz. Peygamber (s.a.s) ve sahabe başta olmak üzere ilk dönem âlimlerinden gelen nakillere yer vermiştir. Ayrıca fıkıh, kelam, tasavvuf, dil, edebiyat ve tarih ilimlerinden yararlanmış ve kendi yorum ya da içtihatlarına da tefsirinde yer vermiştir. Müellif sûfî olduğundan kimi âyetlerin açık ve âşikâr anlamlarına ilave olarak, âyetlerin kimi işârî anlamlarına da işaret etmiştir.⁵⁵ Ansiklopedik bir tefsir olan *Rûhu'l-Me'ânî*'nin ait olduğu tefsir grubunu belirleme noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları onu işârî

⁴⁹ Eroğlu, “Âlûsî”, 2/551.

⁵⁰ Eroğlu, “Âlûsî”, 2/551.

⁵¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirun*, 1/353.

⁵² Ahmet Çelik, “Rûhu'l-me'ânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/213.

⁵³ Eroğlu, “Âlûsî”, 2/551.

⁵⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirun*, 1/356.

⁵⁵ Abdülhamîd, *Âlûsî müfessiran*, 165-167.

tefsirlerden saymıştır. Buna karşın diğerleri, dirâyet tefsirleri grubu içerisinde saymış ve bu görüşün daha isabetli olduğu kabul edilmiştir.⁵⁶

Âlûsî'nin bir diğer eseri ise *Havâşî Şerhi'l-Katr'dır*. Bu eserin İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) nahve dair *Katrü'n-Nedâ* adlı eserinin şerhi üzerine ilk gençlik yıllarında yazmaya başladığı hâşiye olup, oğlu Numân Hayrettin tarafından tamamlanmıştır. Eser Kudüs'te tab edilmiştir.⁵⁷

Müfessirin bir diğer çalışmasının, *Ğāyetü'l-İhlâs bi-Tehzîbi Nazmi Dürreti'l-Gavvâs* olduğu ifade edilmiştir. *Bu eser ayrıca Keşfü't-turre 'ani'l-ğurre* adıyla da anılmıştır. Bu eserin, Harîrî'nin (ö. 516/1122) *Dürreti'l-Gavvâs* adlı eserinin şerhi olduğu beyan edilmiştir. Âlûsî bu eseriyle Arap dili ve edebiyatı alanında da üstad olduğunu ispat etmiştir.⁵⁸

Yine bu bilginin *et-Tırâzü'l-Müzehheb fî Kasîdeti'l-Bâzi'l-Eşheb* adında bir eserinin olduğu bildirilmiştir. Bu eserin, Abdülbâkî el-Ömerî'nin, Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1156) için yazdığı kasidenin şerhi olduğu dile getirilmiştir.

Bu büyük bilginin *el-Ecvibetü'l-'Irâkıyye 'ale'l-es'ileti'l-Îrâniyye* adıyla yazdığı bir eserden kaynaklarda bahsedilmiştir. Bu eserde yazar, Kelâm, felsefe ve fıkıh ilmiyle alakalı İranlılar tarafından sorulan otuz sorunun cevabını vermiştir. İlk sorunun cevabı olarak vahdet-i vücud bütün tafsilâtıyla anlatılmıştır. Bu çalışma, Âlûsî'nin tefsirinden sonra en önemli ikinci eseri olarak kabul edilmiştir.⁵⁹

Müellif, *el-Ecvibetü'l-'Irâkıyye 'ale'l-es'ileti'l-Lâhûriyye* adıyla da bir eser kaleme almıştır. Yazar Lahorlular'ın ricası üzerine bu eseri yazmış ve ashâb-ı kirâm hakkında bilgilere yer vermiştir. Âlûsî, bu eseriyle II. Mahmud'un takdirlerine mazhar olmuştur.⁶⁰ Yazarın bir de *el-Feyzü'l-Vârid 'âlâ ravzi Mersiyyeti Mevlânâ Hâlid* adıyla bir eserinden bahsedilmiştir. Yine ona ait olduğu söylenen *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Kâdiriyye* adlı bir eserden de bahsedilmiştir.⁶¹ Âlûsî hakkında yazarlar onun ilmi eserleri yanında bazı edebi eserlerinin de olduğundan söz etmişlerdir. Bu bağlamda onun 6 tane edebi eserinden bahsetmişlerdir. Âlûsî'nin *İnbâ'ü'l-Ebnâ' bi-Atyâbi'l-Enbâ'* adıyla bir eser yazdığı dile getirilmiştir. Bu eserin edebî üslûpla yazarın kaleme aldığı bir vasiyetnamesi olduğu söylenmiştir. Burada çocuklarına yaptığı nasihatlere ve tavsiyelere yer vermiştir. Eserin bir nüshası, aşağıdaki üç eserle birlikte Ali Emîrî

⁵⁶ Çelik, “Rûhu'l-me'ânî”, 35/214.

⁵⁷ Eroğlu, “Âlûsî”, 2/551.

⁵⁸ Eroğlu, “Âlûsî”, 2/551.

⁵⁹ Ahmet Çelik, *el-Âlûsî'nin Rûhu'l-me'ânî İsimli Eserinde “İşârî Tefsir”* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 5.

⁶⁰ Çelik, *el-Âlûsî'nin Rûhu'l-Me'ânî İsimli Eserinde “İşârî Tefsir*, 5.

⁶¹ Eroğlu, “Âlûsî”, 2/551.

Kütüphanesi'nde muhafaza altına alınmıştır.⁶² Yazarın *Neşvetü's-Şemûl fi's-Seferi ilâ İslâmbûl* adıyla bir eserinden bahsedilmiştir. Müellif bu eserde İstanbul seyahatini anlatmıştır. Burada seyahatinin sebebini, giderken uğradığı yerleri ve görüştüğü kişileri hatta intibalarını kaydetmiştir.⁶³

Âlûsî *Neşvetü'l-Müdâm fi'l-'Avd ilâ Medîneti's-Selâm* adıyla bir kitap yazmıştır. O, bu eserinde İstanbul'dan Bağdat'a dönüşünü, bu sırada uğradığı yerleri, âlim ve ediplerle olan sohbetlerini ve çeşitli intibalarını edebî üslûpla dile getirmiştir.⁶⁴ Müellif, *Ġarâ'ibü'l-İġtirâb* ve *Nüzhetü'l-Elbâb fi'z-Zehâb ve'l-İkâme ve'l-İyâb* adıyla bir başka kitap daha yazmıştır. Bu kitabında müellifin, İstanbul seyahatine, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey ve diğer âlimlerle yaptığı ilmî sohbetlere, hatta meşhur bilginlerden bazılarının hal tercümelerine temas etmiştir.⁶⁵ Müellif, *el-Makâmâtü'l-Hayâliyye* adlı eserinin gençliğinde kaleme aldığı manzum bir hikâyeye yer vermiştir.

Müellifin, *el-Kasîdetü'r-Rifâ'îyye* adlı eseri, torunu Mahmûd Şükrî el-Âlûsî tarafından *el-Esrârü'l-ilâhiyye şerhu'l-Kasîdeti'r-Rifâ'îyye* adıyla şerhedilmiştir.⁶⁶ Âlûsî, *Enbâü'l-Ebnâ bi Etyebi'l-Enbâ', el-Ehvâl mine'l-Ahvâl, Zecru'l-Maġrûr an Riczi'l-Gurûr ve Secü'l-Kumûriyye fi Rebi'l-Umûriyye* adlarıyla yazdığı bu kitaplarda Âlûsî insanlara ve çocuklara nasihatlere yer vermiştir.⁶⁷ Ardından gelen diğer 3 eserin ise Âlûsî'nin İstanbul seyahatiyle ilgilidir. Bu 3 eserin, *Neşvetü's-şümûl fi's-seferi ilâ İslâmbûl, Neşvetü'l-Mudâm fi'l-a'vdi ilâ Medîneti's-Selâm* ve *Ġarâibü'l-İġtirâb ve nüzhetü'l-elbâb* olduğu bildirilmiştir.⁶⁸

1.2.3. Âlûsî'nin İşârî Tefsir Metodu

Müfessir Âlûsî'nin işârî tefsir metodu Bursevî'den biraz daha farklıdır. Bazı ulema, *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsiri, işârî tefsirlerden sayılabilmesi için bazı şartları ileri sürmüşlerdir. Âlûsî, işârî tefsirin, sülûk erbabının vakıf olduğu gizli manalar olduğunu belirtmiştir. Gizli manalar ile zâhiri manalar arasını birleştirmek mümkün olduğu izah edilmiştir. Batınî manalara erişenlerin, tam imana ulaşmış ve irfan sahibi olmuş kimseler olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁹ Âlûsî, Kur'ân'ın zâhiri anlamını tilavet olarak açıklamış, bâtinî anlamı ise te'vil olduğunu ifade etmiştir. Âlûsî, işârî tefsirin bağlayıcı tarafı olmadığını belirtmiştir. Bunu şu âyetle desteklemiştir. “Gök gürültüsü Allah'ı hamd ile tesbih eder. Melekler de O'nun heybetinden

⁶² Eroğlu, “Âlûsî”, 2/551.

⁶³ Çelik, *el-Âlûsî'nin Rûhu'l-meânî İsimli Eserinde “İşârî Tefsir*, 5.

⁶⁴ Çelik, *el-Âlûsî'nin Rûhu'l-meânî İsimli Eserinde “İşârî Tefsir*, 5.

⁶⁵ Âlûsî, *Ġarâibü'l-İġtirâb ve nüzhetü'l-elbâb*, 2-3.

⁶⁶ Eroğlu, “Âlûsî”, 2/551.

⁶⁷ Murat Sarıgöl, *el-Âlûsî'nin Rûhu'l-meânî İsimli Eserinde Ahkam Tefsiri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 27.

⁶⁸ Sarıgöl, *el-Âlûsî'nin Rûhu'l-meânî İsimli Eserinde Ahkam Tefsiri*, 27.

⁶⁹ Çelik, *el-Âlûsî'nin Rûhu'l-meânî İsimli Eserinde “İşârî Tefsir*”, 39.

*dolayı tesbih ederler.”*⁷⁰ Âlûsî, bu âyete gök gürlemesi, meleklerin sesi, yıldırım kalplerinin çarpıntısı, yağmuru ise onların ağlaması şeklinde yapılan işârî yorumları bid’at saymıştır.⁷¹

⁷⁰ er-Ra’d 13/13.

⁷¹ Çelik, *el-Âlûsî’nin Rûhu’l-meânî İsimli Eserinde “İşârî Tefsir”*, 40.

İKİNCİ BÖLÜM

BURSEVÎ VE ÂLÛSÎ'NİN TEFSİRLERİNDE CENNET VE CEHENNEM TASAVVURU

2.1. Bursevî ve Âlûsî'nin Tefsirlerinde Cennet Tasavvuru

2.1.1. Cennetin Lugavi ve Istilahi Manaları

Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli sûrelerinde cennetle ilgili pek çok âyete yer verilmiştir. Bunlarda genellikle cennete girmeye vesile olan davranışlar beyan edilmiş ve zaman zaman cennetin fiziksel ortamı tasvir edilmiş, hatta cennet hayatı ve nimetlerinden de söz arasında bahsedilmiştir. Hadis kaynaklarında da cenneti konu edinen birçok rivâyete yer verilmiştir. Cennet, naslarda sıklıkla kullanılan, sonsuzluk yurdunun içindeki bütün mekân ve imkânları kapsayacak şekilde muhtevası geniş olan ve nimetlerle dolu yurda verilen isim olarak tanımlanmıştır. Cennet kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de toplam 146 kez istimal edilmiştir.⁷² Bazı âyetlerde, dünyadaki bağ-bahçe anlamında kullanılmıştır. Bazı yerlerde ise Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'nın hayatlarının ilk dönemlerinde yaşamış oldukları cenneti⁷³ karşılamak için kullanılmıştır. Bir yerde de sidretü'l-müntehânın yakınındaki bahçe, yani cennetü'l-me'va⁷⁴ anlamında istimal edilmiştir. Diğer âyetlerde ise cennet, Allah'ın ölüm sonrası hayatta salih müminlere vaât ettiği ebedi saadet yurdu⁷⁵ anlamına alınmıştır. Kur'ân, dünya hayatında Allah'ın istediği şekilde yaşayanların ölümlerinden sonra cennete gireceklerini açıklamıştır.⁷⁶

Kur'ân'da müminler için hazırlanan nimetlerin bulunduğu yer cennet sözcüğüyle ifade edilmiştir.⁷⁷ Kur'ân'da cennetten, dünyada yapılan her şeyin hesabının verileceğini⁷⁸ ve iman edip salih ameller yapanların ebedi bir ödül alacağını⁷⁹ anlatmak için bahsedilmiştir. Bu sebeple cennet, ölüm sonrası hayatla ilintili olan âhiret, cehennem, mîzan ve hesap kavramlarıyla birlikte istimal edilmiştir. Ayrıca cennete girmeyi gerektiren iman, sâlih amel ve takvâ terimleriyle de beraber kullanılmıştır.

Cennet sözcüğü, cinan “جَنَّان” olarak çoğul yapılmıştır. Sözlükte cennet, hurmalık ve ağaçlı olan bahçe, bostan⁸⁰ ve yeryüzünü ağaçlarla kapatan bütün bahçelere isim olarak

⁷² Muhammed Fuâd Abûlbâkî, *el-Mu'cemü'l müfehres li elfazi'l-Kur'ân*, (Kahire: Dar'ül Kütüb'il Mısriyye, 1364), 180-182.

⁷³ el-Bakara 2/35.

⁷⁴ en-Necm 53/15.

⁷⁵ el-Bakara 2/82.

⁷⁶ Örneğin bk. Meryem 19/60.

⁷⁷ el-Hadîd 57/21.

⁷⁸ el-Zilzâl 99/7-8.

⁷⁹ el-Ankebût 29/58.

⁸⁰ Halil b. Ahmed, “cennet”, *Kitabu'l-ayn* (Beyrut: Dârü'l Kütubil Arabiye, 2003), 1/268.

verilmiştir.⁸¹ Bu görüş, Sebe' ve Kehf sûrelerindeki âyetlere dayandırılmıştır. İlgili âyetlerde yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Yemin olsun ki oturdukları yerlerde Sebe' kavmine ait büyük bir işaret vardır. Biri sağda, diğeri solda iki bahçe vardır. Onlara, Rabbinizin bahşettiği rızıktan yiyin ve ona şükredin. Ne güzel bir belde, ne bağışlayıcı bir rab! denilmiştir. Ama onlar, bundan yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine arım selini gönderdik. Onların iki bahçesini, acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik”⁸² Diğer âyette “Keşke bağına girdiğinde, ‘maaşallah! güç yalnız Allah’ındır’ deseydin!”⁸³ şeklinde buyrulmuştur. Bu iki âyette de cennet kelimesi bağ ve bahçe anlamlarında kullanılmıştır.

Cennet kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de nimet yurdu manasında kullanılmıştır. Bazen de örtmek veya gizlemek anlamındaki cenne “جَنِّ” kökünden türetildiği ve bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten bahçe⁸⁴ anlamında kullanılmıştır. Âhiret yurdu manasındaki cennet genellikle cennât “جَنَّاتٍ” şeklinde çoğul olarak kullanılmıştır. Bunun orayı hak edenlerin kademelerine göre, derece derece veya tabaka tabaka olacağını bizlere göstermek⁸⁵ için belirtilmiştir. Cennete, örten ve kapatan anlamı da verilmiştir. Bu mana, içinde bulunanları ağaçlarıyla örtüp saklamasıyla ilişkilendirilmiştir. Bazı bilginler, kalkan anlamına gelen micenne “الْمِجَنِّ”, anne karnındaki yavru anlamına gelen cenin “جَنِينَ” ve bahçe anlamına gelen cennet “جَنَّةٌ” kelimelerinin de aynı kökten geldiğini belirtmiştir.⁸⁶ Netice olarak cennet hem dünya hem de âhiret için kullanılmıştır. Fakat âhiret için daha çok cennât “جَنَّاتٍ” kipiyle istimali öncelenmiştir. Dünyalık için cennet bağ, bahçe ve hurmalıklar anlamında kullanılmıştır. Âhiret için ise yaprakları ve ağaçlarıyla insanları örttüğü için âhiretteki bu mekâna cennet denilmiştir. Bu şekilde kelime örtmek ve saklamak anlamlarıyla ilişkilendirilmiştir. İstılahi olarak cennet, âhiret hayatında, müminler için hazırlanan ebedi saadet yurdu, nimetler diyarı,⁸⁷ çeşitli nimetlerle bezenmiş âhiret yurdu,⁸⁸ maddi ve manevi zevk unsurlarını ihtiva eden, müminlerin mükafat evi⁸⁹ olarak tanımlanmıştır. Allah’ın mümin ve salih kulları için hazırladığı ebedi ikamet yeri olarak tarif edilmiştir. Cennet kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de çoğunlukla yalın hâlde

⁸¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, “cennet”, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, thk. Savfan Adnan ed-Davudî (Beyrut: Darü'l Kalem, 1991), 204.

⁸² Sebe' 34/15-16.

⁸³ el-Kehf 18/39.

⁸⁴ M. Süreyya Şahin, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/374.

⁸⁵ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ġavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vil'* (Beyrut: Daru'l Fikr, 1977), 1/256-257.

⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (İstanbul: Buruc Yayınları, 2003), 1/505.

⁸⁷ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, “cennet”, *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Daru's-Sâdr), 13/100.

⁸⁸ Ahmet Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 228.

⁸⁹ Şerafettin Gölcük – Süleyman Toprak, *Kelam, Tarih, Ekoller, Problemler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2001), 490.

kullanılmıştır. Bununla birlikte sonsuzluk ve ebedilik cenneti anlamında “cennetü’l-huld”,⁹⁰ varıp kalınacak ve sığınıp barınılacak yer manasında “cennetü’l-me’vâ”,⁹¹ insana mutluluk veren maddi ve manevi bütün güzellik ve mutlulukla dolu yer anlamında “cennetü’n-na’îm”,⁹² bol su kaynaklarına sahip bulunan yeşil bahçe anlamında “ravza”,⁹³ güvenilir makam anlamında “makam-ı emin”⁹⁴ ve hoşça gidilecek bir yuva anlamında “hüsn-i meâb”⁹⁵ gibi terimlerle cennet nitelendirilmiştir.

Bazıları cenneti, insanların huzur ve sükûnet içinde bulunacakları, dertten ve kederden uzak olacakları, gönül hoşnutluğu içinde yaşayacakları saadet ve mutluluk diyarı⁹⁶ olarak tanımlamıştır. Bizzat ağaçlarının ismi olan cennet kelimesi, daha sonra şer’i hakikat olarak içerisinde çeşitli nimetlerin bulunmasından dolayı sevap yurdu olarak adlandırılmıştır.⁹⁷ Hz. Peygamber (s.a.s) bir kutsi hadiste “Allah’ın salih kulları için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve insanın hayal ve hatırından hiç geçmeyen nimetler hazırladım.”⁹⁸ dediği rivâyet edilmiştir.

Bazı ulema, cennete bu ismin verilmesinin, ağaçlarla kaplı bulunması ve ağaç dallarının birbirleriyle sarmaş dolaş olmaları sebebiyle⁹⁹ olduğunu belirtmiştir. Yine ağaçların yeri örttüğü bahçe veya bostan veyahut içinde ağaç ve hurma bulunan her türlü yere cennet¹⁰⁰ denileceği dile getirilmiştir. Kimileri sevap yurduna cennet denilmesini, nedeni ya ağaç dallarının birbirleriyle sarmaş dolaş olmaları ya da sık ağaçlık olan bostan veya bahçelerle ilişkilendirmiştir. Bir de insanlar için hazırlanan cennet nimetleri görülmediğinden¹⁰¹ onların bulunduğu yere cennet denilmiştir. Âyetlerden ve yapılan açıklamalardan anlaşıldığına göre cennet, sevap yurdunu ifade etmektedir. Âlûsî ve Bursevî’nin işaret ettiği gibi ağaçlık alan veya bahçe anlamına gelmektedir.

⁹⁰ el-Furkân 25/15.

⁹¹ es-Secde 32/19.

⁹² el-Mâide 5/65.

⁹³ er-Rûm 30/15.

⁹⁴ ed-Duhân 44/51-52.

⁹⁵ es-Sâd 38/49.

⁹⁶ Mustafa Çiçek, *İslam Kelamında Cennet ve Cehennem* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 13.

⁹⁷ Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu’l-meânî* (Beyrut: İhya’ut-Turasu’l Arabiyye, 1985), 1/202.

⁹⁸ Muhammed b. İsmâil *el-Buhârî, el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Ali Baydoun (Beyrut: Dâru’l Kütübîl-İlmiyye, 2020), “Bed’ul Halk”, 7 (No. 3244).

⁹⁹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, nşr. Halil Eser (İstanbul: Mektebetü Eser, 1969), 1/82.

¹⁰⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 1/202.

¹⁰¹ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl* (Beyrut: Dar’ül Kütübîl İlmiyye, 1971), 1/41.

2.1.2. Cennetin Diğer İsimleri

İslam kaynaklarında Allah tarafından müminler için hazırlanan ebedilik yurdunu ifade eden pek çok isim kullanılmıştır. Bunların pek çoğu Kur'ân'dan alınmıştır. Bu çalışmada da cennet konusu işlendiği için Kur'ân'da kullanılan diğer isimlerinin sıralanmasına gerek duyulmuştur.

2.1.2.1. 'Adn (عدن)

Kur'ân-ı Kerim'de adn sözcüğü cennet manasında kullanılmıştır. Böylece Kur'ân'da 'adn cennetlerinden söz edilmiştir. 'Adn kelimesi, lügatte عَدْن “adn” kökünden türetilmiştir. Bu sözcüğe bir yerde ikamet etmek ve durmak anlamı verilmiştir. Hatta kıymetli taşların bulunduğu yer için kullanılan maden kelimesi de bu kökten alınmıştır.¹⁰² Cennete bu ad, ebedilik yeri veya cennetlerin ortası olduğundan dolayı verilmiştir.¹⁰³ Layık olan kimselerin gireceği, yanından ve yöresinden ırmaklar akan yere cennâtü 'adn denilmiştir.¹⁰⁴

'Adn kelimesi, Kur'ân'da cennât kelimesiyle birlikte birçok defa zikredilmiştir. Âhirette müminlerin sonsuza kadar kalacağı çeşitli cennetleri tasvir etmek üzere cennâtü 'adn terkibi kullanılmıştır. 'Adn cennetlerine Kur'an'da on bir yerde değinilmiştir. 'Adn cennetleri, “içinde güzel meskenlerin, tahtların, altın ve incilerle süslenmiş ince ipekten yeşil elbiselerin, sabah akşam ikrâm edilen türlü yiyeceklerin, gözleri başkasını görmeyecek kadar eşlerine bağlı hûrilerin ve çeşitli ırmakların bulunduğu ebedî bir yurt” olarak tasvir edilmiştir.¹⁰⁵ Bu ifadeler aslında tüm cennetleri ifade etmekte kullanılmıştır. Yani cennâtü 'adn terkibi, belki de tüm cennetleri ifade etmekte kullanılan bir üst terim olmuştur.

Bursevî, 'adn cennetinin bizzat Allah tarafından özel olarak yaratıldığı için özel bir üstünlüğe sahip kılındığını söylemiştir. Fakat Kur'ân'da açık ya da dolaylı olarak bu cennetin öyle yaratıldığını destekleyecek bir ifadeye yer verilmemiştir. Allah cennet nimetlerinin en çoğunu ve en bereketlilerini burada toplamıştır. Bütün nesillerin, Hz. Âdem'den (a.s.) yayılması gibi 'adn cennetindeki tûbâ ağacının diğer cennetlerdeki bütün ağaçların aslı ve kökü durumunda olduğu ifade edilmiştir. Cennetlerdeki bütün nehirler, istisnasız bu ağacın kökünden çıktığı dile getirilmiştir. Bu ağacın Muhammedî makamda olduğu ve Hz. Nebi'nin (s.a.s.) oradaki evinde bulunduğu açıklanmıştır.¹⁰⁶ Bursevî'nin adn cennetleriyle ilgili dile getirdiği bu hususların âyetten veya hadislerden delili bulunamamıştır.

¹⁰² İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân*, “adn”, 553.

¹⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “adn”, 13/228.

¹⁰⁴ *Kur'ân Yolu Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd., (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 3/285.

¹⁰⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Adn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/391.

¹⁰⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/464.

Âlûsî, ilgili âyette geçen ‘adn cennetinden maksadın belli bir yerin ismi olabileceğini belirtmiştir. “Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedi kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etmiştir.”¹⁰⁷ buyrulmuştur. Bu mana, başka bir âyette “Allah’ın, kullarına vaad ettiği, onların idraklerini aşan ‘adn cennetlerine girecekler”¹⁰⁸ şeklinde desteklenmiştir.¹⁰⁹

Âlûsî, ‘adn cennetinin, cennetlerin ortasında bulunduğunu açıklamıştır. O, bu görüşüne “O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâıyk olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir”¹¹⁰ âyetini ilgi tutmuştur. Ona göre bu cennetlerin içerisinde nebiler, şehitler ve hidâyet önderleri iskân edilmiştir. Böylece adn cennetinin, cennetlerin ortası olduğunu¹¹¹ ifade etmiştir. Yine o, bir âyette geçen ‘adn cennetlerinden maksadın cennetin sekiz kapısından birisinin ismi olduğunu belirtmiştir.¹¹²

Bursevî, Allah’ın inanan erkeklere ve kadınlara, ağaçlarının ve odalarının altlarından sudan, baldan, şaraptan ve süttten ırmakların aktığı, ebedi ve devamlı kalmalarının tayin edildiği cennetler vadettiğini beyan etmiştir. Her müminin bu cennetlere mutlaka gireceklerini ifade etmiştir. Bazı muttakiler için de cennet mekânlarının en güzel ve en yüksek yerindeki ‘adn cennetlerinde güzel meskenler hazırlandığını, onlar için orada nefislerinin hoşlandığı nice inci, zeberced ve kırmızı yakuttan yapılmış köşklerin bulunduğunu¹¹³ ifade etmiştir.

Bu durumda ‘adn cennetinin, bilinen bir mekân ismi olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Bu görüş, “Allah’ın, kullarına vaad ettiği, onların idraklerini aşan adn cennetlerine gireceklerdir.”¹¹⁴ âyetiyle desteklenmiştir. Böylelikle ‘adn cennetinin âyette ifade edildiği üzere mâlum bir yerin ismi olduğu düşünülmüştür.¹¹⁵ Bursevî, ‘adn cennetinin nasıl bir yer olduğunu şöyle bir tasvirle anlatmış ve somutlaştırmıştır: Bu cennette bulunan her şeyin, zebercedden yani yakut parçası veya sarı yakuttan olduğu, cennetin mücevheri olduğu, diğer bütün cennetlerin üstünde bir cennet olduğunu ifade etmiştir. Zümrüt ve yakuttan yapılmış iki kanatlı bir kapısının bulunduğu ve iki kanat arasındaki aralığın doğuyla batı arası kadar¹¹⁶ olduğunu beyan etmiştir. Bursevî’nin bu açıklamalarını destekleyecek veya doğrulayacağı bir âyet veya hadis bulunamamıştır.

¹⁰⁷ et-Tevbe 9/72.

¹⁰⁸ Meryem 19/61.

¹⁰⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 10/136.

¹¹⁰ er-Ra’d 13/23.

¹¹¹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 13/143.

¹¹² Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 16/110.

¹¹³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3/464.

¹¹⁴ Meryem 19/61.

¹¹⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 10/136.

¹¹⁶ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1/82.

2.1.2.2. Firdevs (فردوس)

Firdevs, lügatte üzüm bahçeleri, çardaklar ve asmalara sarılı üzüm salkımları,¹¹⁷ bostan ve cennetin içindeki bir bahçe anlamlarında kullanılmıştır.¹¹⁸ Firdevs sözcüğü, Kur'ân'da iki yerde geçmiştir. Bu bağlamda Kehf sûresinde (ayet 107) geçen firdevs kelimesi, cennet kelimesiyle beraber kullanılmış ve bundan firdevsin bizzat cennetin ismi olduğu sonucu çıkarılmıştır. Mü'minûn sûresinde (ayet 11) ise tek başına istimal edilmiş ve cennetin bir ismi mi yoksa cennetin içindeki bir yerin ismi mi olduğu tartışılmıştır. Bir de firdevsin cennetin tamamını ifade eden bir isim olduğu da söylenmiştir. Zira müzekker bir kelime olduğu halde Kur'an'da firdevs karşılığında müennes zamiri kullanılmıştır. Örnek verecek olursak Mü'minûn suresindeki الَّذِينَ يَرْتُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ âyetinde geçen “ha” zamiri firdevs cennetine işaret etmektedir.¹¹⁹

Firdevs cenneti, bahçelerin en iyisi, ortası veya en güzel yeri anlamına geldiği, hatta üzüm bağı, ağaçları sık ve çeşitlilik gösteren veya etrafı çevrili olan bahçe anlamına geldiği söylenmiştir. Kur'ân, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanların konaklayacağı yerin firdevs olduğunu beyan etmiştir.¹²⁰ Bu arada bazı âyetlerde, huzuruna çıkacağını düşünerek rabbinden korkanlara iki cennetin yanında ek olarak, iki cennet daha verileceği vaat edilmiştir. Yani bizim bildiğimizin dışında daha nice cennetlerin de olabileceği akla gelmektedir. Bundan cennetin bütün bölgelerinin aynı olmadığı, yapılan amellere göre cennet farklı derecelerinin veya çeşitli cennetlerin bulunduğu ve firdevsin de cennetlerin en değerli mevkiini teşkil ettiği sonucu çıkarılmıştır.¹²¹ İslam kaynaklarında firdevs kelimesinin menşei hakkında farklı görüşler beyan edilmiştir. Bu sözcüğün Arapça kökenli olduğu iddia edilmiş, Rumcadan veya Farsçadan bu dile geçtiği de belirtmiştir. Yine firdevsin sadece Şam yöresinden bir bahçe anlamında kullanıldığı, dolayısıyla başka dillerden Arapçaya geçtiği görüşüne de kaynaklarda yer verilmiştir. Hassân b. Sâbit'in bir beytinde geçen جَنَّاتٍ مِنَ الْفِرْدَوْسِ “cinânün mine'l-firdevs” ifadesi kelimenin Arapça olduğuna delil gösterilmiş, Arapların eskiden beri bu kelimeye aşina oldukları belirtilmiştir. Ayrıca Arapçada aynı kökten gelen ve çardaklı manası verilen مُفَرَّدَسْ “müferdes” kelimesinin bulunması, kaynağı yabancı da olsa sözcüğün Arapçaya yerleşmiş

¹¹⁷ Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, “firdevs”, 3/310.

¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “firdevs”, 6/163.

¹¹⁹ Reyhan Çağlayan, *Kur'ân-I Kerim'de Cennet ve Cennetlikler* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 43.

¹²⁰ el-Kehf 18/107.

¹²¹ M. Sait Özervarlı, “Firdevs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/124.

olduğunun işareti sayılmıştır. Yemâme ve Şam yöresindeki bazı yerlere firdevs denildiği de kaynaklarda geçmektedir.¹²²

Bazı ulema, firdevs cennetini diğerlerinden ayırmak için meyveyi esas almıştır. Mesela içinde hurma olana cennet, içinde üzüm olana ise firdevs¹²³ denileceği iddia edilmiştir. Âlûsî de aynı görüşü tefsirinde beyan etmiştir.¹²⁴ Hadislerde ise Hz. Nebinin (s.a.s) firdevs cennetlerini Allah'tan istemelerini ashabına tavsiye ettiği yer almıştır.¹²⁵ Kehf sûresindeki firdevs kelimesinden sonra kullanılan ve konaklama anlamına gelen نَزْلٌ “nüzl” kelimesinin konuk olarak gelen misafir için hazırlanan ikrâma¹²⁶ denildiği belirtilmiştir. Nitekim âyetle “İman edip dünya ve âhirette yararlı işler yapanlara, yapmış olduklarına karşılık, hazır olarak onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır.”¹²⁷ buyrulmuştur.

Bu açıklamalara göre firdevs cennetleri, müminler için hazırlanmış konaklama yerleri olarak anlaşılmıştır. Böyle değilse, o zaman firdevs cennetlerinin meyveleri, ikrâm için hazırlanmasına denilmiştir. Son bir görüşe göre, ikrâmı mübalağayı ifade etmek için bizzat cennetler, nüzl olarak ifade edilmiştir.¹²⁸ Beyzâvî, firdevs cennetinin cennetlerin en yükseği olduğunu ve has bahçe anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bunun üzüm ve hurma ağaçları bulunan bahçe¹²⁹ anlamında olduğu dile getirilmiştir. Bursevî, firdevsi, cennetin bir ismi olarak kabul etmiştir. O, bu cennetin her şeyinin inciden olduğunu, tuğlalarının altın, gümüş, yakut ve zebercetten olduğunu bunları birbirine bağlayan şeyin ise misk olduğunu ifade etmiştir. Yine bu cennetin köşklerinin yakuttan, odalarının inciden ve kapı kanatlarının altından yapıldığını ifade etmiştir. Ayrıca bu cennetin zemininin gümüş, taşlarının mercan, toprağının misk, bitkilerinin zağferân ve amberden olduğunu açıklamıştır.¹³⁰

2.1.2.3. Huld (خلد)

Kur'an'da cennetin anlatımı bağlamında bir de huld olarak geçmiştir. Bu sözcük خَلَدَ fiilinin mastarıdır. Buna bir yerde ikamet etmek ve oradan hiç çıkmamak anlamı verilmiştir. Lügatte huld, cennetin bizzat ismi iken, hulûd ise cennetin içinde ebedi kalmak anlamında kullanılmıştır.¹³¹ Ayrıca bu sözcüğe bir şeyin bozulmaya maruz kalmaması ve

¹²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “firdevs”, 6/163-164.

¹²³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/82.

¹²⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 18/12.

¹²⁵ Buhârî, “Kitabu'l-cihad”, 4 (No. 2790).

¹²⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, “nüzl”, 800.

¹²⁷ es-Secde 32/19.

¹²⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/306.

¹²⁹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, 2/25.

¹³⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/82.

¹³¹ Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, “huld”, 1/432.

bulunduğu hâl üzere kalması, kendisinde değişimin ve bozulmanın meydana gelmemesi anlamları da verilmiştir.¹³² Bu manada âhirete dârü'l-huld denilmesi halkının orada sürekli olarak kalacak olmasıyla ilişkilendirilmiştir.¹³³

Huld sözcüğü, türevleriyle birlikte Kur'ân'da seksen yedi yerde geçmektedir. Bunlardan dördünün fiil, yedisinin mastar, ikisinin mef'ul ve diğerleri ise çoğul olmak üzere fail kipinde istimal edilmiştir. Yine huld sözcüğü, dördünün müfred, ikisinin tesniye, diğerlerinin de cemi' kalıbında kullanılan ve uzun zaman veya ebediyen bir yerde kalmak manası verilmiştir. Bu sözcük, otuz yedi âyette cennet ehli, kırk sekiz âyette cehennem ehlini ifade etmek için kullanılmıştır. Yine aynı kelime, iki âyette dünyada ve mutlak manada ebediyeti ifade etmek anlamında kullanılmıştır.¹³⁴

Bir yerde devam etmek, uzun zaman kalmak anlamında bu kavram, masdarı olan huld veya hulûd kelimesi, uzun zaman, süreklilik anlamında isim olarak kullanılmıştır. Dil alimlerinin ifade ettiğine göre huld sözcüğünün asıl anlamı, bir şeyin doğal hali üzere devam edip değişme ve bozulmaya maruz kalmaması veya değişmenin uzun zaman sonra gerçekleşmesi olarak ifade edilmiştir. Buna göre huld kavramının sözlük anlamları içinde ebediyet anlamı olmadığı söylenebilir. Bu sözcük, ayrıca ebedi manasında cennetin isimlerinden biri olarak kullanıldığı gibi bilezik ve küpe anlamında da kullanılmıştır. Dârü'l-huld terkihi ise âhireti ifade etmektedir.¹³⁵

Cennetü'l-huld terkihi Kur'ân'da sadece Furkan sûresinde yer verilmiştir. İlgili âyette “*De ki: Bu (sair cehennem) mu daha iyi, yoksa takvâ sahiplerine vaat edilen ebedilik cenneti mi? Orası, onlar için bir mükâfat ve (huzura kavuşacakları) bir varış yeridir.*”¹³⁶ buyrulmuştur.

Ulema âyette cennet kelimesinin huld kelimesine izafe edilmesinin sebebini sorgulamıştır. Bu bağlamda sebebi bilindiğinde övgü için olduğu beyan edilmiştir. Çünkü övgünün bu izafeyle bilineceğine işaret etmiştir. Bu durum, ancak izafeyle bilinebileceği durumunda cennetin ebedi olduğuna vurgu yapılmak istenmiştir.¹³⁷ Bursevî, tefsirinde huld cennetini, nimetleri eksilmeyen, ahalisi oradan başka bir yere intikal etmediği ve ebedî yurt olarak kullanılan şeklinde tarif etmiştir. Çünkü hulûd sözcüğüne bir şeyin fesada uğramaktan uzak olması ve mevcut hâlini koruması anlamı vardır. Bursevî, cennetin ebediliğine izâfe edilmesinin övgü için olduğunu açıklamıştır. Yoksa cennet, zaten ebedî yurdun ismidir.

¹³² İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, “huld”, 291.

¹³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “huld”, 3/164.

¹³⁴ İbrahim Toprak, *Cennet ve Cehennem Ebediliği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 5.

¹³⁵ Bekir Topaloğlu, “Huld”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/324.

¹³⁶ el-Furkân 25/15.

¹³⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/202.

Bununla birlikte cennet kelimesinin, sonsuzluk mefhumunu içermeyen ve içinde her türlü güzelliği barındırmayan bir bahçeye delâlet etmesi de mümkün görülmüştür. Bu sebepten cennet, sonsuzluğa delâlet etmesi için ebediliğe izâfe edilmiştir.¹³⁸

Âlûsî ise cennetin ebediliğe izafe edilmesinin ya övgü ya da cennetin ebedi olduğuna işaret ettiği gerekçesine dayandırmıştır. Bir sonraki âyette geçen ve içinde kalacaklar anlamına gelen خَالِدِينَ فِيهَا ibaresinin herhangi bir problem teşkil etmeyeceği açıklanmıştır. Çünkü bu ifade cennetin bizzat kendisinin ebediliğini değil, aksine cennetin içinde kalacakların orada ebedi kalacağını göstermiştir.¹³⁹ Bursevî, cennetü'l-huld'ü, içinde bulunan her şeyin ve her tarafının gümüştendir¹⁴⁰ olduğu şeklinde açıklamıştır.

2.1.2.4. Na'îm (نعيم)

Kur'an'da söz edilen bir diğer cennetin ise na'îm olduğu belirtilmiştir. Na'îm, lügatte sakinlik, yumuşak huyluluk ve mal çokluğu anlamında kullanılmıştır. Yine bu sözcüğe, sıkıntı ve fakirliğin karşıtı¹⁴¹ yahut güzel hâl ve durum manaları verilmiştir.¹⁴² Cennetin bir diğer isimlerinden olan cennet'ün-na'îm terkihi Kur'an'da on bir yerde kullanılmıştır. Burada cennet kelimesi, na'îm sözcüğüne izafe edilmiş biçimde kullanılmıştır. Hz. İbrahim'in duasında “*Beni, naîm cennetine girenlerden eyle.*”¹⁴³ dediğine Kur'an'da temas edilmiştir. Başka bir âyette ise na'îm cennetiyle ilgili şöyle bir açıklama yapılmıştır. İlgili âyette “*O gün hükümler yalnız Allah'ındır. Onlar arasında o, hükmünü verir. İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmış olanlar, nimetlerle dolu cennetlerde olacaklardır.*”¹⁴⁴ buyrulmuştur.

Bursevî, cennetü'n-na'îm terkihinin anlamının nimetlerle dolu bahçe olduğunu söylemiştir. Allah, kulunun amelinden sonra hak kazanacağı cenneti, tıpkı varisin veya miras bırakanın vefatından sonra hak kazandığı mirasa benzetmiştir. Yani Allah, cennete miras, onu hak etmeye veraset ve çalışan kuluna da vâris adını vermiştir. Yani varisin miras bırakanın malını hak ettiği ve ondan faydalandığı gibi rabbinin de onu, naîm cennetini hak edenlerden ve onun nimetlerinden faydalananlardan kılmasını dilemiş¹⁴⁵ ve naîm cennetine girmek için dua etmiştir.

¹³⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/195.

¹³⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 18/245.

¹⁴⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/82.

¹⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “naîm”, 12/580.

¹⁴² İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, “naîm”, 814.

¹⁴³ eş-Şuarâ 26/85.

¹⁴⁴ el-Hac 22/56.

¹⁴⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/286.

Âlûsî, bütün cennetlere naîm cenneti denilebileceğini vurgulamıştır. Yani her ne kadar bunlardaki nimetlerin mertebeleri birbirinden farklı olsa da hepsine aynı isim verilmiştir.¹⁴⁶ Bursevî, naîm cennetinin, içinin ve dışının yani her şeyinin zümrüitten olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁷ Buna karşın Âlûsî ise na'îm cennetinin, firdevs ile 'adn cennetleri arasında yer aldığını belirtmiştir. Bu açıdan içinde cennet çiçeklerinden yaratılmış cariyelerin olacağını dile getirmiştir. Yine Allah, azametinden korkan ve gûnahtan sakınanların bu cennete gireceğini ifade etmiştir.¹⁴⁸ Tefsir müelliflerinin bu yorumlarından bir kısmı, âyetlerle desteklenebilecek düzeydedir. Ancak diğer kısmı ise âyetlerden kendisini destekleyebilecek düzeyde değildir.

2.1.2.5. Me'vâ (مأوى)

Cenneti ifade etmek üzere Kur'ân'da bir de me'vâ sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcük, أَوْى يَأْوِيْ اَيَّا filinden türetilmiştir. Me'va kelimesi, ismi mekân olup lügatte dönmek¹⁴⁹ ve bir şeye sığınmak veya katılmak¹⁵⁰ anlamında kullanılmıştır. Cennetin isimlerinden birisi olan cennetü'l-me'vâ, Kur'ân'da üç âyette yer almıştır. Bu bağlamda ilgili âyette “İman edip yararlı işler yapanlara, yapmış olduklarına karşılık, hazır olarak onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır.”¹⁵¹ buyrulmuştur. Bu terkipteki me'va sözcüğüne barınılacak yer denilmiştir. Yine bu sözcük cenneti niteleyen tamamlayıcı bir kavram olmuştur. Benzer bir âyette “Onun yanında huzur içinde kalınacak cennet vardır.”¹⁵² buyrulmuştur. Âlûsî, adn cenneti gibi cennetü'l-me'vânın da cenneti de özel bir yerin ismi olduğunu hatta bütün şehitlerin ruhlarının barındırıldığı cennet¹⁵³ olduğunu ifade etmiştir. Âlûsî'nin bu cennette şehitlerin ruhlarının barındırıldığını ifade eden görüşüne Kur'ân'dan bir delile rastlamadık.

Dünyada iman edip salih amel işleyenler bu tutum ve davranışlarına karşılık olarak ve dünyada işledikleri güzel ameller sebebiyle mükâfata erdirilecekleri beyan edilmiştir. Yine onlar, misafirler için getirilen, hazırda olan bir ikrâm hâlinde, varıp kalacakları cennet konaklarına varis kılınmıştır. Onlar için yerleşecekleri bahçeler ve cennetler¹⁵⁴ hazırlanmıştır. Burada cennet kelimesi, sığınak ve barınak anlamındaki الْمَأْوَى “el-me'va” sözcüğüne izafe edilmiştir. Çünkü cennet, müminlerin âhirette sığınıp barındıkları gerçek ikametgâh olarak hazırlanmıştır. Dünyanın ise bir süreliğine konulup, eninde sonunda göçülen bir konaktan ibaret

¹⁴⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 6/183.

¹⁴⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/82.

¹⁴⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 6/183.

¹⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “me'va”, 14/51.

¹⁵⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, “me'va”, 103.

¹⁵¹ es-Secde 32/19.

¹⁵² en-Necm 53/15.

¹⁵³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 21/133.

¹⁵⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/122.

olduğu dile getirilmiştir. Yani dünyanın bir karar kılma yeri olmadığı âhirete geçit veren bir statüde olduğu için dünya, köprü diye isimlendirilmiştir.¹⁵⁵ Âyetteki نَزْلًا “nüzul” sözcüğü esasen gelen misafire yiyecek, içecek ve hediye olarak hazırlanan ikrâm için istimal edilmiştir.¹⁵⁶ Daha sonra bu kullanım, bütün ihsan ve ikrâmlar ifade eden biçimde genişletilmiştir.¹⁵⁷ Bursevî, me’vâ cennetinde yer alan her şeyin, kırmızı altından olduğunu söylemiştir.¹⁵⁸ Ancak bunun Kur’ân’da bir delili sunulmamıştır.

2.1.2.6. Dâru’l-mukâme (دار المقامة)

Kur’ân’da cenneti ifade etmek üzere bir de dâru’l-mukâme terkihi kullanılmıştır. Bu terkihi, dâr ve mukâme sözcüklerinden müteşekkildir. Buna göre دَار “dâr” kelimesi, Arapçada dört tarafı duvarlarla çevrilmiş ev veya mesken anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁹ Buna göre dâru’l-mukâmenin mekân açısından cenneti ifade eden bir ismi olduğu anlaşılmıştır.¹⁶⁰ Bu terkihi, ebediyen başka bir yere intikal etmeyeceği bir yer, ikamet yurduna yerleştirilen ve orada konaklayan, hatta oradan hiç ayrılmak istemeyenleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Ayrıca insanın ayrılmayı istemeyeceği¹⁶¹ yer demek olan özel bir yerin veyahut cennetlerin bir diğeri ismi olarak kabul edilmiştir.

Asıl durulacak yer ve ebedi ikamet edilecek yurt anlamı verilen bu terkihi cennete girenlerin Allah’a hamd ve şükür için bulundukları mekân kastedilmiştir.¹⁶² Buna göre dâru’l-mukâme ifadesi Kur’ân’da sadece bir âyette kullanılmıştır.¹⁶³ Müfessirler bunun için, içinden ebediyen çıkılmayacak cenneti ifade eden bir isim¹⁶⁴ veya gireceklerin yorgunluk ve bir bitkinlik hâllerin duymayacakları¹⁶⁵ bir yer olduğunu yorumlarında bulunmuşlardır.

2.1.2.7. Dâru’s-selâm (دار السلام)

Son olarak Kur’ân’da kullanılan dâru’s-selâm terkihinin de cenneti ifade ettiği açıklanmıştır. Bu terkihi, iki âyette cennetin adı olarak zikredildiği uzmanlarca beyan edilmiştir.¹⁶⁶ Bu terkihi, güvenlik, esenlik ve barış anlamlarında kullanıldığı gibi, Allah’ın bizzat

¹⁵⁵ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 7/122.

¹⁵⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’ân*, “nüzul”, 800.

¹⁵⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 7/122.

¹⁵⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1/82.

¹⁵⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’ân*, “dar”, 321.

¹⁶⁰ Şakir Saylık, *Âyetler Işığında Cennet ve Cehennem Yiyecek ve İçecekleri* (Van: 100. Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 21.

¹⁶¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 7/353.

¹⁶² Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/376.

¹⁶³ el-Fâtır 35/35.

¹⁶⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 22/199.

¹⁶⁵ el-Fâtır 35/35.

¹⁶⁶ el-En’âm 6/127; Yûnus 10/25.

isimlerinden bir isim olduğu¹⁶⁷ da belirtilmiştir. En'âm sûresinde geçen “Onlara rableri katında esenlik yurdu vardır.”¹⁶⁸ âyetinde dâru’s-selâm terkibi kullanılmıştır. Bursevî, âyete sanki birinin öğüt alanlar için Allah’ın hazırladığı mükâfatı sorduğu ve ona şöyle cevap verildiği yorumunu yapmıştır. Yani onlar için rableri katında güven yurdu, istenilmeyen şeylerden uzak, selamet yurdu yani cennet vardır¹⁶⁹ demiştir. Âyetteki دار السلام ifadesindeki selâm sözü, lügatte geçtiği gibi Allah’ın bir ismi olduğu ve bu cennetin de çok güzel olduğu¹⁷⁰ belirtilmiştir. İşte bu durumun vurgulanması için dâr kelimesine izafe edildiği açıklanmıştır.

2.1.3. Cennete Özgü Nimetler

Kur’ân, cennette pek çok nimetin olduğunu belirtmiştir. Bunlardan bazılarının insanın konforunun temini, bazılarının da zevk alacakları yiyecekler olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu nimetlerin sunumunda görev yapan hizmetçilerin bulunduğu ve hatta insanın eşiyile refah ve mutlu bir yaşam için gerekli görsel veya duygusal araçlardan da bahsedilmiştir. Bu bağlamda insan için huzurun güzel nasibin ve nimetlerle dolu bir cennetin olacağı¹⁷¹ Kur’ân’da açıklanmıştır. Yine insanın orada tükenmeyen meyveleri olacağı ve bunların yasak olmayacağı¹⁷² ifade edilmiştir. Yine cennet nimetleri bağlamında altın bilezikler, incilerle süslenmiş ve giysilerden de bahsedilmiştir. Orada insanın ipek elbiseler¹⁷³ giyeceği, atlastan libasları olacağı, eşleriyle karşılıklı oturacakları¹⁷⁴ anlatılmıştır. Dahası müminlerin eşleriyle birlikte karşılanacağı, cennete buyur edileceği, onların etrafında tepsilerle içkilerin ve bardaklarla şarapların dolaştırılacağı¹⁷⁵ ifade edilmiştir. Yine insanın canının çektiği her şeyin orada olacağı, insanın umduğunu bulacağı¹⁷⁶ beyan edilmiştir. Ayrıca müminlerin cehennem uğultusunu işitmeyeceği¹⁷⁷ gibi pek çok nimet cennet nimetlerinden sayılmıştır. Bunlardan çok önemlileri aşağıda sayılmıştır.

2.1.3.1. Tahtlar, Saraylar ve Çadırlar

Kur’ân’da cennette tahtların, sarayların ve çadırların bulunduğu beyan edilmiştir. Cennette müminler için hazırlanmış pek çok nimetten bahsedilmiştir. Bunların en başında oraya girenlerin üzerine oturacakları tahtlar, içinde yaşayacakları saraylar ve çadırlar sayılmıştır.

¹⁶⁷ Ahmed, *Kitabu’l-ayn*, “selam”, 2/270.

¹⁶⁸ el-En’âm 6/127.

¹⁶⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3/101.

¹⁷⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 8/23.

¹⁷¹ el-Vâkıa 56/89.

¹⁷² el-Vâkıa 56/32-33.

¹⁷³ el-Fâtır 35/33.

¹⁷⁴ ed-Duhân 44/53.

¹⁷⁵ ez-Zuhruf 43/70-72.

¹⁷⁶ es-Sâd 38/54.

¹⁷⁷ el-Enbiyâ 21/102.

Mesela “*Orada yüksek tahtlar vardır*”¹⁷⁸ âyeti bunlara örnek verilebilir. Müfessir Bursevî, bu âyeti cennetliklerin orada rahat etmeleri için üzerine oturacakları yüksek tahtlar olduğu şeklinde açıklamıştır. Buna ilaveten orada tahtlar üzerinde bir başka tahtın, her tahtın üzerinde yüz döşegin olacağını, her bir döşegin üzerinde ise parlak ay gibi bir hûrinin bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁹ Ancak Bursevî’nin bu yorumunu destekleyecek bir âyet bulunamamıştır. Âlûsî ise yükseklerle kurulmuş tahtlardan maksat ya çatıların yükseltilmiş olduğu veya değeri yüksek taht anlamında¹⁸⁰ olduğuna işaret etmiştir. Âlûsî’nin yorumu âyete daha uygun düşmektedir.

Âyetteki سُرُّر “surur” sözcüğü سَرِير “serîr” kelimesinin çoğuludur. Bu tahtın tasviri hakkında bazı ifadeler kullanılmıştır. Bursevî, bunların bildiğimiz tahtlar olduğunu ve o tahtların yüksek olduğunu, uzun ayakların üzerinde havada asılı olarak durduğunu ifade etmiştir. Bu tahtların uzun ve yüksek oluşlarıyla, havada ne kadar yukarlarda olduğunu vurgulamak istenmiştir. Dolayısıyla müminin o tahtın üzerine oturduğunda cennette rabbinin kendisine verdiği büyük nimeti ve büyük mülkü göreceği¹⁸¹ şeklinde açıklamıştır.

Hiz. Nebi (s.a.s) bir hadisinde “*müminlerin oturacakları bu tahtların yüksekliği gökle yer arası kadar beşyüz yıllık bir mesafe*”¹⁸² kat edeceğini açıklamıştır. Bursevî, âyette yer alan yüksek tahtlar ifadesini, değer olarak yüksek taht anlamında anlamıştır. Bu takdirde tahtların, bütün güzellikleri, bütün mükemmellikleri ve sıfatları kendi bünyelerinde bulundurdıkları için değerli ve yüksek olabilecekleri yorumu yapılmıştır. Zira onların altın, zebrecet ve mücevherlerle süslendiğini¹⁸³ ifade etmiştir. Müfessirin bu yorumlarında abartıya kaçtığı görülmektedir. Kur’ân’da tahtların mücevherlerle süslendiğinden bahsedilmiştir. Bu manada bir âyette “*Karşılıklı olarak mücevherlerle işlenmiş tahtlar üstüne oturup, kurulmuşlardır*”¹⁸⁴ denilmiştir. Âyetteki مَوْضِنَة “mevdune” kelimesi zırh veya kalkanların örgüyle örülmesi anlamına alınmıştır. Bu sebeple daha sonra sıkı dokunmuş tüm araç ve gereçler için istiâre yoluyla kullanılmıştır.¹⁸⁵ Bursevî, bunu “yakut ve inciyle işlenmiş ve altınla örülmüş” şeklinde açıklamıştır. Yahut sözcüğün zırh örgüsü anlamındaki وَضْن “vadrn” fiilinde olabileceğini ve

¹⁷⁸ el-Gâşiye 88/13.

¹⁷⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 10/415.

¹⁸⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 30/115. Ayrıca bk. Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 2/592.

¹⁸¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 10/415.

¹⁸² Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî* (Beyrut: Muessetü er-Risale Naşirun, 2015), “sıfattü’l cennet”, 8 (No. 2715).

¹⁸³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 10/415.

¹⁸⁴ el-Vâkıa 56/15-16.

¹⁸⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi’l-Kur’ân*, “vadrn”, 874.

yakın ve bitişik dizilmiş anlamı verilebileceği ifade etmiştir.¹⁸⁶ Âlûsî, bu konuda Bursevî'yle benzer açıklamalar yapmıştır.¹⁸⁷

Bir âyette “*O cennete girenler, yeşil yastıklara ve harikulade güzel işlemeli döşeklere yaslanırlar.*”¹⁸⁸ buyrulmuştur. Bunlar, cennet nimetleri bağlamında anlatılmıştır. Âyette geçen رَفْرَف “refref” kelimesinin ince ve değerli kumaş, taht veya sedirin eteği, sarkan kısmı, saçağı veya yastığın, döşemenin, yaygının bir çeşidi anlamına geldiği söylenmiştir. Bazıları bunu bahçelere benzetilerek dokunmuş bir kumaş çeşidi olduğunu belirtmiştir. Zira refref’e, bahçeler¹⁸⁹ manası da verilmiştir. Bursevî, refref’in yeşil bir kumaş olduğunu çarşaf veya yatak örtüsü olarak kullanıldığını beyan etmiştir. Aynı müellif, onun yatak olduğunu veya yatak kılıfından fazla gelen, yani sarkan kısım olduğunu da yorumuna eklemiştir. Atlasın, ipeğin incesine veya döşeğe denildiğini de¹⁹⁰ ifade etmiştir.

Yine bu âyette عَبْقَرِي “‘Abkariyy” sözcüğü kullanılmıştır. İsfehâni, bu sözcüğe harikulade şeye mensup olanlar manası vermiştir. Araplar, bu sözcüğün cinleri çok olan bir beldenin ismi olduğunu söylemişler ve hayret verici her şeyi oraya nispet ettiklerini de belirtmişlerdir. Yine buna, cinleri çok olan yer ve kumaşları çok güzel olan bir bölge anlamı da vermişlerdir. ‘Abkari için bir çeşit döşek olduğu beyan edilmiştir. *Müfredât*’da insan hayvan ve kumaş türünden emsali az ve nadir olan şeylere nispet edileceği¹⁹¹ ifade edilmiştir. Âyetteki ‘Abkariyy-i hisân tamlamasının, bir çeşit yatak olduğu ve cennet yataklarına örnek olarak Allah’ın onu zikrettiği açıklanmıştır. Ayrıca ‘abkar’a süslemelerin yapıldığı bir yer manası da verilmiştir. Araplar, güzel bir şey gördüklerinde ona, sürekli olarak oraya nispet etmişlerdir. Bu sebeple Allah’ın onlara, âdetlerine göre hitap ettiği¹⁹² dile getirilmiştir.

‘Abkari sözcüğüne, üzerinde şekillerin ve çeşitli süslerin bulunduğu örtüler ve yaygılar manası da verilmiştir. Arapların güzel gördükleri her şeye ‘abkari dedikleri açıklanmıştır. İbn Atiyye, Hz. Nebinin (s.a.s) “*Rüyamda Ömer b. Hattâb’ın bir kuyudan su çekmekte olduğunu gördüm. Onun yaptığı bu işi yapan abkarî görmedim.*”¹⁹³ sözünün bu türden olduğunu belirtmiştir. Yine abkarinin çok güzel yaygılar yapan Mekkeli bir adamın adı olduğu da söylenmiştir. Bu sebeple her güzel ve yeni şeyin ona nispet¹⁹⁴ edildiği açıklanmıştır. Bu yorumların bir kısmı abkari sözcüğünü tanımlamada başarılı kabul edilse de diğer kısmının ise

¹⁸⁶ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 9/321.

¹⁸⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27/135.

¹⁸⁸ er-Rahmân 55/76.

¹⁸⁹ İsfehânî, *el-Müfredât fî ġarîbi’l-Kur’ân*, “refref”, 359.

¹⁹⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 9/314.

¹⁹¹ İsfehânî, *el-Müfredât fî ġarîbi’l-Kur’ân*, “abkar”, 544.

¹⁹² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 9/314.

¹⁹³ Buhârî, “Fezailü eshabî nebi”, 4 (No. 3664).

¹⁹⁴ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 9/314.

sadece sözcüğün etrafında dolaştığı ve mahiyetine dair hiçbir işarete bulunmadığı görülmektedir.

Kur'ân'da iki cennetle ilgili olarak “*Cennetlikler içleri atlasla dokunmuş sergiler üzerine kurulmuşlardır. Bu iki cennetin de meyveleri kolayca erişilebilecek yakınlıktadır.*”¹⁹⁵ buyrulmuştur. Değerleri çok yüksek ve akılla idrak edilemediği için bunların yüzlerinden ve astarlarından bahsedilmemiştir. Kur'ân, sonraki iki cennet hakkında ise “*Onlar yeşil ve harikulâde güzel yastıklara yaslanmışlardır*”¹⁹⁶ buyurmuştur. Böylece bununla ötekiler arasındaki fark anlaşılır kılınmıştır. İstebrak, ipek anlamında, ‘abkari ise süslü örtü manasında kullanılmıştır. Bu açıdan ipek, süslü örtüden daha değerlidir.¹⁹⁷

2.1.3.2. Hûriler

Kur'ân'da hûri kelimesi kullanılmıştır. Çoğulu havrâ olan حُور “hûr” kelimesi, zatta veya fikirde tereddüt etmek anlamında olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁸ İbn Manzur ise sözcüğe gözün içindeki beyazlığın daha beyaz, siyahının da daha siyah anlamı vermiştir. Ayrıca bu kelimenin, beyaz tenli, gözünün beyazı saf, siyahı koyu ve yuvarlak, göz kapakları ince ve nazik, ceylan gözlü olan kişiler için kullanıldığını da¹⁹⁹ aktarmıştır. O, böylesi durumların insanlarda pek fazla rastlanmayacağını da dile getirmiştir. Müfessir Bursevî, hûr sözcüğüne göz çukurunun oval olması, kirpiklerin ince olması, göz çevresinin de beyaz olması anlamını vermiştir. Yahut buna gözleri simsiyah ceylan gözlü de denilmiştir. Bu sözcük insanlar hakkında mecazen²⁰⁰ kullanılmıştır.

Allah, cennetliklere hizmet etmek için hûriler yaratmıştır. Burada hûrilerden maksat cennete giren kimselerin eşleri mi, yoksa cennetliklere hizmet etmek için Allah'ın yarattığı yeni bir varlık mı olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Huriler için bir âyette “*Güzel gözlü hûriler, saklı inciler misali*”²⁰¹ denilmiştir. Âyetteki حُورٌ عِينٌ tamlamasıyla kadınlar kastedilmiştir. Bursevî, hûrilerin yaratılışıyla ilgili tasavvufî bir yorum getirmiş ve meleklerin tesbihlerinden yaratılmış²⁰² olduklarını ifade etmiştir. Yalnız bu varlıkların meleklerin tesbih edişlerinden yaratıldığını delillendirilebilecek hiçbir âyet ve hadis verilmemiştir.

Bursevî'nin yorumuna benzer bir başka yorumda onların, akıl idrakini zorlayacak cinsten olduğu ifade edilmiştir. Buna göre hûriler yürüdüğünde inciklerindeki çingirakların

¹⁹⁵ er-Rahmân 55/54.

¹⁹⁶ er-Rahmân 55/76.

¹⁹⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/314.

¹⁹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân*, “hûr”, 262.

¹⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “hur”, 4/219.

²⁰⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/430.

²⁰¹ el-Vâkıa 56/22-23.

²⁰² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/323.

Allah'ı takdis ettiği, bileklerindeki bileziklerden ise Allah'ı yüceltme sesleri işitildiği ifade edilmiştir. Ayrıca yakuttan olan gerdanlarının parıldadığı iki ayağındaki altın pabuçların inciden olan kemerlerinin devamlı tesbih ettiği de dile getirilmiştir. Bunların her birinin ayrı ayrı renkte olan yetmiş elbiselerinin olduğu ve değişik renkte yetmiş çeşit kokularının bulunduğu açıklaması yapılmıştır. Bu arada her bir cennet kadınının incilerle örülmüş kırmızı yakuttan yetmişer tahtlarının bulunduğu ve her tahtın üzerinde yastık örtüleri atlastan olan yetmişer döşek kurulduğu da yorumlarda beyan edilmiştir. Bu yetmiş yatak üzerine yetmiş koltuk konulduğu, her bir kadının hizmetinde yetmiş hizmetçi kız görevlendirildiği²⁰³ belirtilmiştir. Ancak Bursevî'nin iddia ettiği özelliklerde olan hûrilerin, Kur'an'da ve sahih hadislerde herhangi dayanağına erişilememiştir.

Bu âyetin mesajı aynı zamanda başka bir âyette de verilmiştir. Âyetteki مَقْصُورَاتْ kelimesi, bir görüşe göre örtüyle perdelenmiş, evine eşine bağlı veya kalpleri, bakışları ve kendileri yalnızca eşlerine bağlı olanları ifade etmek için kullanılmıştır.²⁰⁴ Bu anlam, “*Oralarda bakışlarını yalnızca eşlerine çevirmiş dilberler vardır. “Onlara eşlerinden önce ne bir insan eli ne de bir cin dokunmuştur.”*”²⁰⁵ âyetleriyle desteklenmiştir. Bazı müfessirler âyetteki “onlardan önce” cümlesinden maksadın, iki cennet sahiplerinden önce, anlamında olduğunu söylemiştir. İki cennetin zikredilmiş olması onları göstermektedir. Bu âyet, teşvik etmek ve ziyadesiyle imrendirmek için sûrede tekrar edilmiştir. Yine aynı eserde önceki âyettekilerin mukarrebinin eşleri, buradakinin ise iyilerin eşleri olduğu için tekrar sayılmayacağı vurgulanmıştır. Müminin bin tane dul, bin tane bakire ve bin tane de hûri ile evlendirileceği iddia edilmiştir.²⁰⁶ Ancak ayetlerde ifade edilmeyen bu şekildeki abartılı yorumlar doğru olmayıp cennetle ilgili yanlış değerlendirmelerin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bunun yanında bu abartılı yorumlar Kur'an'ın cennetle ilgili nitelemelerinde Allah'ın rızasını en büyük nimet olarak gösteren ayetlerin²⁰⁷ mesajını gölgede bırakmaktadır. Bursevî, bir taraftan ruhânî cenneti ön plana alıp oranın ehlini överken diğer taraftan da cennetin maddi zevklerini abartılı şekilde açıklaması dikkat çekicidir.

Bir başka âyette hûrilerle ilgili “*Ayrıca onları beyaz tenli ve ceylan gözlü eşlerle evlendireceğiz.*”²⁰⁸ buyrulmuştur. Ayette müttakîlerin beyaz yüzlü ve iri gözlü kadınlarla bir araya getirileceği beyan edilmiştir. Böylece cennet ehli, bazen kardeşlerinin ünsiyet ve dostlukları, bazen de iri gözlü hûrilerle kaynaşarak cennet nimetlerinden faydalandırılacaktır.

²⁰³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/323.

²⁰⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/123.

²⁰⁵ er-Rahmân 55/56.

²⁰⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/314.

²⁰⁷ Bk. Âli İmrân 3/15; Tevbe 9/21, 72; Hadîd 20/57.

²⁰⁸ ed-Duhân 44/54.

Yoksa ayette hûrilerle bir nikâh akdi söz konusu edilmemiştir. Zaten nikah akdini ifade eden tezvîc kelimesinin bâ harfî cerri ile müteaddî olamayacağı açıklanmıştır.²⁰⁹ Nitekim bu manada, “*seni o kadınla evlendirdik...*”²¹⁰ ifadesinden, nikah akdi anlaşılmamış, aksine onunla eşleştirilmesi manası anlaşılmıştır. Bu sebeple zevvecnâkehâ buyrulmuştur. Yani tek bir fert olanı, bir başka fertte birleştirdik. Allah, tek olan bu insanları böylece bir erkek ve bir dişi olarak eşleştirmiştir.²¹¹

Bursevî’ye göre Allah, Havvâ validemizin cennetteki mehrini, Hz. Âdem’in (a.s.) Hz. Muhammed’e (s.a.s) on kere salât ü selâm getirmesi olarak tayin etmiştir. Zira nikâh akdi olamayacağı ifade edilmiştir. O hâlde bu akdin bizce bilinenden farklı bir akid olduğu düşünülmüştür. Burada mehrin belirlenmesinde Hz. Resul’e (s.a.s) salat ve selâm getirilmesinden maksat onun tâ’zîmine ve tanıtılmasına yönelik kabul edilmiştir. Böylece yapılan işin adına da mehir denilmiştir. Bu durum, Âdem ve Havvâ’nın evlatlarında da böylece devam edip gelmiştir. Zâhir olan Hz. Âdem ve Havvâ’nın cennetteki muamelenin, sadece karşılıklı bir ünsiyetten ibaret olduğu yorumu yapılmıştır. Yoksa dünyada olduğu gibi aralarında herhangi bir cinsî ilişkinin olmayacağı açıklanmıştır.²¹²

Hz. Âdem’in cennette Hz. Nebiye salat getirmesinin herhangi mantıki bir açıklaması ve âyetle, hadisten delili yoktur. Çünkü bu açıklama Hz. Resulü övmek ve elçileri yarıştırmak için serdedilen akıl dışı bir yorum olduğu görülmektedir. Bu görüş, her yönüyle içinde bir tutarsızlığı da barındırmaktadır. Çünkü cennette salavat veya herhangi bir ibadet yükümlülüğü olmayacağı gibi, Hz. Elçiye öven bunlara benzer hadislerin sahih olmadığı da anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda Kur’ân’da onların hûrilerle tezvîc edildiği, eş ve çiftler yapıldığı belirtilmiştir. Cennet ehli hakkında durumun farklı olması, cennette hûrilerle olan bu izdivâcın bilinen nikâhlar gibi olmadığını uyarmak içindir. Buna karşın cennette izdivâcın ve eş durumunun olacağı da beyan edilmiştir. Nikâhın getirdiği faydanın, karşı cinsin helâl olmasıyla izah edilmiştir. Oysa cennet teklif yurdu olmadığı için buna gerek yoktur. Orada bir şeyin helal yahut haram kılınması söz konusu değildir.²¹³ Bursevî, şeriâtın hükmünün hiçbir zaman kalkmayacağını belirtmiştir. Bazı hükümlerin teklif yurdu olmamasına rağmen cennette de devam edeceğini belirtmiştir. Mesela cennet ehlinden her birinin ancak Allah tarafından kendisine tahsis edilen bölgeden başka bir yerde tasarrufta bulunamayacağına işaret edilmiştir. Bu sebeple bir âyette “*Otağlarına kapanmış hûriler var.*”²¹⁴ buyrulmuştur. Yine cennet ehlinin

²⁰⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 8/430.

²¹⁰ el-Ahzâb 33/37.

²¹¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 8/430.

²¹² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 8/430.

²¹³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 8/430.

²¹⁴ er-Rahmân 55/72.

ziyafet evlerinin olacağını, burada dostlarına ziyafetler vereceklerini de sözlerine eklemiştir. Fakat cennet ehlinin ailelerinin, mahremleri olmayanlara görünmeyeceklerini dile getirmiştir. Bursevî, bu varlıkların, gözlerinin biraz parlak ve beyaz olduğunu beyan etmiştir. Bu durum, onların güzelliğin zirvesi olarak açıklanmıştır. Bunların dünya hanımları yahut başka hanımlar olduğu konusunda ihtilâftan söz etmiştir.²¹⁵

Kur'an'da hûri kelimesi beş yerde farklı şekillerde kullanılmıştır. Kur'an'daki kullanımına topluca baktığımızda farklı anlamlarla karşılaşmıştır. Üç yerde حُورٌ عَيْنٌ “hûrin in” şeklinde zikredilmiş ve hûrilerle evlendirme/eşleştirme anlamlarında kullanılmıştır. “Ayrıca onları iri ve siyah gözlü, beyaz tenli hûrilerle evlendirmişsinizdir.”²¹⁶ Başka bir yerde حُورٌ عَيْنٌ “hurun in” şeklinde zikredilerek hûrilerin saklı inciler gibi oldukları ifade edilmiştir. “İri gözlü, beyaz tenli hûriler. Saklı inciler gibi”.²¹⁷ İnsanlar ve cinlerin daha önce kendilerine dokunmadığı hatırlatılmıştır. “Çadırlar içinde ceylan gözlü hûriler vardır. Onlara daha önce insan da, cin de dokunmamıştır.”²¹⁸ Bir yerde de sadece عَيْنٌ “in” kelimesi kullanılmış ve aynı yerde hûrilerin “gözlerini sadece kocalarına dikme, iri gözlü olma, saklı yumurta gibi bembeyaz olma” özellikleri de zikredilmiştir. “Ve yanlarında bakışlarını yalnız eşlerine çevirmiş iri gözlü kadınlar vardır. Sanki onlar, saklı bir yumurta gibi bembeyaz hûriler.”²¹⁹ Bunların dışında hûrilerin isimleri zikredilmeksizin bazen sadece kendilerinin bazen de cennet kadınlarıyla müşterek oldukları özellikleri çeşitli yerlerde işlenmiştir.²²⁰

2.1.3.3. Tertemiz Eşler

Mekki sûrelerde cennet nimetleri arasında hurilere yer veren Kur'ân Medenî surelerde cennetlikler için daha ziyade ezvâc-ı mutahhara'dan (tertemiz eşlerden) söz etmiştir. Mekki bir sure olan Vâkıa suresinde “Şüphesiz biz onları yepyeni bir yaratılışla yaratmışsınız. Onları bâkire, eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıtlı kılmışsınız.”²²¹ buyrulmuştur. Âyette geçen “yepyeni bir yaratılışla yaratılan cennet kadınlarının” huriler olduğu yorumları da yapılmışken Âlûsî, bu ifadeden dünyadaki dul ve bâkire kadınların²²² olduğunu anlamıştır. Beyzavî ise yeni doğumla veyahut yeniden bir dirilişle değil de yeni bir yaratılışla²²³ bu kadınların var olacakları açıklamasını yapmıştır. İster bâkire olsun isterse dul olsun bu dünya kadınlarının Allah'ın ilmi

²¹⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/430-431.

²¹⁶ et-Tur 52/20.

²¹⁷ el-Vakîâ 22-23.

²¹⁸ er-Rahman 55/72-74.

²¹⁹ es-Saffat 37/48-49; es-Sad 38/52.

²²⁰ Bahar Al, *Cennet Kadını (Hûri)* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 7.

²²¹ el-Vâkıa 56/35-37.

²²² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/142.

²²³ Beyzavî, *Envârü't-tenzîl*, 2/460.

dahilindeki bir yaratılışla yeniden var edilecekleri anlaşılmıştır. Bu yorum, bir sonraki âyette geçen “*Onları daimî bâkireler kıldık.*”²²⁴ ifadesine dayandırılmıştır. Bu kadınların yaşıt ya da aynı yaşta olacağı yine âyette açıklanmıştır. Bu, eşleriyle aynı yaşta hem eşleri hem de kendileri 33 yaşında olacaklar şeklinde tefsir edilmiştir.²²⁵ Beyzâvi, aynı görüşleri serdetmiştir.²²⁶ Bir başka âyette de buna benzer ifadelerle “*Yanlarında da bakışlarını sadece kocalarına dikmiş aynı yaşta dilberler vardır*”²²⁷ buyrulmuştur.

Kur’ân, bu eşlerle ilgili olarak “*Oralarda eşinden başkasına bakmayan kadınlar vardır ki onlardan önce kendilerine ne bir insan eli ne de bir cin dokunmuştur. Sanki onlar yakut ve mercandır.*”²²⁸ ifadeleri kullanılmıştır. Âlûsî, âyette geçen “eşlere cinlerin ya da insanların dokunmamasına” bu kadınlarla ne zaman cinsi bir temas olsa dünyadaki kadınlar gibi bekâretlerinin bozulmayacağı yorumunu yapmıştır.²²⁹ Hiçbir insanın, hiçbir cinin onlarla cinsi bir temas kuramayacağı da bu yoruma eklenmiştir. Bu âyet, cinlerin insanlara cinsi temas edebildiğinin delili de sayılmıştır.²³⁰ Cennet düzlemindeki eşlerle ilgili âyetlerde “*Ayrıca onları güzel gözlü eşlerle evlendireceğiz.*”²³¹ ve “*Orada onlar için tertemiz eşler vardır.*”²³² gibi ifadeler de yer almıştır. Bu âyetlerde geçen “tertemiz eşler”den maksat, dünyadaki gibi, âdet ve loğusa kanından, diğer kusur ve pis eksiklerden, bayağı kirlerden temizlenmiş, eşlerinin hoşuna gitmeyen şeyleri yapmayan ve kendilerinde eşlerini nefret ettirecek şeyler bulunmayan kadınlar²³³ olarak tefsir edilmiştir. Bu vb. âyetlerden cennette kadın erkek herkese istediğinin verileceği ve cennetliklerin mutluluk içinde yaşayacakları sonucu çıkarılmıştır.²³⁴ Bu kadınlar hakkında, gün yüzü görmemiş, toz topraktan korunmuş, beyaz ve pürüzsüz deve kuşu yumurtaları gibi ifadeler de kullanılmıştır. Ayrıca, eller ona değmesin ve karanlıkta toz bulaşmasın diye yuvadaki korunmuş deve kuşu yumurtalarına benzetilmişlerdir.²³⁵ Beyzâvî de, aynı ifadelerle konuyu açıklamıştır.²³⁶ Bursevî ve Âlûsî’nin bazı açıklamaları âyetlerle paralellik arz ederken, diğerleri ise uyumlu olmamıştır. Kur’ân’ın berrak anlatımları karşısında müfessirlerin bazı açıklamaları ise, olayı daha karmaşık bir hale getirmiştir.

²²⁴ el-Vâkıa 56/36.

²²⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27/143.

²²⁶ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/460.

²²⁷ es-Sâd 38/52.

²²⁸ er-Rahmân 55/56-58.

²²⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27/119.

²³⁰ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/456.

²³¹ et-Tûr 52/20.

²³² en-Nisâ 4/57.

²³³ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 5/60.

²³⁴ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Meâli*, 446.

²³⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 23/89.

²³⁶ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/294.

2.1.3.4. Nehirler

Kur'ân'da cennetliklere köşklerinin altında akan nehirlerden bahsedilmiştir. İlgili âyette *“İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver.”*²³⁷ buyrulmuştur. أَنْهَارٌ “enhar” kelimesi, نَهْرٌ “nehr” kelimesinin çoğulu olup, suyun geçtiği kanal ve benzer yerler için kullanılan bir ifadedir.²³⁸ Suyun, taşkın ve gür olarak akıp gittiği yerlere de nehir denilmiştir.²³⁹ Halil b. Ahmed, bunu suyun geçtiği yerde oluşan çukur yerlere²⁴⁰ benzeterek açıklamıştır. Nehir de denizden küçük, ırmaktan büyük su kanalları ve geniş suyun aktığı yerlere denilmiştir. Mısır'daki Nil nehri buna örnek olarak gösterilmiştir. Nehirle geniş kanallar değil, o kanallarda akan sular²⁴¹ kastedilmiştir.

Bazıları, nehirlerin cennetin altından nasıl akacağını sorgulamıştır. Nehir kıyılarında ağaçların yetiştiği gibi, cennetteki nehirler de aktığı yerde hiçbir çukur oluşturmaz ve bu şekilde cennetlerin altında akmaya devam ederler açıklaması yapmıştır.²⁴² Cennetin nehirlerinin, kendileri için yapılmış özel arklar ve hendekler olmaksızın, bahçeler arasında uzunlamasına aktıkları ifade edilmiştir. En güzel ve değerli bahçelerin, ağaçlarında gölge oluşan ve aralarından düzgün biçimde nehirler akan bahçeler olduğu beyan edilmiştir. Bu akar sular olmasaydı, onca güzelliklerine rağmen bahçelerin pek çekici olmayacağı, ruhsuz birer heykel olacağı ve cansız bir resim olmaktan öteye geçemeyeceği²⁴³ yorumu yapılmıştır.

Kur'ân, ırmaklar ve nehirler mevzusuna birçok âyette temas etmiştir. İlgili âyetlerden birinin de, *“Rableri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları adn cennetleridir.”*²⁴⁴ buyrulmuştur. Bu konudaki âyetlerde cennet nehirlerinden bahsedilmiş ve cennetin ebedi olduğu vurgulanmıştır. Bu, cennetteki en güzel ve sonsuz olan nimetlerin başında cennet nehirlerinin geldiğine bir işaret sayılmıştır. Mesela bir âyette *“Kim Allah'a iman eder, rızasına uygun davranırsa, Allah onu içinde ebedi kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere koyar.”*²⁴⁵ buyrulmuştur.

Cennet nehirlerinden bahseden âyetlerde, ayrıca *“Çağlayanların kenarında.”*²⁴⁶ ve *“Orada akan bir pınar vardır.”*²⁴⁷ ifadeleri de kullanılmıştır. Bu âyetlerde geçen akmak

²³⁷ el-Bakara 2/25.

²³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “nehr”, 5/237.

²³⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, “nehr”, 825.

²⁴⁰ Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, “nehr”, 4/271.

²⁴¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/205.

²⁴² Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/42.

²⁴³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/82.

²⁴⁴ el-Beyyine 98/8.

²⁴⁵ et-Talâk 65/11.

²⁴⁶ el-Vâkıa 56/31.

²⁴⁷ el-Gâşıye 88/12.

ifadesinden Âlûsî, cennetteki pınarların ve nehirlerin sürekli olarak ve kesilmeden akmasını²⁴⁸ anlamıştır. Beyzavî, cennetteki pınarların suyunun hiç kesilmeyeceğini ve sürekli olarak akan pınarlar olacağını²⁴⁹ beyan etmiştir. Cennet nehirlerinden bahseden en dikkat çekici âyette “*Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaat edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir.*”²⁵⁰ buyrulmuştur. Bu âyetteki hiç bozulmayan tertemiz su ırmakları ifadesinden, uzun süre kalmaktan veya herhangi bir sebepten dolayı tadı ve kokusu bozulmayan ırmaklar olduğu vurgulanmıştır.²⁵¹ Bursevî, uzun süre kalmasına rağmen içinde tadı, kokusu ve rengi bozulmayan su ırmakları şeklinde âyeti açıklamıştır.²⁵² Buna benzer bir ifadeyi, Beyzâvî de kullanmıştır.²⁵³ Âyette geçen آسِن “asin” kelimesi, birinci veyahut ikinci baktan getirilmiştir. Buna göre آسِنَ الْمَاءِ denildiğinde kokusu bozulmuş su²⁵⁴ kastedilmiştir. Bir de آسِنَ “esine” diye kesrayla da okunabileceği, bu durumda suyun tadının ve kokusunun kötü bir şekilde değişmesi anlamına geldiği ifade edilmiştir.²⁵⁵

Bursevî, Ra ‘d suresi 35. ayetin tefsirinde işari yorum olarak muttakîlere vadolunan cennette akan dört nehrin şariat, tarikat, marifet ve hakikat şeklinde dört mertebenin mukabili olduğunu ve bunların, bu dört mertebeyi kendisinde cem eden mukarrabin’e verileceği²⁵⁶ açıklamasını yapmıştır.

2.1.3.5. Gölgelekler

Kur’ân’da cennete özgü nimetlerden birinin gölgeler veya cennetteki gölgelekler olduğu beyan edilmiştir. Bu anlamda bir âyette “*Kesintisiz gölgeler altında*”²⁵⁷ buyrulmuştur. Âyette geçen ظِلِّ مَمْدُود ifadesini Bursevî, fecrin doğuşu ile güneşin doğuşu arasındaki gölge gibi uzayan, kısalmayan ve değişmeyen gölgeler²⁵⁸ şeklinde açıklamıştır. Bir hadiste Hz. Nebi, (s.a.s) “*Cennette bir ağaç vardır ki, gölgesinde binit üzerindeki bir adam yüz yıl gider de gölgesi kesilmez*”²⁵⁹ buyurmuştur. Âyette geçen gölgelekleri, hadisin açıklamış olabileceği düşünülmüştür. Kur’ân’da bir diğer âyette yine cennetlikleri ve eşlerinin gölgeleklerde olacakları beyan edilmiştir. Nitekim ilgili âyette “*Kendileri ve eşleri, gölgelek yerlerde,*

²⁴⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 30/115.

²⁴⁹ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/592.

²⁵⁰ Muhammed 47/15.

²⁵¹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 26/48.

²⁵² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 8/506.

²⁵³ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/402.

²⁵⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi’l-Kur’ân*, “esine”, 76.

²⁵⁵ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 8/506.

²⁵⁶ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 4/381; Ertuğrul, “Bursevî’nin Rûhu’l-Beyân’ında Cennet-Cehennem Tasavvuru”, 149.

²⁵⁷ el-Vâkıa 56/30.

²⁵⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 20/324-325.

²⁵⁹ Buhârî, “Kitabü’t-tefsir”, (No. 4881).

*tahtlarına kurulacaklar.*²⁶⁰ buyrulmuştur. Âyetteki ظِلَال “zılal” kelimesinin, gölge manasına geldiği gibi, aynı zamanda şeref, güç ve müreffeh hayatın da gölgeyle ifade edildiği açıklanmıştır.²⁶¹ Eşleriyle birlikte gölgelik yerlerde olmak ile, dünyadaki hanımlarıyla yahut cennet hurileriyle, dostlarıyla gölgeler altında tahtlara kurulacakları kastedildiği²⁶² açıklaması yapılmıştır.

Cennet ehlinin gölgeliklerde olması da tartışılmıştır. Zira gölgenin ancak güneşin olduğu yerde bulunacağı beyan edilmiştir. Halbuki âyette “*Onlar orada ne yakıcı güneş görürler ne de dondurucu soğuk*”²⁶³ denilmiştir. Bu cennette güneşin veya soğğun olmayacağına delil olarak sayılmıştır. Bu durumda gölgeden maksat, arşın nurundan oluşan ışıktan cennet ehlinin gözlerinin kamaşmaması için, cennet ağaçlarıyla oluşan gölgelikler kastedildiği açıklaması yapılmıştır. Çünkü arşın nurunun, güneşin ışığından daha güçlü olduğu ifade edilmiştir.²⁶⁴ Yahut bununla bütün sıkıntı veren şeylerden cennet ehlinin korunacağı²⁶⁵ yorumu yapılmıştır.

2.1.3.6. Hizmetçiler

Kur’ân’da cennete özgü nimetlerden sayılan bir diğer nimet ise, cennetliklere hizmet eden görevlilerdir. Bir âyette “*Sonsuza dek hizmet sunacak gençler dolaşır.*”²⁶⁶ buyrulmuştur. Âyette geçen وَلَدَان “vildân” kelimesinin, hizmet eden gençler anlamındaki وَلِيد “velid” kelimesinin çoğulu olduğu belirtilmiştir. Bu, onların daima genç olarak kalacaklarına bir vurgudur. Yine bu gençlerde herhangi bir yaşlılık veya güçten düşmenin olmayacağı²⁶⁷ belirtilmiştir. Bu gençlerin, cennetlikler yerken, içerken veya başka faaliyetlerde bulunurken, onların çevrelerinde hizmet etmek için dört dönen²⁶⁸ gençler oldukları ifade edilmiştir.

Kur’ân’da cennetliklere hizmet etmek için gençlerin istihdam edileceği haber verilmiştir. Bu, cennetliklere özgü nimetlerden sayılmıştır. Cennetteki hizmetçilerden bahseden bir diğer âyet “*sedeflerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etraflarında dönüp dururlar.*”²⁶⁹ buyrulmuştur. Cennette hizmetçilerin, gençler olması gençlerin hizmetinin yaşlılarının hizmetinden daha yararlı²⁷⁰ olduğu nedenine bağlanmıştır. Âyette geçen غُلَمَانٌ لَهُمْ

²⁶⁰ Yâsîn 36/55-57.

²⁶¹ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi ‘l-Kur’ân*, “zılal”, 535.

²⁶² Bursevî, *Rûhu ‘l-beyân*, 16/313.

²⁶³ el-İnsan 76/13.

²⁶⁴ Bursevî, *Rûhu ‘l-beyân*, 7/417.

²⁶⁵ Âlûsî, *Rûhu ‘l-meânî*, 23/35.

²⁶⁶ el-Vâkıa 56/17.

²⁶⁷ Âlûsî, *Rûhu ‘l-meânî*, 27/136. Ayrıca bk.. Beyzâvî, *Envârü ‘t-tenzîl*, 2/459.

²⁶⁸ Bursevî, *Rûhu ‘l-beyân*, 9/321.

²⁶⁹ et-Tûr 52/24.

²⁷⁰ Bursevî, *Rûhu ‘l-beyân*, 9/321.

ifadesine, cennetliklere özel olarak hizmet eden köleler olduğu yorumu yapılmıştır. Bu ifadenin tamlama olmaksızın gelmesinden, dünyada kendilerine hizmet eden kölelerin yine cennette efendilerine hizmet edecekleri yorumu yapılmıştır.²⁷¹ Ancak bu yorum insanın imtihan için yaratılması ve Allah katında üstünlüğün takvada olması vb. Kur'an'ın ilkeleriyle çelişmektedir. Gerek Âlûsî ve gerek Bursevî, cennette hizmete koşulacak olan görevlilerin, genç olduklarını ifade etmekte aynı fikirde olmuşlardır.

2.1.3.7. Bekçiler

Kur'an'da cennette bekçilerin olduğundan bahsedilmiştir. Bunların, cennete girenleri ta kapıda karşılayacakları ifade edilmiştir. Bunlar cennetin içinde ve dışında cennetlikler için hizmet eden cennet bekçileri olarak görevlendirilmişlerdir. İlgili âyette “*Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecektir. Nihâyet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, “Selam size! Hoş geldiniz! Ebedi olarak kalmak üzere buyurun girin cennete! diyecekler”*”²⁷² buyrulmuştur. Âyetteki خَزَنَة sözcüğü, müfredi خَازِن olan kelimenin çoğuludur. Falan kişi, bir şeyi bir yerde muhafaza ettiği zaman Araplar ona فُلَانٌ يَخْزِنُهُ خَزَنًا derler.²⁷³ Bu kelime bir de bir şeyin dolap veya kasada muhafaza edilmesi anlamında da kullanılmıştır.²⁷⁴ Böylece Kur'an, müminleri hoş bir şekilde karşılayarak cennet görevlileri olduğundan söz etmiştir.

2.1.3.8. Altın Takılar ve Atlas Elbiseler

Kur'an'da cennetliklerin altın takıları ve atlas elbiseleri olacağından bahsedilmiştir. Bu bağlamda cennetliklerin altın takılar takacağı, ipek ve atlastan elbiseler giyeceği ifade edilmiştir. Nitekim ilgili âyette “*İşte onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler; altın bileziklerle bezenecekler, orada tahtların üzerine kurulacaklardır. Ne güzel bir karşılık ne güzel bir konak!*”²⁷⁵ buyrulmuştur. Bu âyetteki yeşil elbiseler giyecekler ifadesi, Bursevî tarafından yeşil, renklerin en güzeli, en hoş ve Allah'a en sevimli olanı²⁷⁶ olması yönüyle açıklanmıştır. Âlûsî de benzer ifadelerde bulunmuş ve biraz daha detay vermiştir. Ona göre üç şeyin hüznü giderdiği ifade edilmiştir. Bunların su, yeşillik ve güzel yüzdür. Fakat cennetliklerin elbiseleri sadece yeşil renkle

²⁷¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/34.

²⁷² ez-Zümer 39/73.

²⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “hazene”, 13/139. Ayrıca bk.. Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, “hazene”, 1/406.

²⁷⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, “hazene”, 281.

²⁷⁵ el-Kehf 18/31.

²⁷⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, /243.

sınırlandırılmamıştır. Âlûsî onların canlarının çektiği her türlü elbiseyi giyebilecekleri²⁷⁷ açıklamasını yapmıştır.

Bazı müfessirler, cennetliklerin yeşil elbiseler giymelerinden maksadın, yeşilin insanın gözüne daha uygun düşmesinden doğduğunu beyan etmişlerdir. Çünkü beyaz rengin görmeyi dağıtacağı ve rahatsız edici olduğu açıklanmıştır. Siyah rengin ise yerildiği belirtilmiştir. Yeşil rengin ise beyaz ve siyah renk arasında olduğu ve ışınları bir araya topladığı ifade edilmiştir.²⁷⁸ Bu cennet nimetlerinin, bugün için çok cazip gözükmebileceği beyan edilmiştir. Hatta altın bilezik takıp, ipek elbise giymenin erkek müslümanlar için tuhaf bile karşılanabileceği ifade edilmiştir. Ancak Kur'an'ın nazil olduğu dönemde kralların altın bilezikler takıp ipekli kumaştan kaftanlar giydikleri dikkate alındığında söz konusu nimetlerin bir bakıma krallar gibi yaşatmak anlamına geldiğinin kendiliğinden anlaşılacağına²⁷⁹ işaret edilmiştir.

2.1.4. Cennetteki Yiyecekler ve İçecekler

Kur'an'da cennetteki yiyeceklerden ve içeceklerden bahsedilmiştir. Bu bağlamda “*Ve canlarının çektiği kuş etleriyle.*”²⁸⁰ buyrulmuştur. Cennetliklere canlarının çektiği kuş etleri sunulacağı ve bu konuda herhangi bir sınırlamanın olmayacağı âyetten anlaşılmaktadır. Âlûsî tefsirinde bunun nasıl olacağını irdelemiştir. Bu açıdan cennetliklerin, herhangi bir yorgunluk duymadan veya herhangi bir hizmetçiye gerek kalmadan bu yiyeceklere ulaşabileceğini beyan etmiştir.²⁸¹ Buna karşın Bursevî, cennetliklerin arzu ettikleri kuş etlerini gerek kızartılmış gerekse suda pişirilmiş halde iştahla yiyeceklerini ifade etmiştir.²⁸² Aslında onlar, kuş etine mecbur bırakılmamış ve bu konuda zorlanmamışlardır. Cennet yiyecek ve içeceklerinden bahseden bir diğer âyet ise “*Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol veririz.*”²⁸³ denilmiştir. Bursevî bunu, canlarının çektiği çeşitli nimetlerden her an her vakit onlara takdim edileceği şeklinde anlamıştır.²⁸⁴

2.1.4.1. Cennet Yiyecekleri

İnsan, değişik gıdalarla beslenen bir varlık olarak var edilmiştir. O, hayvansal ve bitkisel gıdalarla hayatını sürdürmüştür. Bu gıdaların aynısıyla da cennette besleneceğine temas edilmiştir. Cennetteki yiyecekler arasında sürekli keyif olarak tüketilecek meyvelerden

²⁷⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 15/273.

²⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-kur'ân*, 10/598.

²⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-kur'ân*, 10/597.

²⁸⁰ el-Vâkıa 56/21.

²⁸¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/137-138.

²⁸² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/322.

²⁸³ et-Tûr 52/22.

²⁸⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/34.

bahsedilmiştir. İlgili âyette “*Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan bol meyveler arasında*”²⁸⁵ denilmiştir. Âlûsî, bu âyeti cennet ehlinin makamın gerektirdiği duruma göre değişik cins ve türde meyveler yiyeceği şeklinde yorumlamıştır. Bunlara isteyen her cennet kişinin her zaman ulaşabileceğini ve bundan asla mahrum bırakılamayacağını da²⁸⁶ yorumuna ilave etmiştir. Bursevî ise âyette geçen bu ifadeden cennetteki meyvelerin çeşitleri ve cinsleri itibariyle pek çok olduğunun anlaşılabileceğini söylemiştir. O, bu meyvelerin tükenmeyeceğini, yemek isteyenlere uzak olmadığını satın alınmaya gerek olmadığını da yorumuna ilave etmiştir. Ayrıca bu meyvelerin dikenleri veya girmeye engel duvarların ve yasaklanmayan sayısız meyvelerin bulunduğunu²⁸⁷ tefsirinde dile getirmiştir.

Cennetteki yiyecekler, sadece meyvelerden ibaret değildir. Mesela bir âyette “*Onlar dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları arasında*”²⁸⁸ denilmiştir. Âyette geçen مَخْضُود “sidrin mahdûd” ifadesinden, kirazlarının toplanmaya veya alınmaya engel olacak bir durumların olmadığı açıklanmıştır. Yani cennetteki kirazların dünya kirazları gibi olmadığı belirtilmiştir. Sanki bu ağacın dikenleri kesildiği, ayıklandığı²⁸⁹ ifade edilmiştir. Âlûsî de buna benzer ifadelerle²⁹⁰ âyeti açıklamıştır. Âyette geçen مَطْلَحْ مَنْضُود “talhın mendûd” ifadesiyle de alttan tepeye doğru üst üste yığılmış, gövdede hiç boş yeri olmayan muz ağaçları kastedildiği söylenmiştir. Öyle ki bunların düzenli yüklenmiş, meyvesi salkım salkım muz ağacı, bu ağacın büyük yaprakları ve serin gölgesi olan ağaç olabileceği açıklanmıştır. Bu ağacın kokusunun çok güzel, çiçeklerinin bol ve düzenli olduğu Arapların süs olarak kullandıkları dikenli ve meyveli bir ağaç²⁹¹ olduğu ifade edilmiştir.

Cennet ehlinin istedikleri her meyve ve yiyeceği istedikleri zaman yiyebilecekleri dile getirilmiştir. Bununla ilgili “*Orada güven içinde her meyveden isteyebilecekler*”²⁹² buyrulmuştur. Onların, canlarının çektiği her türlü meyvelerin hazırlanması için istekte ve emirde bulunabilecekleri açıklaması yapılmıştır. Bunu zaman yahut mekânla sınırlı²⁹³ olmadığı beyan edilmiştir. Âlûsî de buna benzer ifadelerle âyeti açıklamıştır.²⁹⁴ Dünya meyvelerinin her yerde ve her zaman bulunmayacağı, onların belli mevsimlerinin olduğu, yine dünya meyvelerinin mevsiminden önce yahut sonra bulunamayacakları dile getirilmiştir. Bursevî,

²⁸⁵ el-Vâkıa 56/32-33.

²⁸⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/141. Ayrıca bk.. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/460.

²⁸⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 20/388.

²⁸⁸ el-Vâkıa 56/28-29.

²⁸⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/324.

²⁹⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/140. Ayrıca bk. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/460.

²⁹¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/324. Ayrıca bk. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/460; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/140.

²⁹² ed-Duhân 44/55.

²⁹³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/431.

²⁹⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 25/136.

cennetin içinde bulunan yemişlerinin devamlılığını Allah'ın cemalinin müşahedesi şeklinde açıklamıştır.²⁹⁵

Yine cennete girenlerin çeşitli meyvelerden yararlanacağına başka âyetlerde de temas edilmiştir. Nitekim ilgili âyette “*Orada sizin için çeşitli meyveler vardır, onlardan afiyetle yersiniz.*”²⁹⁶ buyrulmuştur. Buradaki çokluk ile meyveleri taneleri değil, nevileri veya çeşitleri kastedilmiştir.²⁹⁷ Bursevî ise cennet meyvelerinin insanların çok arzuladıkları türlerden ve en lezzetlilerden seçildiğini, insan tabiatına ve bedenine en uygun gıdalar olduğunu açıklamıştır. Bunun için Allah, meyveleri âyetlerde ayrıca özel olarak zikretmiştir. Cennet meyveleri çok fazla olduğundan hangisine sıra gelirse ondan bir miktar yiyeceklerini beyan etmiştir. Diğer meyvelerin ise hep ağaçların dallarında bulunacaklarını açıklamıştır. Cennette ağaçların bir an bile meyvesiz kalmayacaklarını dile getirmiştir. Bu manada ağaçların her zaman meyvelerle süslenmiş ve meyvelerle dolu dolu²⁹⁸ olduğunu açıklamıştır.

Son olarak bir âyette “*Onlar için belirli bir rızık vardır: Türlü meyveler... Onlara nice ikrâmlarda bulunacaktır. Nimetlerle dolu cennetlerde.*”²⁹⁹ buyrulmuştur. Âyette geçen belirli rızıktan maksadın, güzel görünümlü, tadı ve kokusu hoş olan kemal ve olgunluk nitelikleri ve özellikleri bilinen rızıklar olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁰ Yine burada olduğu gibi Âlûsî de aynı ifadelerle³⁰¹ Bursevî'nin görüşlerini tekrar etmiştir. Özetle yüce Allah, cennette cennet ehli için birçok meyve türünden rızık ve yiyecek hazırladığını Kur'ân'da beyan etmiştir. Müfessirler Âlûsî ve Bursevî de bunları bazen yalın bazen de mecazi anlatımlarla tefsir etmişlerdir.

2.1.4.2. İçecekleri

Kur'ân'da cennet ehlinin içeceklerinde de bahsedilmiştir. Aslında insanın üç temel ihtiyacının yani, beslenme, barınma ve birleşmeden oluştuğu ifade edilmiştir. Kur'ân, barınmayla ilgili hususlara temas etmiştir. Yine birleşmeyle ilgili özelliklerden de cennet düzleminde söz etmiştir. Beslenmenin ilk kısmını yiyecekler, ikinci kısmını da içecekler oluşturmuştur. Ayrıca cennette insan bedeni için elbiselerden de bahsedilmiştir. Dünyada yaptıklarına karşılık insanlara cennette her türlü yiyeceğin ve içeceğin verileceği açıklanmıştır. Bunların, rablerinin kendilerine bahsettiği nimetlerle safa sürecekleri ve zevkle eğlenecekleri ifade edilmiştir. İlgili âyette “*(Onlara denilecek ki) yaptıklarınızın karşılığı olarak, sıra sıra*

²⁹⁵ Ertuğrul, “Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ında Cennet-Cehennem Tasavvuru”, 149.

²⁹⁶ ez-Zuhruf 43/73.

²⁹⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 25/101.

²⁹⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/392.

²⁹⁹ es-Sâffât 37/41-43.

³⁰⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/458.

³⁰¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 23/85.

dizilmiş koltuklara yaslanarak afiyetle yiyin, için.”³⁰² burulmuştur. Yani onlara, cennetin bekçileri tarafından daimî olarak istediğiniz gibi afiyetle yiyin için³⁰³ denileceği ifade edilmiştir. Âyette geçen هَنِينًا “henien” kelimesinin ya أَكْلًا هَنِينًا أَوْ شَرْبًا هَنِينًا şeklinde takdirinin yapılabileceği ya da mahzûf bir masdarın sıfatı olacağı yahut mahzûf bir mefûlu bihin sıfatı³⁰⁴ olabileceği dile getirilmiştir.

Kur’ân’da ehl-i cennetin içeceği hakkındaki bir âyette “*İyiler ise içindekine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler.*”³⁰⁵ buyrulmuştur. Âyetten güzel kokulu bir içeceğin cennetlikleri beklediği sonucu çıkarılmıştır. Bu içecek hakkında tefsirlerde farklı değerlendirmelere yer verilmiştir. Kadeh kelimesinin zikredilmesinden anlaşıldığına göre bu içeceğin şarap³⁰⁶ olacağı açıklanmıştır. Beyzavî, bu içeceğin beyazlıkta kâfuru, tadı ve kokusu diğer içecekleri bastıran cennet içeceğine benzediğinden cennetliklerin içeceği³⁰⁷ olduğunu beyan etmiştir.

Kur’ân’da ehl-i cennetin kadehlere konulmuş bir içecekleri olduğundan bahsedilmiştir. İlgili âyette “*önlerine konulmuş kadehler,*”³⁰⁸ denilmiştir. O halde bu kadehlerin ne olduğuna bir göz atmak faydalı olacaktır. Bu âyette yer alan ve kadehler anlamına gelen أَكْوَاب “ekvâb”, كُوب “kûb” kelimesinin çoğuludur. Bundan maksadın, kulpu olmayan bardak ve kadeh olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁹ Bunların o şekilde yapılmış olması, Bursevî’ye göre cennetliklerin kulpu ve ucunda emziği olmayan kaplardan, istedikleri taraftan içebilmelerini ve tutabilmelerini sağlamakta³¹⁰ ilişkili kabul edilmiştir. Cennette sunulan içeceklerin başında pek çok âyette geçtiği üzere içkilerin bulunacağı beyan edilmiştir. Fakat o içkilerin ya da şarabın, bu dünyadaki içkiler gibi sarhoş etme özelliği olmayacağına Kur’ân’da temas edilmiştir. İlgili âyette “*Çevrelerinde kaynaktan doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlere sonsuza dek hizmet sunacak gençler dolaşır. Bundan dolayı ne baş ağrısına tutulurlar ne de sarhoş olurlar.*”³¹¹ buyrulmuştur. Bursevî, âyette geçen مَعِينِ وَ كَأْسٍ مِنْ مَعِينِ ifadesinden, cennet çeşmelerinden akan cennet şarabıyla doldurulmuş kadehlerin³¹² kastedildiğini ifade etmiştir.

³⁰² et-Tûr 52/19.

³⁰³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 9/191.

³⁰⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27/31. Ayrıca bk.. Beyzavî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/434.

³⁰⁵ el-İnsân 76/5.

³⁰⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 29/154.

³⁰⁷ Beyzavî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/552.

³⁰⁸ el-Gâşiye 88/14.

³⁰⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, “kub”, 728.

³¹⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 10/415.

³¹¹ el-Vâkıa 56/18-19.

³¹² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 9/322. Ayrıca bk.. Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27/136.

Yine bu şarabın özelliği لَا يُصَدَّغُونَ filiyle ifade edilmiştir. Bunun cam ve demir gibi katı ve sert cisimlerde meydana gelen çatlak ve yarık³¹³ anlamına geldiği ifade edilmiştir. Buna göre âyet onların dünya şarabında olduğu gibi baş ağrısı çekmeyecekleri³¹⁴ manası verilmiştir. Bir diğer fiil olan وَلَا يُنْزَفُونَ ifadesi ya içince akılları başlarından gitmez, sarhoş olmazlar³¹⁵ veya şarapları tükenmez, bitmez³¹⁶ gibi anlamlarda tefsir edilmiştir.

2.1.5. Cennet Çeşitleri

Kur'ân'da dört cennetten söz edilmiştir. Bu konuda Rahman sûresinde iki yerde iki farklı cennetten yani toplamda dört cennetten bahsedilmiştir. İlgili âyette “*Rabbinin huzuruna varacağından korkan kimse için çifte cennet vardır. İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunur. İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır. İkisinde de her meyveden farklı türler bulunur.*”³¹⁷ buyrulmuştur. Âyette geçen iki cennetin neler olduğu hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlardan birinin Allah’tan korkan insanlar, diğerinin ise Allah’tan korkan cinler³¹⁸ için olduğu ifade edilmiştir. Yine Âlûsî, iman eden herkes için bir cennet, ameli için başka bir cennet ya da ibadet ve tâat için bir cennet, günah ve isyanı terk ettiği için bir cennet olduğunu belirtmiştir. O, ayrıca müminin işlediği sevap karşılığı bir cennet, diğerinin Allah’ın lütfu kereminden ikrâm olarak verdiği cennet³¹⁹ olabileceğini de dile getirmiştir. Bursevî ise bu iki cennetten birinin cismânî ve diğerinin ruhânî olabileceğini söylemiştir.³²⁰

Âyette beyan edilen iki cennet vardır ifadesinden anlaşıldığına göre, Allah bizim bildiğimizin dışında iki cennetten daha bahsetmiştir. Yani önce iki cennetten ve özelliklerinden söz etmiş, ardından o iki cennetten başka veya onların altında iki cennetin daha bulunduğunu belirtmiştir. Bunların da özelliklerini anlatmıştır. Yani bu iki cennet hakkında bilgi verdikten sonra Allah, bu iki cennetten başka iki cennetin daha olduğunu haber vermiştir. İlgili âyette “*Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır. İkisi de yemyeşil. İkisinde de gürül gürül akan iki su kaynağı bulunur. Her ikisinde de türlü meyveler, hurmalar ve nar var.*”³²¹ buyrulmuştur.

Bursevî, bu âyette geçen iki cennetle ilgili olarak bunların rabbinin huzuruna vardığında çekinenlere verilen dinî ve dünyevî nimetler sayıldığını, ardından âhirette kendilerine fazladan verileceği nimetlerin sayılmasına geçildiğini³²² beyan etmiştir. Âyette geçen makam

³¹³ İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, “sad”, 478.

³¹⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/322.

³¹⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/137.

³¹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/322.

³¹⁷ er-Rahmân 55/46-52.

³¹⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/304.

³¹⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/116. Ayrıca bk.. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/455.

³²⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/304.

³²¹ er-Rahmân 55/62-68.

³²² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/304.

kelimesinin, bir yer ismi olduğu açıklanmıştır. Rabbinizin makamından maksat, hesap vermek üzere kulların duracakları yer³²³ olduğu ifade edilmiştir. İlgili âyette “Onlar, o büyük günde – ki işte o gün insanlar âlemlerin rabbinin huzuruna çıkacaklar- diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?”³²⁴ buyrulmuştur. Burada makam sözcüğün rabbe izâfe edilmesi, gerçek manada mülkün Allah’a mahsus olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Çünkü o günde hükümrânlığın yalnız Allah’a ait³²⁵ olduğuna işaret edilmiştir.

2.1.6. Cennetin Kapıları

Kur’ân’da, cennetin kapıları olduğundan söz edilmiştir.³²⁶ Bu bağlamda cehennemden yedi kapısı olduğunu bildirmiş³²⁷ cennetin kapılarının sayısı hakkında ise açıklama yapılmamıştır. Yalnız müfessirlerin bir kısmı, Rahman sûresinde yedi kez cehennemden bahsedilmesinin ardından sekiz kez de cennet hakkında bilgi verilmesinden hareketle cennetin sekiz kapısı olduğunu savunmuşlardır.³²⁸ Burada her cennetin altı özelliğinden söz edildiği de ifade edilmiştir. Kur’ân, cennetin bu kapılarında bazı meleklerin bekleyeceği ve oraya girecek olanları güzel sözlerle karşılayacaklarından söz etmiştir. Nitekim bu hususta “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevk edilecek. Nihâyet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara ‘selam size! Hoş geldiniz! Ebedi olarak kalmak üzere buyurun, girin cennete!’ diyecek.”³²⁹ buyrulmuştur.

Bursevî, cennetin kapı sayısı hakkında cehennemden kapılarının yedi, cennetin kapılarının ise sekiz olması, cennetin Allah’ın bir lütfu, cehennemden ise adaleti olmasından neşet etmiştir. Lütfun adaletten fazla olması gerektiğini belirtmiştir. Zira cennet rahmetten, cehennem gazaptan doğmuştur. Rahmet ise gazaptan önce geldiği beyan edilmiştir. Cehennemde sadece amellere karşılık ceza verileceği, fazladan azap ve zulmün olmayacağı ifade edilmiştir. Sevapta ise cömertlik vardır. Ezan okuyan ve kâmet getiren birine, cehennemden yedi kapısının kapatılacağı, buna karşın cennetin sekiz kapısının açılacağı³³⁰ açıklanmıştır.

Bir hadis-i şerifte Hz. Nebi (s.a.s) cennet kapılarının sekiz olduğunu bildirmiştir: “Cennette sekiz kapı vardır. Reyyan denilen bir kapı vardır ki, ondan sadece oruçlu olanlar girebilir.”³³¹ Bu hadis, cennetin sekiz kapısı olduğuna delalet sayılmıştır. “O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyük olanlarla birlikte girecekleri adn

³²³ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 27/116.

³²⁴ el-Mutaffifîn 83/4-6.

³²⁵ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 9/304.

³²⁶ es-Sâd 38/50; ez-Zümer 39/73.

³²⁷ el-Hicr 15/44.

³²⁸ Buhârî, “bed’ul-halk”, 9. (No. 3257).

³²⁹ ez-Zümer 39/73.

³³⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 8/144-145.

³³¹ Buhârî, “bed’ul-halk”, 9. (No. 3257).

cennetleridir; melekler de ‘sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!’ diyerek her kapıdan onların yanına girerler.”³³² âyeti de kapıların sayısını vermese bile çokluğuna işaret etmiştir. Bir âyette de Allah’ın, cennete girecekleri selamla karşılayacağı bildirilmiştir. İlgili âyette “Engin merhamet sahibi Rabden gelen söz şu olacak: ‘Selam size!’”³³³ buyrulmuştur.

2.1.7. Bursevi ve Âlûsî’nin Tefsirlerinde Cennet Tasavvuru

Cennet tasvirine geçmeden önce, tasvir ve işârî kelimelerinin ne olduğunu kısaca açıklayalım. Tasvir kelimesi, صَوَّرَ يُصَوِّرُ تَصْوِيرَ fiilinin تَفْعِيلِ vezninden mastarıdır. Sözlükte bir şeyin resmini yapma, şekillendirme ve canlandırma³³⁴ anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca bir nesnenin, bir kişinin, bir mekânın veya bütün olarak bir olayın, ayrıntılarıyla ve birçok yönünün dile getirilmesi ve tablolaştırmak suretiyle anlatılmasına³³⁵ denilmiştir. İstilahî olarak tasvir, “roman, hikâye ve diğer edebî türlerde olayların geçtiği yerleri, kişileri ve eşyayı öteki nesnelerden ayırıp bütün özellikleriyle ifade etme”³³⁶ şeklinde tarif edilmiştir. İşârî sözcüğü ise, sözlüklerde ve tasavvufta birbirine yakın anlamlarda kullanılmıştır. Sözlükte, bir nesneyi gösterme, bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinâyeli bir sözle anlatma gibi mânalarda istimal edilmiştir. Tasavvufta ise buna benzer manalarda kullanılmıştır. Örneğin işaret terimi herhangi bir söze ihtiyaç duymadan mesajı ve maksadı başkasına bildirme şeklinde açıklanmıştır. İbareyle anlatılamayan, yalnızca ilham ve keşf gibi yollarla elde edilmiş sezgiler sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan mâna şeklinde tanımlanmıştır.³³⁷ Âlûsî’ye göre işârî tefsir, sülûk erbabının vakıf olduğu gizli manalar olduğunu belirtmiştir. Gizli manalar ile zâhiri manalar arasını birleştirmek mümkün olduğu izah edilmiştir. Batınî manalara erişen kimselerin, tam imana ulaşmış ve irfan sahibi kimseler olduğu belirtilmiştir.³³⁸

Kur’an’da, cennet tasvirine dair âyetler cehenneme dair âyetlerden daha fazla yer tutmuştur.³³⁹ Kur’ân’da ve hadislerde cennet tasvir edilirken, yaşanılacak evlerden, yenilecek yemeklerden, içeceklerden, giyilecek giysilerden ve oraya has doğal güzelliklerden bahsedilmiştir. Aynı dünya hayatında olduğu gibi, cennette de yaşanan bir hayatın olacağından söz edilmiştir. Bu hayatın genel anlamda dünyadakine benzerlik gösterse de dünya

³³² er-Ra’d 13/23-24.

³³³ Yâsîn 36/58.

³³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “savere”, 4/473.

³³⁵ Hüseyin Yıldırım, *Kur’ân’da Cennet ve Cehennem Tasvirleri* (Van: 100. Yıl Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 4.

³³⁶ Hüseyin Elmalı, “Tasvir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/135.

³³⁷ Süleyman Uludağ, “İşârî Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/424.

³³⁸ Çelik, *el-Âlûsî’nin Rûhu’l-meânî İsimli Eserinde “İşârî Tefsir”*, 39.

³³⁹ Hatice Sümeyye Ulcay, *İlköğretim Çağı Çocuk Resimlerinde Cennet ve Cehennem Tasavvuru* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 2011), 18.

yaşamıyla kıyaslanamayacak kadar mükemmel olduğu dile getirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Cennet tasvirine dair âyetlere daha çok Rahman, Vakıâ, İnsan ve Gâşiye sûrelerinde rastlamak mümkündür.³⁴⁰

Öncelikle cennet tasvirlerinde orada ölüm, hastalık, kavga, yaşlılık ve fakirlik gibi hususların olmayacağı açıklanmıştır. Bu yüzden Allah, “*Orada canların istediği, gözlerinin zevk aldığı her şey vardır.*”³⁴¹ buyurmuş ve cennette sunulan ikrâmlarla ilgili bir sınırlandırma yapılamayacağına işaret etmiştir. Kur'ân'daki tarifiyle cennet, “*Orada etrafa göz gezdirdiğinde benzersiz nimetler ve muhteşem bir saltanat görürsün.*”³⁴² şeklinde tarif edilmiştir. Burada her bir ayrıntıda çok büyük güzelliklerin ve nimetlerin varlığından söz edilmiştir. Her yer ve her köşesinin, her bir karesinin Allah'ın eşsiz ilmi sayesinde sayısız nimetlerle donatıldığı vurgulanmıştır. Bütün bu güzellikler, Allah'ın merhamet edip bağışladığı ve cennetine koyduğu müminlere has kılınmıştır.

Mutasavvıflar cennet ve cehennem hem ruhani hem de cismani olacağını ifade etmişlerdir. Onlar için önemli olan cismani amel cennetinin ötesindeki ruhani maârif cennetidir. Ahiretle ilgili ehl-i sünnet akaidine uygun açıklamalar yapan Bursevî kabir hayatının varlığını kabul eder, dirilişin ruh ve bedenle olacağını belirtir. İlgili ayetlerden işârî yorumlar çıkarır, cennet ve cehennem batınî yorumunu yapar.³⁴³ Âlûsî ise cennet ve cehennemle ilgili yorumlarında daha ziyade tefsir geleneğine bağlı kalmış, işari yorumlara kısmen başvurmuştur.

2.2. Bursevî ve Âlûsî'nin Tefsirlerinde Cehennem Tasavvuru

Bu başlık altında Bursevî ve Âlûsî'nin tefsirlerinde cehennemle ilgili açıklamalarına dair özellikle dil açısından ve sözlük anlamları itibarıyla cehennem ve diğer isimlerinin manalarına odaklanılmıştır. Cehennem kavramını ve mahiyetini daha iyi anlamak için cennet kavramında olduğu gibi öncelikle lugavi ve istilahi anlamları üzerinde durmanın uygun olacağı düşünülmüştür. Cehennem azabı sadece kafirler için hazırlanmamıştır. Amelleri inancı ile örtüşmeyen müslümanlar da cehennemle uyarılmışlardır.³⁴⁴ Kur'an'da gayr-i Müslimlerin hataları eleştirilirken Müslümanlar da onlarla aynı hataları yapmamaları konusunda zımnen uyarılmışlardır. Özellikle İsrail oğullarından sıkça bahsedilerek onların düştükleri yanlışlara düşmeme konusunda Müslümanların teyakkuzda olmaları istenmiştir.

³⁴⁰ Faruk Nafiz Tok, *Kur'an'da Cennet Ehli ve Cehennem Ehli* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 15.

³⁴¹ ez-Zuhruf 43/71.

³⁴² el-İnsân 76/20.

³⁴³ Ertuğrul, “Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ında Cennet-Cehennem Tasavvuru”, 149.

³⁴⁴ Rabia Güner, *Cennetle Müjdelenen ya da Cehennemle İnzar Edilen Tek Amellerle İlgili Hadisler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6.

2.2.1. Cehennem Lügavi ve Istilahi Manaları

Sözlükte cehennem, azabı hak edecek kimselerin azap görecekleri ve ateşin içine giren kimselerle dolu makama ad olarak verilmiştir.³⁴⁵ Bu sözcüğe dibi çok derin kuyu anlamı da verilmiştir. Belki de çok derin olduğu için cehennem bu isimle anılmıştır.³⁴⁶ Arapça sözlüklerde cehennem maddesinin kökeniyle ilgili olarak, جَهَنَّمَ “cehennem” kelimesinin aslının جَهَنَّمَ “cihinnam” kökünden geldiği ifade edilmiştir. Bu sözcüğün Farsçadan Arapçaya geçtiği ve bu sebeple yabancı bir kelime³⁴⁷ olduğu açıklaması yapılmıştır.

Cehennem kelimesinin Arapça veya başka bir dilden mi olduğu hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre cehennem sözcüğünün Arapçaya sonradan girmiş yabancı bir kelime olduğu kabul edilmiştir. Bu görüşe göre cehennem kelimesi gayr-ı munsarîf olarak beyan edilmiştir. Sözcüğün sonunda tenvin gelmemesi bunun en büyük delili olarak sayılmıştır. Bunun gayr-ı munsarîf olmasının iki illetinden birinin ta’rif diğerinin ise ucme olmasından kaynaklanmıştır. İkinci görüşte bu kelimenin munsarîf olduğu ifade edilmiştir. Dibi çok derin olduğundan dolayı âhîret ateşinin ismi olmuştur.³⁴⁸ Âlûsî, bu görüşleri benzer görüşleri ifade etmiş, sadece cehennem kelimesinin gayr-ı munsarîf olmasının nedenlerini âlemiyet ve semaî müennes olarak beyân etmiştir.³⁴⁹ Bir diğer görüşe göre azap yerine özel olarak cehennem adı verilmiştir. Beyzâvî, cehennem kelimesinin kökeninin ateş manasında olduğunu açıklamıştır. O, bu kelimeyi munsarîf kabul etmiş, böylece tenvin ve esre alabileceğine vurgu yapmıştır.³⁵⁰

Cehennem ıstılahi anlamına gelince, islam inancına göre cehennem Allah’ın emirlerine uymayanların, yasakladıklarını yapanların, böylece günah işleyenlerin, öldükten sonra gidecekleri yere verilen bir ad olmuştur. Cehennem, Kur’ân’da cennetin mukabili olarak tanıtılmıştır. Yine yakıtının insan ve taşlar olduğu,³⁵¹ doldurulamayacak kadar büyük ve geniş olduğu,³⁵² sıcaklık derecesi bildiğimiz ateşin çok üstünde bulunduğu³⁵³ yiyeceklerinin zakkum³⁵⁴ ve boğazlardan geçmez özellikte olduğu da ifade edilmiştir.³⁵⁵ Ayrıca Kur’ân’da

³⁴⁵ İbrahim Mustafa vd., “Cehennem”, *Mu’cemü’l-vasit*, ts. y.y, 184.

³⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “cehennem”, 12/112.

³⁴⁷ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, “cehennem”, 209.

³⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “cehennem”, 12/112.

³⁴⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 2/96.

³⁵⁰ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/114.

³⁵¹ el-Bakara 2/34; et-Tahrîm, 66/6.

³⁵² Kaf 50/30.

³⁵³ ed-Duhân 44/43.

³⁵⁴ el-Enfâl 8/37.

³⁵⁵ el-Müzzemmil 73/13.

içeceklerinin irinli su olduğu,³⁵⁶ azgınlar için barınak kılındığı,³⁵⁷ azabı bitmek tükenmek bilmediği,³⁵⁸ derilerin sürekli yanıp değiştirildiği³⁵⁹ oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girileceği³⁶⁰ ve kâfir, müşrik ve münâfıklar için hazırlanmış bir yer olarak da tanıtılmıştır.

Cehennem kelimesi, çoğunluğu Mekki âyetler olmak üzere Kur'ân'da toplamda 79 defa kullanılmıştır. Bunların sadece ikisinde zamirlerle cehenneme işaret edilmiştir. Cehennem, âyetleri daha çok Allah'ın bildirdiklerine inanmayanları ve âyetlerini alay konusu yapanları uyarmak üzere zikredilmiştir. Cehennemle ilgili âyetlere baktığımızda cezalandırmanın en bariz şekli olarak ateşin geçtiği görülmüştür. Çünkü ateş insana fizyolojik olarak etki eden elem ve ıstırabın kaynağıdır.³⁶¹ Mekke döneminde cehennemle uyarılan muhataplar müşrikler olup, Medine döneminde ise muhataplar ağırlıklı olarak ehli kitap olan Yahudilerden ve münafıklardan oluşmuştur. Ayrıca cehennemle ilgili âyetlerin müslümanlar için de bir uyarı niteliği taşıdığı görülmektedir.

2.2.2. Cehennemin Diğer İsimleri

İslâm literatürünü de oluşturan Kur'ân'da genel anlamda cehennem, hakkı inkara saplanmış olanların azap görecekları yer olarak tasvir edilmiştir. Nitekim söz konusu âyetlerin birçoğunda cehennem, me'vâ" kelimeleri veya azâb ve nâr sözcükleriyle tamlanarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Kur'ân'da, âhiret hayatında cezalandırılacak olan kötülerin yerlerini ifade eden başka terimlere de³⁶² yer verilmiştir. Aşağıda bunlara temas edilmiştir.

2.2.2.1. Cahîm (جحيم)

Kur'ân'da cehennemi ifade etmek üzere cahîm terimi kullanılmıştır.³⁶³ جحيم "cahîm", ismi, lügatte alevlenen ve tutuşturulan şiddetli ateş,³⁶⁴ derin çukurların içinde tutuşturulan büyük ateş³⁶⁵ veya الْجُحْمَة "el-cuhme" kalıbından gelen şiddetli bir şekilde tutuşturulmuş ateş anlamlarında kullanılmıştır.³⁶⁶ Hz İbrahim'in (a.s) ateşe atıldığı kıssada geçen "Ötekiler, 'Onun için bir yapı kurun ve (orada hazırlayacağınız) kuvvetli ateşe onu atın' dediler."³⁶⁷ âyetinde

³⁵⁶ en-Nahl 16/28; ez-Zümer 39/60.

³⁵⁷ en-Nebe' 78/22.

³⁵⁸ el-Furkân 25/65.

³⁵⁹ en-Nisâ 56.

³⁶⁰ el-İsrâ 17/18.

³⁶¹ Habibe Kayacı, *Kur'ân'da Cennet Cehennem Tasvirleri Bağlamında Ödül ve Ceza Eğitimi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 36.

³⁶² Topaloğlu, "Cehennem", 7/227-233.

³⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "cahîm", 12/85.

³⁶⁴ Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, "cahîm", 1/219.

³⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "cahîm", 12/85.

³⁶⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, "cahîm", 187.

³⁶⁷ es-Sâffât 37/97.

kastedilen yerin derin bir çukur olduğu buradan anlaşılmıştır. Bu ifade Kur’ân’da yirmi altı yerde kullanılmıştır. Cehennemi ifade etmek için kullanılan yedi isim içinde ondan sonra en çok tekrar eden isim olmuştur.³⁶⁸ Yine cahîm sözcüğü üç yerde belirsiz isim veya sıfat şeklinde sadece cahîm, diğer yerlerde ise belirli isim olarak el-cahîm biçiminde kullanılmıştır.³⁶⁹

Âlûsî’ye göre bu sözcük, alevli ve ısı derecesi yüksek ateş anlamında kullanılmıştır.³⁷⁰ Bu sözcüğün Kur’ân’da cehennemi ifade etmek için kullanılan isimler arasında en yoğunun olduğu ifade edilmiştir. Sâffât sûresi doksan yedinci âyette geçen جَحِيم “cahîm” kelimesi الْجَحْمَةُ “el-cuhme” veya الْجَحْمَةُ “el-cehme” kökünden geldiği de beyan edilmiştir. Bu durumda ona, ateşin iyice tutuşup alevlenmesi manası verilmiştir.³⁷¹ Beyzâvî, şiddetli ateş olduğundan dolayı sözcüğün bu kökten geldiğini ifade etmiştir.³⁷²

Müfessirler, Hz. İbrahim (a.s) onları tartışmada yenince Hz. İbrahim’e (a.s) galip gelebilmek için güç ve kuvvete yöneldiler. Aralarında istişare yaptılar. Sonra da onu, putlarına ve ilahlarına yardım etmek için ateşe atmaya karar verdiler³⁷³ yorumunu yapmışlardır.

2.2.2.2. Sekar (سَقَر)

Kur’ân’da cehennemi ifade etmek üzere bir de sekar sözcüğü istimal edilmiştir. Cehennemin isimlerinden biri olan سَقَر “sekar” sözcüğünün, Arapçaya sonradan girdiği ve a’cem yani yabancı bir isim olduğu ve âhiretteki ateşe özel isim olarak konulduğu beyan edilmiştir.³⁷⁴ Sekar kelimesi, Arapçadaki سَقَرَتْهُ الشَّمْسُ ifadesindeki “Güneş onu eritti.” anlamından alınmıştır. Buna göre sekar bir şeyi eritmek ve yakmak anlamında kullanılmıştır.³⁷⁵ Bir âyette sekar ile ilgili olarak “Ben onu sekara (cehenneme) sokacağım. Sen bilir misin sekar nedir? Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz; insanları kavurur.”³⁷⁶ buyrulmuştur. Sekar’a bir de yaktığı şeyi tüketircesine tahrip eden bununla birlikte ateşi sönmeyen, nesnesini yakmaya devam eden ve insanın derisini kavuran³⁷⁷ gibi manalar da verilmiştir. Buna göre sekar,

³⁶⁸ Süleyman Kaplan, *Fahreddin Râzî’nin Tefsîr-i Kebîr’inde Cennet Cehennem Tasvirleri* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 82.

³⁶⁹ Ahmet Saim Kılavuz, “Cahîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/19.

³⁷⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 23/126.

³⁷¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 7/471.

³⁷² Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/297.

³⁷³ Muhammed Ali es-Sâbunî, *Safvetü’t-tefasir* (İstanbul: İsmâilağa Yayınevi, 2019), 3/55.

³⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “sekar”, 4/372.

³⁷⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi’l-Kur’ân*, “sekar”, 414.

³⁷⁶ el-Müddessir 74/26-29.

³⁷⁷ Bekir Topaloğlu, “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/227.

cehennemin genel adı olabileceği gibi, onun en ağır cezalandırma yeri olabileceği dile getirilmiştir.

Bu kelime ilk defa Müddessir sûresinde kullanılmıştır. Sûrenin 11-26 âyetlerinde Allah'ın verdiği nimetleri ve kabiliyetleri onun uğrunda kullanmayan, buna karşılık inkârcılığı bilinçli bir tercih ve inatla sürdüren Velid b. Muğire'den bahsedilmiştir. Yine orada onun gibi kişiler tasvir edilmiş ve ağır bir cezaya maruz kalacakları uyarısı yapılmıştır. Bu âyetlerde bahsedilenin Velid b. Muğire olduğu ve bu âyetlerin de onun hakkında nazil olduğu belirtilmiştir.³⁷⁸ Ayrıca Kur'ân'da sekar'ın bırakmamazlık ve vazgeçmemezlik gibi iki özelliği öne çıkarılmıştır. Yine burada sekar vasfedilmiş ve hâlerinden söz edilmiştir. Allah, sekar içine atılan her şeyi yakmak sûretiyle helâk eden, helâk olmuş olarak bırakmayan ve helâk olan o şey yeni bir yaratılışla eski hâline gelince tekrar sekar'ın onu ikinci kez yeniden helâk edeceği ve böylece bir döngünün sürüp gideceği şeklinde belirtilmiştir. Sekar'ın bu işleyişi, “*Şüphesiz yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hâle geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar.*”³⁷⁹ âyetindeki döngüye işaret etmiştir.

Sekar'ın bir diğer özelliğinin, hiçbir şeye acımaması olarak belirlenmiştir. Buna göre âyet içerisine atılan hiçbir şeye sekar'ın merhamet etmeyeceği ve içine atılanı helâk etmeden görevini bırakmayacağı gibi bir tefsir yapılmıştır. Yani sekar, içine atılan her şeyi kesin olarak yok edeceği vurgulanmıştır. Çünkü sekar'ın, cebbar olan Allah'ın gazabından yaratıldığı yorumu yapılmıştır.³⁸⁰ Bursevî'nin sekar'ın Allah'ın gazabından yaratıldığı yorumunu destekleyebilecek bir delil bulunamamıştır.

Bazı ulema, sekar'ın hiçbir şeyi canlı bırakmayan ve ölüyü de bırakmayan anlamının verilebileceğini dile getirmiştir. Âlûsî de buna benzer bir yorumda bulunmuş ve içine girenleri mutlaka yok edeceğini ifade etmiştir.³⁸¹ Bu tıpkı, “*Kim rabbine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; Orada ne ölür ne de düzgün yaşar.*”³⁸² âyetinde anlatılana benzetilmiştir. Zira oraya giren kimsenin, yanmayan ne bir kemiğinin ne de etinin kalacağı³⁸³ aksine her şeyiyle yok olup gideceği belirtilmiştir. Buna göre Bursevî ve Âlûsî, sekar sözcüğüne sözlükten hareketle anlam vermiştir. İşârî tefsiri çağrıştıracak bir açıklamalarına denk gelinmemiştir.

³⁷⁸ Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbabü'n-nüzûli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dar'ül Kütübil İlmiyye, 1971), 468.

³⁷⁹ en-Nisâ 4/56.

³⁸⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/231.

³⁸¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 29/125.

³⁸² Tâhâ 20/74.

³⁸³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/185.

2.2.2.3. Hutame (حطمة)

Kur'ân'da cehennemi anlatan ifadelerden birisi de hutamedir. Hutame'nin, lügatte ateş veya cehennemin kapılarından birinin ismi³⁸⁴ olduğu söylenmiştir. İbn Manzûr, hutame'nin ateşin isimlerinden olduğunu tasrih etmiştir.³⁸⁵ Hutame, bir şeyin kırıp geçirilmesi anlamında kullanılmış ve حَطْمٌ “hatm” kökünden türetilmiştir.³⁸⁶ Bu mana “*Nihâyet karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca, 'Ey karncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!' dedi.*”³⁸⁷ âyetinde geçmiştir. Yine bu mana “*Allah'ın tutuşturulmuş ateşi! Yükselip yürekler saran ateş!*”³⁸⁸ âyetinde de dile getirilmiştir.

Bu kelime, ufalamak ve parçalamak anlamında kullanılmıştır. Ancak Hümeze sûresinde cehennemin diğer bir adı veya tabakası olarak da anlaşılmıştır. Bu bağlamda bazı bilginler, hutame'nin cehennemin bütününe ait bir isim olabileceği veya belli bir kısmını ifade etmek üzere kullanılmış bir ad olabileceğini açıklamıştır. Zira bu kelimenin sözlük anlamıyla Kur'an'daki kullanımları arasında tam bir uygunluktan³⁸⁹ söz edilmiştir. Bazıları hutame'nin cehennemin altıncı tabakası olduğunu açıklamıştır. Ona bu ismin bu katmanının hutame diye isimlendirilmesi, içine atılan her şeyi kırması ve parçalamasıyla irtibatlandırılmıştır. Bu ateşin, aynı zamanda Allah'a isyan edenler için sürekli tutuşturulacağı da³⁹⁰ vurgulanmıştır. Âlûsî'ye göre, hutame kelimesine cehenneme girenleri kırıp geçirdiği için bu isim verilmiştir.³⁹¹

Bazı bilginler, hutame'nin kipinin fuale vezninde olduğunu ve bunun bir fiili çok yapmayı ya da alışkanlık hâline getirmeyi ifade ettiğini dile getirmiştir. Çünkü hutame, ateşe isim olarak verilmiştir. Kırıp geçirmek, ateşin âdeti olmadığı, tabiatı olduğu ifade edilmiştir. Bazı ulema, bunu şöyle cevaplamıştır. Ateşin içine atılanları kırıp geçirmesinin onun tabiatı gereği olması, aynı zamanda âdeti olmasıyla çelişmeyecektir. Çünkü sözlüklerde de açıklandığı üzere âdet, şan veya huy yahut özellik anlamına alınmıştır. Bunun da tabii olana da olmayana da şâmil³⁹² olduğu dile getirilmiştir.

Surenin bütünlüğü hutameye atılanların, tam olarak yaptıkları amellerin karşılığı olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü hemz ve lemez onların âdetleri olmuştur, hatm yani kırıp geçirmek de ateşin âdeti olmuştur. Öte yandan onlar, kendilerini değerli ve varlıklarının çok olduğunu sanmışlardır. Bu yüzden cezalarının hakîr düşürücü ve varlıklarını alçaltıcı bir şekilde

³⁸⁴ Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, “hutame”, 1/330.

³⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “hutame”, 12/138.

³⁸⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, “hatm”, 242.

³⁸⁷ en-Neml 27/18.

³⁸⁸ el-Hümeze 104/6-7.

³⁸⁹ Topaloğlu, “Cehennem”, 7/227.

³⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/341.

³⁹¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/231.

³⁹² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/509.

ateşe atılmak olmuştur. Kur'ân, onları hakir düşürmek, sayılarının ve mallarının azlığını ifade etmek için, kişinin avucuna alıp denize attığı çakıl taşlarına benzetmiştir. Burada onların fitrat mertebesinde tabiat-ı gâlibe mertebesine düşürüldüklerine işaret edilmiştir.³⁹³

2.2.2.4. Hâviye (هالوية)

Kur'ân, cehennemi ifade etmek için bir de hâviye ifadesini kullanmıştır. Hâviye, cehennemin isimlerinden birisidir³⁹⁴ ve lügatte dibi bilinmeyen bütün derin çukurlara isim olmuştur.³⁹⁵ Bazı ulema bunun, yüksek bir yerden aşağıya düşmek anlamındaki kullanılan هَوِيَّ “huviyye” kalıbından alındığını ifade etmiştir.³⁹⁶ Konuyla ilgili âyetle “*Amelleri hafif olana gelince, onu kucaklayacak olan hâviyedir.*”³⁹⁷ denilmiştir. Yani onun meskeni ve duracağı yerin cehennem³⁹⁸ olduğu beyan edilmiştir. Hâviye, aynı zamanda uçurum ve derin çukur anlamında da kullanılmış ve Kur'ân'da sadece bir yerde cehenneme ad olmuştur. Hâviye'nin, harareti yüksek ve çok kızgın bir ateş olduğu ifade edilmiştir. Hatta öyle ki sıcaklıkta sonsuz, yakıcılıkta sınırsız ve üstünde daha bir yakıcılığın veya sıcaklığın bulunmadığı ateş olarak da anlaşılmıştır.

Bursevî, cehenneme bu ismin verilmesinin, onun son derece derin ve uçsuz bucaksız olmasından dolayı olduğuna dikkat çekmiştir. Burada inkarcıların sığınağının ana kelimesiyle ifade edilmesi, çocuğun anasının kucağına sığındığı gibi oraya sığınacak olmalarından kaynaklanmıştır. Aslında bu ifadede inkârcılarla dalga geçilmiştir. Bir başka yorum da ana rahminin çocuğu kuşattığı gibi cehennemin de onları kuşatacağından dolayı ümm sözcüğü tahyir edilmiştir. Bir başka izahta ananın asıl olduğuna, kâfirin de cehennemden yaratıldığına ve böylece her şey aslına döneceğine³⁹⁹ işaret edilmiştir.

Ayrıca Bursevî, hâviye hakkında başka izahlar da yapmıştır. Hakk'ın terazisinin, halkın terazisinin tam tersi olduğunu söylemiştir. Onda tartılan şeylerin yukarı kalkması ve yükselmesi ağır geldiğinin kanıtı olmuştur. Aşağı inmesi ise hafif geldiğinin göstergesi olmuştur. Çünkü Allah'ın mizanı, adaletin ta kendisi olarak kabul edilmiştir. Ağır gelen şeyler, Allah katında muteber olan ve değer verilen şeyler, sâlih ameller olmuştur. Allah katında hiçbir itibarı olmayan hafif şeyler ise hissî ve şehvî lezzetlerden fani ve fasit şeyler olmuştur.⁴⁰⁰ Âlûsî ise, hâviyenin bizzat ateşin kendisi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰¹

³⁹³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/509.

³⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “hâviye”, 15/373.

³⁹⁵ Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, “hâviye”, 4/333.

³⁹⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fî gâribi'l-Kur'ân*, “hâviye”, 849.

³⁹⁷ el-Kâria 101/8-9.

³⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “hâviye”, 15/373.

³⁹⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/500.

⁴⁰⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/501.

⁴⁰¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/222.

2.2.2.5. Sa'îr (سعر)

Kur'ân'da cehennem adları bağlamında bir de sa'îr cehenneminden bahsedilmiştir. Sa'îr, cehennem isimlerinden biridir ve lügatte bizzat ateşe denilmiştir. Bu fiilin mastarı سَعَرَ “su'âr” veya سَعُر “su'r” şeklindedir ve ateşin sıcaklığı manasındadır.⁴⁰² İbn Manzûr, sözlüğünde bu kelimeye ateş veya ateşin sıcaklığı manasını vermiştir.⁴⁰³ İsfahânî ise tutuşturulan ateş manası olduğunu dile getirmiştir.⁴⁰⁴ Mesela “*Cehennem ateşi hatırlatıldığında*”⁴⁰⁵ âyetinde saîr'in tutuşmuş ateş anlamında kullanılmıştır. Âlûsî, âyette geçen ifadeyi cehennem ateşinin şiddetli olarak tutuşturulmak anlamını vermiştir.⁴⁰⁶ Saîr'in tutuşturmak ve alevlendirmek anlamındaki sa'r kökünden sıfat olduğu Kur'ân'da biri fiil şeklinde olmak üzere on yedi âyette geçtiği beyan edilmiştir. Saîr, Kur'an'da çoğunlukla cehennem bir adı olarak, bazen de tutuşturulmuş, alevli ateş mânasında kullanılmıştır.

Bir âyette haksız yere yetim malı yiyenlerin karınlarını ateşle doldurduğu ve sa'îr cehennemine girecekleri dile getirilmiştir.⁴⁰⁷ Burada yetimin malının yenilmesi, zulüm kaydıyla açıklanmıştır. Çünkü ihtiyaç halinde iyilikle veyahut yetim malıyla ilgilendiği kadar, hâkimin belirlediği ölçüde yiyenlerin cezaya çarptırılmayacakları açıklanmıştır. Âyette yetim malının yenilmesi, karna ateş doldurmak olarak açıklanmıştır. Bununla onların, kendilerini ateşe sürükleyecek ameli yapacaklarına temas edilmiştir. Sanki yetim malı yemek, gerçekten ateş⁴⁰⁸ yemekle eş değer tutulmuştur.

2.2.2.6. Lezâ (لظى)

Kur'ân'da cehennemi ifade eden lezâ terimi de kullanılmıştır. Bu durumda lezâ cehennem isimlerinden bir isim olmuştur. Lezâ'nın lügat manası bakımından saf alev anlamına geldiği beyan edilmiştir. Bu fiil, لَظَّى “le-zi-ye” يَلْظَى “yel-za” ve لَظَّى “le-zen” şeklinde tasrif edilmiştir.⁴⁰⁹ İsfahânî de benzer ifadeleri kullanmıştır.⁴¹⁰ “Böylece alev alev yanan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum. O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer.”⁴¹¹ âyeti bu manayı desteklemiştir. Lezâ, hâlis ve saf ateş anlamında kullanılmıştır. Kur'an'da sadece bir yerde kullanılmış ve beden uçuş organlarını söken ve koparan anlamına

⁴⁰² Ahmed, “saîr”, 3/247.

⁴⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “saîr”, 4/365.

⁴⁰⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, “saîr”, 411.

⁴⁰⁵ et-Tekvîr 81/12.

⁴⁰⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/56.

⁴⁰⁷ en-Nisâ 4/10.

⁴⁰⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/170.

⁴⁰⁹ Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, “lezâ”, 4/87.

⁴¹⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, “lezâ”, 740.

⁴¹¹ el-Leyl 92/14-16.

alınmıştır.⁴¹² Bu kelimeye bir de alev alev yanan ateş anlamı verilmiştir. Bunun, cehennemin adı veya cehennemin ikinci tabakasının ismi⁴¹³ olduğu belirtilmiştir. Buna derileri kavurup soyan ateş de denilmiştir. Hz. Nebinin (s.a.s) müşrikleri alev alev yanan bir ateşe karşı uyardığından âyetle söz edilmiştir. Âyetteki lezâ kelimesiyle alev alev yanan cehennemin bir ismi veya içindeki bir tür azap şekli olduğu beyan edilmiştir. Lezâ, cehennem için özel isim olmuştur. Aynı zamanda cehennemin ikinci derekesine de bu ad verilmiştir. Dumansız halis alev manasına gelen el-lezâ sözcüğünden alınmıştır. Saf ateş olduğu için hararetinin çok kuvvetli ve bu sebeple son derece yakıcı⁴¹⁴ olduğu beyan edilmiştir.

2.2.3. Cehennemdeki Azaplar

Kur'ân, inanmayan ve Allah'a baş kaldıranlar için cehennemin bir ceza yeri olduğunu ısrarla belirtmiştir. Burada çeşitli azaplardan söz edilmiştir. Kur'ân'da cennet sahneleri ne kadar güzel, insanı çeken ve gönül ferahlatıcı bir şekilde sunulduysa aynı şekilde cehennem sahneleri de o kadar korkunç ve dehşet verici sahneler şeklinde tasvir edilmiştir. Bunlar ürkütücü ve tiksindirici tablolar halinde sunulmuştur. Bu dehşet sahnelerine pek çok âyetle detaylıca yer verilmiştir. Mesela cehennemliklere verilecek azaplarla ilgili olarak *“Orada kaynar su ve yanan vücut akıntısı dışında, serinletici, bir içecek tatmaksızın (yaptıklarına) uygun bir karşılık olarak yıllar ve yıllar boyu kalırlar.”*⁴¹⁵ buyrulmuştur. Başka âyetlerde *“O ateş uzak bir yerden kendilerine görününce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler.”*⁴¹⁶ denilmiştir. Bu ve benzeri azaplarla ilgili olarak işârî tefsirlerdeki açıklamalara bu bölümde temas edilecektir. Burada Âlusi ve Bursevi'nin, işârî yorumlarında mutasavvıf âlimlerin görüşlerine ne derece müracaat ettikleri de değerlendirilecektir. Yeri geldiğinde klasik müfessirlerin eserlerinden istifade edilmeye gayret gösterilecektir. Ayrıca günümüz yazarlarından bazılarının eserlerinden de istifade edilmiştir.

2.2.3.1. Cehennemin Yakıtı

Cehennemin yakıtına Kur'ân'da değinilmiştir. Doğal olarak ateşin olduğu bir yerde yakıt da olacaktır. Bu bağlamda cehennemdeki azapların bir tür bir yakıtla gerçekleştirileceği açıklanmıştır. Cehennemin içindeki azaplardan birisi olan cehennemliklerin yakıtı bir âyetle *“Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının.”*⁴¹⁷ buyrulmuştur. Burada cehennemin yakıtının insanlar ve taşlardan oluştuğu ifade edilmiştir. Bazı müfessirler, taşlardan maksadın tapınılan

⁴¹² el-Meâric 70/15-16.

⁴¹³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 29/60.

⁴¹⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/161.

⁴¹⁵ en-Nebe' 78/23-26.

⁴¹⁶ el-Furkân 25/12.

⁴¹⁷ el-Bakara 2/24.

taşlar ve putlar olduğunu söylemiştir.⁴¹⁸ İlgili âyette cehennem yakıtını ifade eden وَقُود “vekud” kelimesi, ateşi tutuşturmak için toplanan odunlar⁴¹⁹ için kullanılmıştır. Müfessirlerin bir kısmı, bu yorumlarını “Şüphe yok ki siz ve Allah’tan başka taptığınız tanrılar, cehennem yakıtıdır. Hepiniz oraya gideceksiniz.”⁴²⁰ ve “İşte onlar cehennemin yakıtıdır.”⁴²¹ âyetleriyle kuvvetlendirmiştir. Ancak diğer bir kısmı, eşyanın cezalandırılmasının adil ve makul görülmediğini, dolayısıyla ceza olarak yakılanların şuurlu ve iradeli yaratıklar olarak anlamak gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca taş yakıtını, gayb âlemine ait, mahiyeti bilinmeyen bir nesne olarak yorumlamanın uygun olacağı da⁴²² düşünülmüştür.

Bu cehennemin yakıtı meselesine, başka âyetlerde de temas edilmiştir. Bu bağlamda bir âyette “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır.”⁴²³ buyrulmuştur. Bursevî, bazılarının cehennemin ateşinin insanlar ve taşlarla mı tutuşturulacağını ya da cehennemde pek çok ateş çeşidinin mi olduğunu sorguladığını dile getirmiştir. O, bu soruya, cehennem ateşinin çok çeşitli olduğu yanıtını vermiştir. Bu ateşlerden bazısını, insanların ve taşların tutuşturduğunu açıklamıştır. O, bu yorumuna “Ben, sizi alev saçan bir ateşe karşı uyardım”⁴²⁴ âyetini delil olarak getirmiştir. Ayrıca âyetlerdeki نَار “nar” kelimesinin belirsizlik ifade etmesinin ya da nekre gelmesinin buna işâret ettiğini dile getirmiştir.⁴²⁵ Cehennemde kâfirler için yakıtı insan olan bir ateşin bulunduğunu, cinlerin kâfirleri ve şeytanları için de yakıtı şeytanlardan müteşşekil bir ateşin olması gerektiğini dile getirmiştir. Yâni cehennemi hak etmiş her gruba, yaptıklarına uygun tarzda ve hak ettikleri şekilde azap edileceğine işâret etmiştir.⁴²⁶ Yani Bursevî’ye göre nasıl ki insanların kâfirleri için yakıtı insan ve taşlardan oluşuyorsa, cinler ve şeytanlardan da cehennemde yakıt olabileceğini ifade etmiştir. Âlûsî, cehennemin ateşi diğer ateşler gibi odun veya benzeri araçlar olmadan tutuşturulacağını beyan etmiştir.⁴²⁷

⁴¹⁸ Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 1/40.

⁴¹⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, “vekud”, 879.

⁴²⁰ el-Enbiyâ 21/98.

⁴²¹ Âl-i İmrân 3/10.

⁴²² Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 1/89.

⁴²³ et-Tahrîm 66/6.

⁴²⁴ el-Leyl 92/14.

⁴²⁵ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1/81.

⁴²⁶ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 1/81.

⁴²⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 30/231.

2.2.3.2. Yürekleri Dağlayan Ateş

Kur'ân, cehennem ateşinin ve ona bağlı oluşan azabın, insanların yüreklerini parçalayacağını beyan etmiştir. Nitekim ilgili âyette “O, yükselip yürekleri saran Allah'ın ateşidir.”⁴²⁸ buyrulmuştur. Beyzavî, bu ateşin kalplerin ortasına kadar yükseleceğini ve onları sarıp kuşatacağını⁴²⁹ dile getirmiştir. Bursevî ve Âlûsî, aynı ifadelerle âyeti açıklamıştır. Hümeze sûresinde geçen الْأَفْنَدَةُ “el-efîde” kelimesinin müfredi olan فُؤَاد “fuad” kalbin tam ortası olduğu ruha bitişik bulunduğu ifade edilmiştir. Buna paralel olarak bu ateşin kemikleri kırıp parçalayacağı, insanın etlerini tüketeceği şehvetine tapanların içine gireceği, göğüslerine kadar ulaşacağı ve kalplerini istilâ edeceği dile getirilmiştir. Ancak bu ateşin, kalplerini tümüyle yakmayacağı ifade edilmiştir. Çünkü bu durumda o kalp sahibinin öleceği söylenmiştir. Allah'ın onların kemiklerinin ve etlerinin bir kez daha eski hâline getireceğine⁴³⁰ temas edilmiştir.

Ulema, bu âyette özellikle kalbin zikredilmesini farklı gerekçelerle açıklamıştır. Bu bağlamda onun, vücutta en latif ve kendisine gelecek en ufak eziyetten en fazla acı duyan uzuv olduğu veya yanlış inançları ve kötü niyetleri içerdiği ve kötü amellerin menşei olduğu gibi gerekçelere dayandırılmıştır.⁴³¹ Cesedin hazinesi ve emanet mahalli olan kalbe ateşin işlemesi, cesedin tümüne daha kolay işleyeceğine⁴³² işaret sayılmıştır.

2.2.3.3. Kızgın Ateş

Kur'ân, cehennemdeki ateşin bir de çok kızgın olduğuna temas etmiştir. Bu konu Mekki sûrelerde özellikle işlenmiştir. Bu kızgın ateş, cehenneme giren kimseler için hazırlanmıştır. Allah ilgili âyette “O, yakıp kavuran bir ateştir!”⁴³³ buyrulmuştur. Âyetteki حَامِيَّة “hamiye” sözcüğüne kuşatıcı⁴³⁴ veyahut çok sıcak anlamları verilmiştir.⁴³⁵ Yani ateşin, sıcaklıkta sonsuz, yakıcılıkta sınırsız olduğu, ondan daha yakıcı bir ateşin de⁴³⁶ bulunmadığı söylenmiştir. Yine bir başka âyette “Kızgın bir ateşe girerler.”⁴³⁷ denilmiştir. Beyzavî, bu ateşin sıcaklıkta son noktaya varmış bir ateş olduğunu beyan etmiştir.⁴³⁸ Yani onların, kavurucu ateşin sıcaklığına girecekleri ve onun ısisına maruz kalacakları dile getirilmiştir. Âyette geçen kızgın ateş ile

⁴²⁸ el-Hümeze 104/7.

⁴²⁹ Beyzavî, *Envârü't-tenzîl*, 2/621.

⁴³⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/509.

⁴³¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/231.

⁴³² Beyzavî, *Envârü't-tenzîl*, 2/617.

⁴³³ el-Kâri'a 101/11.

⁴³⁴ Beyzavî, *Envârü't-tenzîl*, 2/297.

⁴³⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân*, “hamiye”, 258.

⁴³⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/501.

⁴³⁷ el-Gâşiye 88/4.

⁴³⁸ Beyzavî, *Envârü't-tenzîl*, 2/591.

harareti şiddetli ve tutuşturulan bir ateşten⁴³⁹ bahsedilmiştir. Onların bu ateşli mekânı boylayacakları açıklanmıştır.

Bursevî işârî tefsirinde bu âyete onların son derece kızgın bir ateşe girerecekleri ve o ateşin elemi tadacakları bağlamında bir tefsir getirmiştir. O, yine bu ateşin, üç bin seneden beri yana yana kapkara hale geldiğini ve zift gibi bir hal aldığını da yorumuna eklemiştir.⁴⁴⁰ Âlûsî, bu ateşten maksadın bir önceki âyette geçen hâviye kelimesini takrir etmek için kullanıldığını ifade etmiştir.⁴⁴¹ Burssevî, bu üç bin seneyi neye göre söylediğini destekleyecek bir delil göstermemiştir. Hâmiye fiili, güneş ve ateşin hararetinin yükselmesini ve şiddetlenmesini ifade ettiği beyan edilmiştir. Ğaşiye suresinde geçen حَامِيَةٌ kelimesiyle ateşin sıcaklığının devamlılığı vurgulanmak istenmiştir. Yoksa zaten ateşin sıcak olduğu herkesçe malumdur.

Âyette geçen حَامِيَةٌ kelimesi, alabildiğince sıcak anlamında alınmıştır. Bu ateş, alevlendirilmiş ve uzun bir süre kızdırılmış bir ateş olduğunu işaret etmiştir. Müellif, حَمِيَ النَّهَارُ gün ısındı ifadesiyle حَمِيَ النَّوْرُ tandır ısındı tabirlerinin de bu manadan üretildiğini belirtmiştir. Yani ateşin, her zaman kızgın ve sıcak olduğuna ve bunun en asgari hali bulunduğu karşın, onu kızgınlık ve sıcaklıkla nitelendirmenin manası sorgulanmıştır. Kurtubî, bu âyette geçen kızgın teriminden dört sonuç üretilebileceğini belirtmiştir. O, bunlardan ilkinin sürekli kızgın olacağı, yani sönmesiyle birlikte kızgınlığı sona eren dünya ateşi gibi olmayacağı cümlesiyle izah etmiştir. Yine ikincisini Allah'ın yasaklarının işlenmesi, haramların çiğnenmesine karşılık bir yasak bölge oluşu, kızgınlıkla ifade edildiğini beyan etmiştir. O, buna Hz. Nebi'nin (s.a.s) hadisini “Şüphesiz her bir hükümdarın bir korunağı, bir yasak bölgesi vardır ve şüphesiz Allah'ın yasak bölgesi, o'nun haramlarıdır. Yasak bölge etrafında dolaşan bir kimsenin o bölgeye düşme ihtimali fazla uzak değildir.”⁴⁴² delil getirmiştir. Müfessir, üçüncüsünü ateşin el değiştirilmesine yahut temas edilmesine karşı kendisini himaye ettiği biçimiyle tefsir etmiştir. Buna, aslanın saldırılarına karşı kükremesini örnek vermiştir. Müellif, dördüncüsünü ateşin kızgınlık ve öfkenin verdiği harareten kızgın olduğu anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁴⁴³

2.2.3.4. Alevli Ateş

Kur'ân, cehennem ateşinin çok alevli olduğundan bahsetmiştir. Bu, cehennemdeki bir diğer azap olarak açıklanmıştır. Cehenneme girenlerin etrafını saran çok alevli ateş olarak

⁴³⁹ Sâbunî, *Safvetü't-tefasir*, 3/55.

⁴⁴⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/412.

⁴⁴¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/222.

⁴⁴² Buhârî, “İman”, 1 (No. 52).

⁴⁴³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/185.

beyan edilmiştir. İlgili âyette “Böylece alev alev yanan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum.”⁴⁴⁴ denilmiştir. Bu azaba maruz kalan kişilerin, hakikati inkâr eden ve Allah’ın elçisi Hz. Muhammed’i (s.a.s) yalanlayan ve Allah’a itaat etmekten yüz çevirenlerin⁴⁴⁵ gireceği bir ateş olarak yaratılmıştır. Âyette geçen تَلْظَى fiilinin, aslında تَلْظَى olduğunu ulema söylemiştir. Muzarisinin başındaki iki ta harfinden biri kaldırılmıştır. Buna göre terkip olarak, alevlenen ve saf ateş anlamına alınmıştır.⁴⁴⁶

Kur’ân, ilk muhatap Mekkelilerin ve onların şahsında bütün insanlığın gürül gürül yanan bir ateşle uyarıldığını belirtmiştir. Bu, onların Kur’ân vasıtasıyla dikkatlerinin çekildiğini göstermiştir. Bunun anlatımında şimdiki zaman fiilinin kullanılması alevinin halen devam ettiğine işâret olarak açıklanmıştır.⁴⁴⁷ Burada Bursevî’den işârî tefsir getirmesi beklenirken o, müzari fiildeki teceddüde vurgu yapmıştır. Bazı tefsirlerde bu azapla ilgili olarak uyarmanın hakikaten bir ikaz olduğu vurgusu dile getirilmiştir. Bir de burada uyarmanın haber verildiği, Müddessir sûresinde olduğu gibi daha önce geçen bir uyarının kastedildiği açıklaması yapılmıştır. İçine atılan hiçbir şeyin ortada kalmayacağı ve onu yok edene kadar bırakmayacağı özelliği vurgulanmıştır.⁴⁴⁸ Bunun alevli ateşten korkun veya sakının denilmesinden daha dehşetli olduğu açıklanmıştır.⁴⁴⁹

2.2.3.5. Cehennemde İnsan Derisinin Yanması

Kur’ân, cehennemde insanın derilerinin yanacağına temas etmiştir. Bunun cehennemdeki bir başka azap çeşidi olduğu Kur’ân’da açıklanmıştır. Oraya girenlerin sürekli olarak azabı tatmaları için yanan derilerinin yeni bir deriyle değiştirilecekleri belirtilmiştir. Bu azapla ilgili olarak “Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hâle geldikçe, derilerini başka derilerle değiştiririz ki acıyı duysunlar! Allah daima üstün ve hikmet sahibidir.”⁴⁵⁰ buyrulmuştur. Âlûsî, derilerin değiştirilmesi olayını, ciltleri aynı kalmak üzere derilerinin başka bir şekil alacağı ve tekrar geri iade edileceği veya azabı tatmaları için yanma izinin silineceği ve tekrar azap edilmeye devam edileceği şeklinde açıklamıştır.⁴⁵¹ Beyzavî de aynı ifadelerle âyeti açıklamıştır.⁴⁵²

⁴⁴⁴ el-Leyl 92/14. Ayrıca bk.. Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 2/602.

⁴⁴⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 30/150.

⁴⁴⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, “lezâ”, 740.

⁴⁴⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 10/450.

⁴⁴⁸ Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 2/543.

⁴⁴⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 10/450.

⁴⁵⁰ en-Nisâ 4/56.

⁴⁵¹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 5/58.

⁴⁵² Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 1/220.

Ayrıca Beyzavî, âyetteki غَيْر “gayr” kelimesine odaklanmış ve onunla bir şeyin zıddının kastedildiği dile getirmiştir. Yine gayr sözcüğünün bir şeyin değişen misli için de kullanılacağı vurgulanmıştır. Mesela buna sıcak su soğuduğu zaman bu onun gayrıdır örneği verilmiştir. Bu âyette de kastedilen bu olmuştur. Yâni, onlara yanıp kavrulan derileri yerine, maddeten aynısı olsa da sûreten başka olan yeni bir deri verileceği ve azaba devam edileceği açıklanmıştır. Hâsılı yanan derilerin yerine başka bir derinin tekrar verileceği ilan edilmiştir.⁴⁵³ Bursevî, inkarcının derileri kavrulduğu, yerine başka deri getirildiğinde, bunun başka bir deriye azap olup olmayacağını tartışmıştır. Hatta bunun caiz olup olmayacağını dile getirmiştir. O, azabın buna mutlak olarak deriye yapılmayacağı, aksine derinin isyan eden hassas kısmına uygulanacağını cevabını vermiştir. Şahıs bir olmakla beraber azap ancak isyan eden kısma uygulanacak demıştır.⁴⁵⁴ Yani şahıs burada değişmemekte ve azabın şahsın günah işleyen bölümüne uygulanacağını beyan etmiştir.

Âlûsî ise bu soruya aslında azap görenin, ilk derinin bizzat kendisi olduğu yanıtını vermiştir. Her ne kadar ikinci deri şekli farklı olsa da ilk derinin azap göreceğini belirtmiştir. Çünkü sadece şeklinin değişeceğini, aslının değişmeyeceğini izah etmiştir.⁴⁵⁵ Burada Bursevî ve Âlûsî, derilerle ilgili farklı yorumlar getirmiştir. Zira Bursevî, azap görenin deri olmadığını, onun isyan eden kısmına azabın uygulanacağını, Âlûsî ise bizzat ilk deriye azabın edileceğini açıklamıştır.

2.2.3.6. Demir Zincirler ve Halkalar

Kur’ân’da cehennemliklerin demir zincirlerle ve halkalarla bağlanacağı ve böylece azaplarına yeni bir azap daha ekleneceği beyan edilmiştir. Onların boyunlarına zincirler ve halkalar takılacağı belirtilmiştir. İlgili âyette “Ama biz inkarcılar için zincirler, halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışsınızdır.”⁴⁵⁶ buyrulmuştur. Rağib el-İsfehânî, سَلَاسِل “selâsil” sözcüğüne demir zincir, tasma veya silsile anlamı vermiştir. Yine أَغْلَالٌ “eğlâl” kelimesine suçluları bağlamak için hazırlanan demir kelepçeler veya suçluların boynuna geçirilen demir halkalar, yani bukağılar veya zincirler manasına geldiğini söylemiştir.⁴⁵⁷ Âlûsî ise bunların, ehl-i nârın cehennemliklerin sürüklenecekleri zincirler, bağlandıkları demir kelepçeler ve tutuşturulacakları alevli ateşler olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵³ Beyzavî, *Envârü 't-tenzîl*, 1/220.

⁴⁵⁴ Bursevî, *Rûhu 'l-beyân*, 2/224.

⁴⁵⁵ Âlûsî, *Rûhu 'l-meânî*, 5/58.

⁴⁵⁶ el-İnsân 76/4.

⁴⁵⁷ İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi 'l-Kur 'ân*, “selasil”, 418.

⁴⁵⁸ Âlûsî, *Rûhu 'l-meânî*, 29/153; Ayrıca bk. Beyzavî, *Envârü 't-tenzîl*, 2/551.

Âyette geçen selâsil kelimesi, zincirler anlamında kullanılmıştır. Bu kelimenin tekili, silsiledir. Teselsele fiilinin herhangi bir şey harekete geçtiğinde bu ifadenin kullanıldığı açıklanmıştır. Bu Kelime, kullanıldığında insana bir gelip gitme, bir teselsül imajı vermek şeklinde izah edilmiştir. İşte bu lafızdaki gelip gitme imajı aynı şekilde dikkatleri kelimenin manasına çekmiştir. Kâfirlerin zincirlere vurularak cehenneme sürüklenmeleri, Hakk’a boyun eğmemelerinden ve Allah’a karşı tevazu içinde olmamalarından dolayı boyunlarına demir halkalar geçirilerek hakarete uğramaları, cehennemde yakılmaları ise Allah korkusu ateşi ile yanmamalarından dolayı olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵⁹

2.2.3.7. Uzatılmış Sütunlar

Kur’ân, ehl-i cahîmin uzatılmış uzun sütunlara bağlanacağına temas etmiştir. Bu sütunlarla ilgili olarak “*Uzatılmış direklere bağlı olarak içine hapsedildikleri...*”⁴⁶⁰ buyrulmuştur. Bununla cehennem kapılarının suçluların üzerlerine kapatılacağı, bu şekilde cehennem zindanında mahkûm olanların ayağına prangalar takılacağı ve uzatılmış sütunlara sınıksız bağlanacağı anlatılmak istenmiştir.⁴⁶¹ Kapıların üzerlerine kapatılacağından da bahsedilmiştir. Bu ifade, onların ateşten çıkma ümitlerini tamamen kırmak, ümitsizliklerini pekiştirmek ve ebedî olarak o ateşe hapsedileceklerine kesinkes inanmalarını sağlamak için kullanılmıştır.⁴⁶²

İlgili âyetteki عَمَد “‘amed” sözcüğü lügatte direk anlamındaki عُمُود “‘emûd” kelimesinin çoğulu olarak kabul edilmiştir. Ayrıca demir veya odundan yapılmış uzun direklere de isim olarak verilmiştir.⁴⁶³ Yâni onların direklere bağlanacakları ve bu halde beklerken de cehennemin kapılarının üzerlerine kapatılacağı bundan anlaşılmıştır. Demek ki hırsızların kaçmamaları için prangaya vurulmaları gibi onlar da bu direklere bağlanacaklardır.⁴⁶⁴ ‘Amed sözcüğü, bir şeye kastetmek veya bir şeye dayanmak⁴⁶⁵ anlamında da kullanılmıştır.

Uzatılmış sütunlar ile mahkûmların ya da suçluların her birinin ayrı ayrı zincirleneceği delikli kalaslar da kastedilmiştir. Orada hapsedilenler, kaçmamaları için ayaklarına geçirilip bağlanacakları beyan edilmiştir. Üstlerine cehennemin kapılarının kapanacağı, kapıların üstüne uzun direklerin uzatılacağı haber verilmiştir. Böylece onlar, cehennemde sıkı sıkıya kısıtılmışlar olacaklardır. Oraya hiçbir rahatlığın giremeyeceği, oradan hiçbir gamın çıkamayacağı belirtilmiştir. Bu âyette onların ahlâk, vasıf ve amelleriyle cehennem direklerine

⁴⁵⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 10/261-262.

⁴⁶⁰ el-Hümeze 104/8-9.

⁴⁶¹ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 2/621-622.

⁴⁶² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 10/509.

⁴⁶³ Ahmed, *Kitabu’l-ayn*, “amud”, 3/227.

⁴⁶⁴ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 10/509.

⁴⁶⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, “amud”, 585.

bağlı olduklarına, zillet, değersizlik ve hüsrân yerine cehennemde uzatıldıklarına işaret edilmiştir.⁴⁶⁶

2.2.3.8. Cehennem Bekçileri

Kur'ân'da cehennem bekçilerinden de söz edilmiştir. Bu bekçilerin, aslında ehl-i cahîme sürekli olarak azap edecekleri ifade edilmiştir. Bunların, zebânîlerin olduğu da Kur'ân'da açıklanmıştır. Zebânî, güçlü, kuvvetli, kolluk kuvveti veya polis, cin ve insanların isyankârı gibi manalara gelir.⁴⁶⁷ İlgili âyette “*Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevk edilecektir. Nihâyet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacak ve bekçileri, İcinizden, rabbinizin âyetlerini size okuyup duyuran ve böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi? diye onlara soracaktır. Onlar, evet geldi diyecekler. Ama inkârcılar için artık azap hükmü kesinleşmiştir.*”⁴⁶⁸ buyrulmuştur. Benzer bir âyette ise “*Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir grup atıldıkça, muhafızları onlara, Size bir uyarıcı gelmemiş miydi? diye soracaklar.*”⁴⁶⁹ bilgisine yer verilmiştir. Âyetteki خَرَّتْهَا kelimesiyle cehennemde görevli melek malik ve yardımcıları kastedilmiştir. Soru soranların bir kişi veya çoğul olabileceği düşünülmüştür. Sormaktan kasıt, bilinmeyen bir şeyi öğretmek amacıyla yapılan bir sorgulama değildir. Aksine bundan, azarlama veya kınama maksadıyla yapılan bir sorgulama anlaşılmıştır. Ayrıca bu âyet, cismani azabın yanında bir de ruhani bir azabın olacağına işaret etmiştir.⁴⁷⁰

Cehennemin bekçileri zebânî diye adlandırılmıştır. Nüzul sûresinin en başında inen sûrede bir âyette “*biz de zebânîleri çağıracağız.*”⁴⁷¹ denilmiştir. Cehennemlikleri ateşe sürüklemek için görevlendirilen azap meleklerine zebânî denilmiştir.⁴⁷² Bu âyetteki زَبَانِيَّة kelimesinin çoğul olduğu ve tekilinin زَبَانِيَّة “zebeniye” olarak geldiği belirtilmiştir. Bu sözcüğün, sürmek ve itelemek anlamında kullanıldığı da belirtilmiştir.⁴⁷³ O hâlde âyette belirtilen zebanîlerin çağırılmasıyla, onların cehenneme sürüklenmeleri⁴⁷⁴ anlamı anlaşılmıştır. Kur'ân'da cehennem işlerine ve azaplarına bakmakla sadece meleklerin görevlendirildiği açıklanmıştır.⁴⁷⁵ Yine Kur'ân bunların, acımasız ve çok güçlü olduklarından, sadece Allah'ın

⁴⁶⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/510.

⁴⁶⁷ Sümeyye Emine Karaca Köse, *İlköğretim Öğrencilerinin Cennet ve Cehennem Tasavvurları* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 26.

⁴⁶⁸ ez-Zümer 39/71.

⁴⁶⁹ el-Mülk 67/8.

⁴⁷⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 29/10.

⁴⁷¹ el-Alak 96/18.

⁴⁷² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/188.

⁴⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “zebene”, 13/194.

⁴⁷⁴ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/610.

⁴⁷⁵ el-Müddessir 74/31.

emirlerine odaklandıklarından, O'nun buyruğuna karşı gelemeliklerinden de bahsedilmiştir.⁴⁷⁶ Bu âyette acımasız ve yaman oluşları hakkında ya sözleri ve eylemleriyle çok çetin oldukları ya da zor olan fiilleri yapmada bedensel olarak güçlü yaratıldıkları anlaşılmıştır.⁴⁷⁷

Bursevî, Arapçada zebânî sözcüğüne yöneticilerin yardımcılarında bir zümre anlamının verildiğini belirtmiştir. Yardımcılarına zebânî denilmesi, tanınmalarına yardımcı olacak bir alâmet ve bir işâreti kendileri için seçmelerinden dolayıdır. Azap meleklerine zebânî denilmesi de onların kâfirleri şiddetle yakalamaları ve cehenneme itmelerinden dolayıdır. Bunlara, ayrıca şurat veya polis denmesi, yakalamaları, şiddetle ezmeleri ve cehenneme sürüklemelerinde bunlara benzemelerinden kaynaklanmıştır. Zebânî kelimesinin tekilinin zebnâ olduğu söylenmiştir.⁴⁷⁸

2.2.3.9. Ateşten Örtü ve Döşekler

Kur'ân'da ehl-i nârin ateşten örtüleri olacağı ve yine ateşten döşeklere yatacaklarından söz edilmiştir. Bunlar, cehennemliklere verilecek azap türlerinden tadat edilmiştir. İlgili âyette “*Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır. İşte zalimleri böyle cezalandırırız!*”⁴⁷⁹ buyrulmuştur. Âyet, onları, cehennem ateşinin her yönden kuşattığı çepeçevre sardığı beyan edilmiştir. Âyetteki غَوَاش “ğevaş” kelimesiyle üzerlerine ateşten serilecek ve örtülecek örtüler kastedilmiştir. Yine مِهَاد “mihad” ile bebekler için hazırlanan beşik olduğu belirtilmiştir.⁴⁸⁰ İlgili âyette “*Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz.*”⁴⁸¹ buyrulmuştur. Veya bu kelime ile, altlarında ateşten serilmiş döşeklerin beyanı hedeflenmiştir. İlgili yorumlarda ateşin onları her yerden çepeçevre kuşatacağı, hiçbir şekilde cehennemden kurtuluş imkanlarının olmayacağı vurgulanmıştır.⁴⁸² Beyzâvî, âyetle ilgili hemen hemen aynı görüşleri ifade etmiştir.⁴⁸³

Bursevî, kafirlerin cehennemde ebedi olarak kalmalarının cezaların en şiddetlisi olduğunu ifade etmiştir. Bir önceki âyetin sonunda günahkarların cezalandırılacağına, bu âyetin sonunda ise zalimlerin cezalandırılacağına ifade edildiğine temas edilmiştir. O, yine bu âyette zulmün zikredilmesinden, onun günahların en büyüğü olduğuna delâlet ettiği sonucuna varmıştır. Bu bağlamda nimetlerden mahrum olmanın, cehennemin sıkıntılarıyla karşılaşmaktan daha kolay olduğunu ifade eden Bursevî, en büyük musibetin orada ebedî olarak

⁴⁷⁶ et-Tahrîm 66/6.

⁴⁷⁷ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/506.

⁴⁷⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/478.

⁴⁷⁹ el-A'raf 7/41.

⁴⁸⁰ İsfehânî, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân*, “mehd”, 780.

⁴⁸¹ Meryem 19/29.

⁴⁸² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 8/119.

⁴⁸³ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/339.

kalmak olduğunu beyan etmiştir.⁴⁸⁴ Nimetlerden mahrum kalmak bir yere kadar hafif görülse de ahirette Allah'tan mahrum kalmak, O'nun rızasına erememek ve Allah'ın kulunu terk etmesi mahrumiyetlerin en büyüğüdür.

2.2.4. Cehennemliklerin Yiyecekleri ve İçecekleri

Kur'ân'da cehenneme girenler için hazırlanan yiyecek ve içeceklere temas edilmiştir. Bu başlıkta cehennemi boylayacaklara azap olarak hazırlanan yiyecek ve içeceklerden söz edilecektir. Bu bağlamda bir âyette “*Cehennem ehli cennet ehline, Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin! diye seslenirler. Onlar da Allah, bunları kafirlere haram kılmıştır derler.*”⁴⁸⁵ buyrulmuştur. Şüphesiz bu durumun, onların azabının daha da ağırlaştıracağı anlamına alınmıştır. Onlar, azaptan her kurtulmak istediklerinde yeniden geri çevrilecekleri ve cehennemde oldukları sürece bu azaptan asla kurtulmayacakları⁴⁸⁶ bazı âyetlerde dile getirilmiştir. Hatta onlara verilen yiyeceklerin, boğazlarını tıkayacağı, içeceklerinin ise bağırsakları parçalayan kaynar su ve kanla karışmış irin⁴⁸⁷ olduğu belirtilmiştir. Şimdi burada cehennem ehline sunulan bu yiyeceklere ve içecekler detaylı olarak bakmaya çalışacağız.

2.2.4.1. Yiyecekleri

İnsanın üç temel ihtiyacından biri, yiyecekleridir. Bu özelliği âhirette de korunmuştur. İlgili âyette “*Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur. O da ne besler ne de açlığı giderir.*”⁴⁸⁸ buyrulmuştur. Burada onlara verilecek gıdanın, yiyeceğin ana gayesi iki durumdan birincisi olan beslenmeyi sağlamayacağı ve ikincisi açlığı gidermeyeceği⁴⁸⁹ dile getirilmiştir. İsfahânî, bu âyette geçen ضَرِيع “darî” sözcüğüne Necid veya Tihamede yetişen, meyvesi ve ağacı dikenli, hatta kokusu da kötü olan bir ağaç manası vermiştir.⁴⁹⁰ Bursevî diken anlamına gelen ضَرِيع “darî” sözcüğünün, kanlı irin anlamına gelen gıslîn'in veya zakkumun, aynı şahsın çeşitli amellerine göre yiyeceği çeşitli gıdalar olabileceğini beyan etmiştir. Çünkü yapılan her amelin özel bir etkisinin ve belirli bir karşılığının olacağını belirtmiştir. Şu hâlde bunlardan, aynı kişinin çeşitli amellerine karşılıklı olarak verilecek yiyecekler olarak anlaşılmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/161.

⁴⁸⁵ el-A'râf 7/50.

⁴⁸⁶ el-Hac 22/21-22; es-Secde 32/20.

⁴⁸⁷ el-En'âm 6/70; İbrahim 14/16; el-Kehf 18/29; es-Sâffât 37/67; es-Sâd 38/57; en-Nebe' 78/23-25.

⁴⁸⁸ el-Gâşiye 88/6-7.

⁴⁸⁹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/591.

⁴⁹⁰ İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, “darî”, 506.

⁴⁹¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/413.

Bu yiyeceğin cehennemliklere ne zaman tüketileceği de tefsirlerde tartışılmıştır. Mesela Âlûsî, cehennemliklere kaynar su verildikten sonra, bu yiyecekte verileceğini⁴⁹² dile getirmiştir. Kur'an'ın bazı âyetlerinde, cehennemliklerin zakkum yiyeceği ve irin içeceğinden başka gıdalarının olmadığı ifade edilmiştir. Fakat bu âyetle kuru bir diken gıdasından başka yiyeceklerinin olmadığı ifade edilmiştir. Bu iki farklı ifade arasında bir çelişkidir söz edilmemiştir. Zira cehennemin de farklı farklı dereceleri ve her derecede de farklı konukları olacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda cehennemliklerin suçlarına göre, yani her suç için, ayrı bir azabın verilmesinin söz konusu olacağı da dile getirilmiştir.

Cehennemliklerin diğer bir yiyecekleri ise, Kur'an'da “*Yananların akıntısından başka yiyeceği de yoktur! Onu da günahkârlardan başkası yemez.*”⁴⁹³ şeklinde geçmiştir. Bu âyetteki غَسْلِينَ “ğislin” sözcüğü, bir yiyecek türüne temas edilmiştir. Bu maddenin ne olduğu hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bu bağlamda ğislin'in cehenneme giren kafilerin bedenlerinden çıkan atık su⁴⁹⁴ ya da onların etlerinden akan kan ve su karışımı bir sıvı olduğu⁴⁹⁵ açıklaması yapılmıştır. Bazıları elbise ve benzeri nesnelerin yıkanmasından meydana gelen kir olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca bu kelimeye, inkarcıların bizzat kendi bedenlerinden çıkan sarı renkli irin anlamı da verilmiştir. Ğislîn'in cehennemin şiddetli sıcağı veya cehennemde bir ağaç olduğu da ifade edilmiştir.⁴⁹⁶ Görüldüğü gibi konuyla ilgili yorumlar farklılaşmaktadır. Kur'an'daki bu tür nitelemelerin mahiyetini Allah bilir demek daha uygundur. Çünkü orası gayb alemi olup, oradaki mükâfat ve cezaların mahiyetinin ne olduğunu da en iyi Allah bilir. Kur'an'da cennet ve cehennem tasvirlerinin insanların bildikleri şeylerden yola çıkılarak yapıldığı da söylenebilir.

2.2.4.2. Zakkum Ağacı

Kur'an, ehl-i cahîm'in zakkum ağacından yiyeceğini belirtmiştir. Bunun aslında azabı sağlayan bir yiyecek türü olduğu söylenmiştir. Oraya girenlerin zakkum ağacından yiyecekleri dile getirilmiştir. Cennet nimetleri ne kadar güzel ve çekici ise, cehennem azabı ve yiyecekleri de o kadar çirkin, tiksindirici olarak tavsif edilmiştir. Bu azapların en başında cehenneme girecek kimseler için yiyecek olarak sunulan zakkum ağacı gelmektedir. İlgili âyetle “*Bu mu daha iyi bir ikrâmdır yoksa zakkum ağacı mı? Biz zakkumu zalimler için bir sınama aracı yaptık.*”⁴⁹⁷ buyrulmuştur. Âyetteki zakkumun cehennemde kötü koku yayan pis bir yiyecek

⁴⁹² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/113.

⁴⁹³ el-Hâkka 69/36-37.

⁴⁹⁴ İsfehânî, *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'an*, “ğislin”, 607.

⁴⁹⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 29/51.

⁴⁹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/147.

⁴⁹⁷ es-Sâffât 37/62.

olduğu açıklanmıştır.⁴⁹⁸ Bu ağacın, yapılan yorumlara göre cehennem dibinde yetiştiği, küçük yaprakları olduğu, kötü kokusu bulunduğu, içinde süt tarzı bir sıvı bulunduğu, insanın bedenine dokununca şişkinlik yaptığı ve tihame veya sahra çölüne komşu olan çorak ülkelerde yetiştiği belirtilmiştir.⁴⁹⁹ Bazıları meyvelerinin cehennemlikler için birer azık olduğunu ve dallarının aşağıya doğru büyüdüğünü ifade etmiştir.⁵⁰⁰

Zakkumun kâfir ve müşriklerin cehennemdeki yiyeceği olduğu âyetlerde bildirilmiştir. Bundan sonra kelime, bu mânaya ek olarak öldürücü etki yapan bütün yiyecekler ve tâun hastalığı için kullanıldığı ifade edilmiştir.⁵⁰¹ Zakkumun nahoş kokulu ve küçük yapraklı acı bir ağaç olduğu belirtilmiştir. Tihâme ve Hicaz bölgelerinde yetiştiği ifade edilmiştir. Müşriklerin bu ağacı tanıdıkları ve bildikleri ifade edilmiştir. Bu ağacın cehennem dibinden yetiştiği ve zakkum diye isimlendirdiği⁵⁰² açıklanmıştır.

Zakkum ağacı cehennemdeki nahoş yiyeceklerden sayılmıştır. Kişi nahoş bir şey yuttuğunda bunu ifade etmek için mecaz olarak *زَقَمَ فُلَانٌ تَزْقُمَ* denilir ve bu, Türkçede zıkkımlandı veya zıkkım olsun şeklinde ifade edilmektedir. Cehennem ehlinin yiyeceklerinin çirkinliği anlatılırken diğer taraftan elbette cennet nimetlerinin ve rızıklarının, yiyecek olarak daha hayırlı ve daha iyi olduğu anlatılmış olmaktadır.⁵⁰³ Zakkum ağacı, cehennem ehline yapılacak ikrâm ve vaat edilen yiyeceklerdir. Cennet ehlinin ikrâm ve yiyeceği ise nüzul kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu, Allah'ın cennet ehli için zikretmiş olduğu nimetlerin, misafirler için ivedilikle hazırlanan ve takdim edilen ikrâm mesabesinde olduğu şeklinde açıklanmıştır.⁵⁰⁴ Kur'ân, zakkumun ise cehennemde kötülerin cezalandırılacağı bir gıda olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁵

Bazı tefsirlerde nüzul kelimesine fazlalık, ziyade mahsul ve artış anlamı verilmiştir. Mesela Arapların, bal, yer mahsulü değil demelerinin bu kabilden olduğu açıklanmıştır. Bazen nüzul kelimesi, bir şeyden hâsıl olan ürüne mecaz bağlamında ad olarak da verilmiştir.⁵⁰⁶ Müşrikler, zakkum ağacının zikrini Kur'ân'da duyunca çok şaşırmışlardır. Onlar, bunu Kur'ân'a ve nübüvve sataşmaya ve küfürde ısrar etmeye vesile kılmışlardır. Hatta bu nasıl mümkün olur? ateş ağacı yakar! türünde sözler bile etmişlerdir. Allah'ın cehennemde bir ağaç

⁴⁹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât fi ġaribi'l-Kur'ân*, “zakm”, 380.

⁴⁹⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 23/94-95.

⁵⁰⁰ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/295.

⁵⁰¹ Mustafa Öz, “Zakkum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/108.

⁵⁰² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/464.

⁵⁰³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/464.

⁵⁰⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/464.

⁵⁰⁵ Öz, “Zakkum”, 44/108.

⁵⁰⁵ es-Sâffât 37/62.

⁵⁰⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/464.

yaratmasını onu orada yanmaktan korumasını çok önemsememişlerdir.⁵⁰⁷ Kur'ân'da zakkum ağacının nereden çıktığına ya da nerede yetiştiğine dikkat çekilmiş ve “O, *cehennem*in ta dibinde yetişen bir ağaçtır.”⁵⁰⁸ buyrulmuştur.

Zakkum ağacının asıl unsurları ateş olduğu için diğer ağaçlar gibi ateş onu yakmayacağı dile getirilmiştir. Mesela balığın suda ürettiği için suda boğulmamasına benzetilmiştir. Suda üremeyen canlılar ise maalesef orada boğulurlar. Bu âyet, Ali b. Zeb'ari ve müşriklerin ileri gelenlerine bir reddiye olup, onların cehaletini ortaya koymayı amaçlamıştır. Zira o müşrik, Kureyş'in ileri gelenlerine “Muhammed (s.a.s) bizi zakkumla tehdit etmiştir, halbuki berberi dilinde zakkum, kaymaklı hurmaya denilmiştir. Ebû Cehil'in bu adamı alıp evine götürdüğü ve cariyesine “bize zakkum getir” dediği rivayet edilmiştir. Cariye, onlara gerçekten kaymaklı hurma getirmiştir. Bu sefer alaylı bir ifadeyle “zakkumlanın, zakkum yiyin, işte Muhammed'in (s.a.s) sizi tehdit ettiği zakkum budur.” demiştir. Nitekim Allah, “O, *cehennem*in ta dibinden yetişen bir ağaçtır.”⁵⁰⁹ buyurmuştur. İşte zakkum budur, yoksa bu cahillerin anladığı şey⁵¹⁰ zakkum değil diye izah edilmiştir.

Bir başka âyette ise Allah'ın cehennemliklerin karınlarını zakkum ağacıyla dolduracağını ifade etmiştir. İlgili âyette “*Mutlaka zakkum ağacından yiyeceksiniz. Karınlarınızı onunla dolduracaksınız.*”⁵¹¹ buyrulmuştur. Yani cehenneme girdikten sonra zakkum veya benzeri yenilmeyen şeylerle şiddetli açlıktan dolayı karınlarını dolduracakları⁵¹² dile getirilmiştir.

2.2.4.3. Cehennemliklerin İçecekleri

Kur'ân'da Cehennemliklerin içeceklerinden de söz edilmiştir. Onlara, kendilerine verilecek yiyecek ve içecek türleriyle de azap edileceği beyan edilmiştir. Malum içecek, insanın temel gıdalarındandır. Onların ilk içeceklerinin irinli su olduğu ifade edilmiştir. İlgili âyette “*Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan)imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak!*”⁵¹³ buyrulmuştur. Bu ayetten, talep ettikleri içeceğin, çok kötü bir su olduğu anlaşılmıştır.⁵¹⁴

⁵⁰⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/464-465.

⁵⁰⁸ es-Sâffât 37/64.

⁵⁰⁹ es-Sâffât 37/64.

⁵¹⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/465.

⁵¹¹ el-Vâkıa 56/53.

⁵¹² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/145.

⁵¹³ el-Kehf 18/29.

⁵¹⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 13/202.

Yine Kur'ân'da cehennem ehliyle cennet ehli arasında geçen ümitsiz bir su diyaloguna yer verilmiştir. İlgili âyette “*Cehennem ehli, cennet ehline Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin! diye seslenirler. Onlar da Allah bunları kafirlere haram kılmıştır derler.*”⁵¹⁵ denilmiştir. Bu âyetteki üzerimize su veya Allah'ın nimetlerinden akıtın ifadesinden cennetin, cehennemin üstünde bir yerde olduğu yorumu yapılmıştır.⁵¹⁶ Buna göre her iki zümre yerlerine yerleştirilmiştir. Cehennem ehli, cennet ehlinden su veya diğer gıdalar talep etmiştir. Böylece onlar, cehennemdeki gıdasızlıklarını ve içecek bulamamalarını giderme yolunu tercih etmişler. Bu, verilen gıda maddelerini veya içecek maddelerini beğenmemeleriyle ilişkilendirilmiştir.⁵¹⁷ Cehennem ehline verilen kötü su veya benzeri sıvı içeceklerinin kendileri tarafından beğenilmediği anlaşılmaktadır.

Bursevî, bu durumu şöyle açıklamıştır. Cehennemlikler, aç susuz kalınca, orada cennetlik yakınları ile görüşmelerine izin verilmesini talep etmişlerdir. Onlara izin verileceğini belirten Bursevî, akrabalarına ve onların içinde bulundukları türlü türlü nimetlere imreneceklerini dile getirmiştir. Onların, cennetteki yakınlarını tanıyacakları, yüzlerinin siyahlığından dolayı cennet ehli yakınlarının onları tanıyamayacağı ifade edilmiştir. Bu durumda kendilerini akrabalarına tanıttıktan sonra onlardan kendilerine cennetin suyundan vermelerini isteyecekleri⁵¹⁸ açıklaması yapılmıştır. Bu diyalogun, her iki gurubun yerlerine yani müminler cennete, kâfirler de cehenneme girdikten sonra cennet ehliyle cehennem ehli arasında geçeceği belirtilmiştir.⁵¹⁹

Bir başka âyette cehennemliklerin içeceği su hakkında “*Kendilerine kaynar su pınarından içirilir*”⁵²⁰ ifadesine yer verilmiştir. Bu suyun sıcaklığının çok yüksek olduğu⁵²¹ anlatılmıştır. Âyetteki أَفِيضُوا akıtın anlamındaki fiilin efâzâ'den geldiği ve sıvı içecekler hakkında kullanıldığı ifade edilmiştir. Buna göre Allah'ın size verdiği rızıktan ifadesiyle içecek cinsinden olan su dışındaki diğer sıvı içeceklerin kastedildiği söylenmiştir. Yani Allah'ın sizi rızıklandığı yiyeceklerden birazını da bize verin, biz de onlardan yiyelim, belki açlığımızı gideririz⁵²² anlamında kullanılmıştır. Çünkü efâza fiilinde bol bol vermek manası olduğu belirtilmiştir.⁵²³ Bazıları efâza fiilinin aslında ilka, yani atma manasına geldiğini söylemiştir. Çünkü bu istekte bulunanların, dünyada midelerinin kulu kölesi olmuş, yemeye ve içmeye son

⁵¹⁵ el-A'raf 7/50.

⁵¹⁶ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1/341.

⁵¹⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 8/126.

⁵¹⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/170.

⁵¹⁹ Sâbunî, *Safvetü't-tefasir*, 1/622.

⁵²⁰ el-Gâşiye 88/5.

⁵²¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/113.

⁵²² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/171.

⁵²³ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, “favz”, 648.

derece meyilli olanlar olduğu belirtilmiştir. Zira onların yaşadıkları gibi öldükleri ve öldükleri gibi de haşrolundukları beyan edilmiştir. Müminler ise çok aç ve susuz kalmışlar, firdevs cennetindeki nimetlere kavuşmak üzere Allah rızası için karınlarını aç bırakmışlardır. Bu sebeple cennette meşguliyetleri, canlarının arzuladığı şeyleri yerine getirmek⁵²⁴ olarak tanımlanmıştır.

Rivâyette cehennemliklerin bu isteklerine cennet ehlinin kırk yıl boyunca cevap verme izni verilmeyeceği ifade edilmiştir. Sonra ehl-i cennete onların isteklerine cevap izni verilmiştir. Onlar, cehennemliklere bu ikisinin kâfirlere haram kılındığını haykırmışlardır. Yani cennetin yiyecekleri ve içecekleri onlara yasaklanmıştır. Böyle bir şeyin olması asla mümkün görülmemiştir. Zira kâfirlerin içeceğinin, kaynar su olduğunu Kur’ân açıklamıştır. Bu suyun, karınlarındakilerini ve derilerini eriteceği beyan edilmiştir. Yiyeceklerinin ise, kuru diken ve zakkum⁵²⁵ olduğu da belirtilmiştir.

2.2.4.4. Pis Su

Kur’ân ehl-i cahîm’in içeceklerinin pis su olduğunu beyan etmiştir. Bu, cehenneme girenlerin kendilerine içmeleri için sunulan pis veya irinli su olarak tefsir edilmiştir. Bu suyla ilgili olarak Kur’ân’da “*Ardından da cehenneme gelecek, orada zorbaya yanan gövdelerden sızan su içirilecektir! Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir. Ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir. Ardından da oldukça ağır bir azap vardır.*”⁵²⁶ tasviri yapılmıştır. Bu suyun, yanan gövdelerden sızacağı, yutmaya çalışsalar da yutamayacakları açıklanmıştır. Buradaki ماء صديد sıfat tamlamasıyla neyin kastedildiği tartışılmıştır. Bazıları, irin gibi bir su veyahut cehennemliklerin vücudundan akacak olan irin ve kan karışımı olan bir sıvı olacağı açıklamasını yapmıştır.⁵²⁷ Bu sıvıyı içmeye çalışsalar da içemeyecekleri vurgulanmıştır. Âlûsî, Kurtubî’yle benzer ifadelerle âyete izahlarda bulunmuştur.⁵²⁸ Âyetteki وَرَاء “vera” kelimesi, önünde ya da yanında cehennemi bulacak anlamına alınmıştır.⁵²⁹ Yani onun, cehennem azabını sürekli önünde göreceği, içine atılacağı ve ateşe girenlerin derilerinden akan, o irinli suyu içeceği açıklanmıştır.⁵³⁰

Bir başka âyette ardından da o inatçı zorbaya cehennem olacak şeklinde buyrulmuştur. Bu, bütün inatçı zorbaların dünyadaki durumlarını anlatan bir ifade olarak değerlendirilmiştir.

⁵²⁴ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3/171.

⁵²⁵ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 3/171.

⁵²⁶ İbrahim 14/16-17.

⁵²⁷ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 18/185.

⁵²⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 13/202.

⁵²⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 13/202.

⁵³⁰ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, 1/515.

Dünyada iken sanki cehennemın hemen kenarında durduğu ifade edilmiştir. Ya da hayatının ardında cehennemın olacağı anlatılmıştır. O zaman bu, ölüm sonrasında bir paylaşım olmuştur. Ardından o kâfirin yerinin cehennem olduğu ifade edilmiştir. Yâni haşr gününde o kâfirin dönüp varacağı yerin cehennem olacağı vurgulanmıştır.”⁵³¹

Arapçada وَرَاءَ “verâ” kelimesinin asıl manası, kişiden gizli, örtülü ve perdeli kalan durumları ifade etmektedir. Zıt anlamlı değildir, ama iki zıt şeyin de olacağı umumî şeylerde kullanılan bir ifadedir. Bu kelime, ön ve arka manasında kullanılan mekân zarfı olarak kabul edilmiştir.⁵³² Bazen de müstear olarak zaman zarfı yerine kullanılmıştır. Sanki âyetle peki o zaman ne olacak? diye bir soru sorulmuş ve bu soruya kendisine irinli su içirilecektir yanıtı verilmiştir. Bu suyun, çok özel bir su olduğu ve bilinen sulardan⁵³³ olmadığı açıklanmıştır.

Âyetle geçen صَدِيد “sadîd” et ile deri arasında kalan sıvı şey için kullanılmaktadır.⁵³⁴ Ayrıca sadîd sözcüğüne, kanla karıştırılmış kustumuk ya da cehennemliklerin cesetlerinden akan sıvılar olduğu yorumu yapılmıştır. Bu içeceğin dehşetini ortaya koymak ve inkarcıları da korkutmak amacıyla önce su, müphem olarak zikredilmiş, sonra da irin sıfatıyla tavsif edilmiştir. Onca azab türüne rağmen bunun özellikle zikredilmesi, onun en şiddetli azab türlerinden olduğunun delili addedilmiştir. Buna cehennem suyuna karşılık olması sebebiyle su denilmiştir.⁵³⁵ Hz. Nebiye nispet edilen bir hadiste şöyle dediği “*Kim dünyadan sarhoş olarak ayrılırsa, kabre de sarhoş olarak girer, kabrinden de sarhoş olarak diriltir. Cehenneme sarhoş olarak götürölmeleri emredilir. Orada öyle bir kaynak vardır ki ondan kustumuk ve kan akar. İşte gökler ve yer durdukça onların yiyeceği ve içeceği budur!*”⁵³⁶ rivayet edilmiştir. Ancak hadis alimlerine göre rivayet edilen bu hadisin aslının olmadığı belirtilmiştir.⁵³⁷ Göröldüğu gibi cehennemdeki yiyecek ve içeceklerin mahiyeti ile alakalı tam bir görüş birliği olmayıp çeşitli yorumlar yapılmaktadır.

2.2.4.5. Kaynar Su

Kur’ân’da cehennemliklere diğer azapların yanında bir de kaynar su azabının verileceğinden bahsedilmiştir. Cehenneme girenlerin başlarından kaynar sular döküleceği beyan edilmiştir. İlgili âyetle “*Kendilerine kaynar su pınarından içirilir.*”⁵³⁸ buyrulmuştur. Bu

⁵³¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 4/406.

⁵³² İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi’l-Kur’ân*, “vera”, 866-867.

⁵³³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 4/406.

⁵³⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî ğaribi’l-Kur’ân*, “sadid”, 477.

⁵³⁵ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 4/406.

⁵³⁶ Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzi, *el-Mevzû’ât* (Medine: y.y, 1966), 3/43.

⁵³⁷ İbnü’l-Cevzi, *el-Mevzû’ât*, 3/43.

⁵³⁸ el-Gâşiye 88/5.

suyun çok sıcak ve hararetinin yüksek olduğu açıklanmıştır.⁵³⁹ Bir âyette inkârcıların gireceği cehennemin son derece sıcak ve kızgın olduğu bildirilmiştir. Bir başka âyette ise cehennemlikler serinletecek içecek yerine, aşırı derecede sıcak içeceklerin verileceği bildirilmiştir.⁵⁴⁰

Cehennemliklerin susuzluğun zirvesine ve yanmanın en uç noktasına vardıklarında uzun bir süre imdat dileyebileceklerini, ardından son derece kaynar bir pınardan su içirilecekleri açıklanmıştır. Yani bu insanlara ya bizzat Allah veya emri üzerine melekler, kızgın kaynaktan sulayacakları açıklanmıştır.⁵⁴¹ Bu âyetteki sıcak sudan maksadın, hararet ve ısıda son dereceye varmış bir pınar olduğu anlaşılmıştır.⁵⁴² Bu, âyette geçen *أَنْيَّة* “aniye” kelimesinden kaynaklanmıştır. Zira bu kelimeye harareti en ileri derecesine ulaşmış olan şey manası verilmiştir. Ertelemek manasına gelen *الْإِنَاء* “el-inâ” kökünden türetilmiştir.⁵⁴³

Âyette geçen “âniye” kelimesi, suyun hararetinin son derece yüksek, sıcaklığın zirvesinde, kızgınlığının doruğunda olan bir pınar veya kaynak suyu olarak yorumlanmıştır. Çünkü bu pınar, var edildiği günden beri cehennem ateşiyle kızdırılmaya devam edilmiştir. Bir damlasının dağlarının üzerine düşmesi halinde derhal eriyebilecekleri söylenmiştir. Bu pınarın suyu, kâfirlerin yüzlerine yaklaştırıldığında bütün etlerinin ve derilerinin döküleceği ifade edilmiştir. Bu kızgın sudan içtiklerinde bağırsaklarının paramparça olacağı açıklanmıştır. Nitekim bir başka âyette bu durum “*Onun ateşiyle kaynar su arasında gidip gelirler.*”⁵⁴⁴ şeklinde ifade edilmiştir.

Cehennemliklerin cehennem ateşiyle kaynar su arasında gidip geleceklerinden bahsedilmiştir. Yani onların, cehennem ateşiyle Allah’ın cehennemi yarattığı günden beri kaynayan sımsıcak su arasında tur atacakları ifade edilmiştir. Böyle sürekli gidip gelmeleri aslında önce cehennem ateşinde yakılacakları, üzerlerine kaynar suların döküleceği⁵⁴⁵ şekliyle tefsir edilmiştir. Beyzavî, cehennem ateşiyle yakılmaları ve sıcaklıkta son noktaya varmış kaynar sudan içirilmeleri veya üzerlerine kaynar suyun dökülmesi için cehennemliklerin, bu iki şey arasında sürekli olarak tur atacaklarını⁵⁴⁶ belirtmiştir. Onların bu gidip gelmeleri, başka âyetlerde de konu edilmiştir. İlgili âyette “*Şu ikisi rableri hakkında çekişip duran iki taraftır.*

⁵³⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 30/113. Ayrıca bk.. Beyzavî, *Envârü't-tenzîl*, 2/591.

⁵⁴⁰ el-Gâşiye 88/4-5.

⁵⁴¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/413.

⁵⁴² Sâbunî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/814.

⁵⁴³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/56.

⁵⁴⁴ er-Rahmân 55/44.

⁵⁴⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 27/115.

⁵⁴⁶ Beyzavî, *Envârü't-tenzîl*, 2/455.

Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir, başlarının üstünden de kaynar su dökülecektir.”⁵⁴⁷ buyrulmuştur.

2.2.4.6. Yüzleri Haşlayan Su

Kur’ân’da yüzleri haşlayan bir su azabından söz edilmiştir. Bu cehennemdeki bir diğer azap türü olarak belirlenmiştir. Cehenneme girenlerin yüzlerinin bu su sebebiyle haşlanacağı ifade edilmiştir. Özellikle inkârda direnenlerin cehennemde kaynar suyla yüzleri haşlanarak azap edileceği beyan edilmiştir. Bu azap çeşidi, âyette şu şekilde ifade edilmiştir: “*Onlara, ‘Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak! diye söyle*”⁵⁴⁸ Âlûsî, âyette sözü edilen yüzleri haşlayan suyun, esasen susayan ve su isteyen kafirlere sunulacağına işaret etmiştir. Su çok sıcak ve aşırı kaynar olduğu için kafirlere yaklaştırıldığında bundan yüzlerinin haşlanacağını ve derilerinin döküleceğini vurgulamıştır.⁵⁴⁹

Sâbûnî, inkarcıların susuzluktan kaynaklanan imdat dileklerine, erimiş maden gibi bir suyla cevap verileceğini, onların bununla yüzlerinin haşlanacağını belirtmiştir. Bu suyun, yüzlerini kızartacağı, eritilmiş demir lavları gibi kızgın bir su olduğunu da sözlerine ilave etmiştir.⁵⁵⁰ Âyetteki üslubun, onların küçümsenmesi ve azarlanması için seçildiği dile getirilmiştir. Yâni ateşin hararetinden ötürü su talep ettikleri vakit onlara su yerine kızgın maden eriyiği verileceği dile getirilmiştir. Onu içmeye başladıkları vakit hararetinden dolayı yüzlerinin haşlanacağı açıklanmıştır. Âlûsî, âyette geçen erimiş maden gibi bir su cümlesinden, zeytinyağı tortusu gibi oldukça katı bir sudan bahsedildiğini söylemiştir.⁵⁵¹ Bunun, kan ve irin karışımı bir sıvı olduğu beyan edilmiştir. Kurtubî ise bu sıvı veya suyla siyah renkli bir suyun kastedildiğini belirtmiştir. Hatta o, cehennemin kara olduğunu, suyunun da siyah olduğunu, hatta ağacının ve cehennemliklerinin de kapkara olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵²

Kur’ân vasıfları anlatılan bu suyun “*Ne fenâ bir içecektir.*”⁵⁵³ şeklinde açıklamıştır. Cehennem ehlinin su istemesinden maksat hararetlerini yatıştırmak olduğu anlaşılmaktadır, ama vasfı anlatılan içeceğin, onları iyice yakacağı beyan edilmiştir. Kur’ân, cehennemin ne kötü bir kalma yeri olduğunu ifade etmiştir. Yâni, çok kötü bir dayanma yeri ve çok berbat bir

⁵⁴⁷ el-Hac 22/19.

⁵⁴⁸ el-Kehf 18/29.

⁵⁴⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 15/267. Ayrıca bk.. Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/10.

⁵⁵⁰ Sâbunî, *Safvetü't-tefasir*, 2/270.

⁵⁵¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 15/267.

⁵⁵² Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi'l-Kur’ân*, 10/594.

⁵⁵³ el-Kehf 18/29.

mekân olduğu açıklanmıştır. Âyette geçen مُرْتَفَقًا “murtefak” sözcüğünün, dirseği yanağın altına dayamak anlamında olduğu beyan edilmiştir.⁵⁵⁴ Dirseğe dayanmanın, istirahat için olduğu gibi bazen şaşkınlık ve hüznün için de olacağı anımsatılmıştır.⁵⁵⁵ Ancak bununla gerçek anlamda bir dayanmadan söz edilmemiştir. Belki burada cehennemliklerin orada konaklaması kastedilmiştir. Çünkü onların yerinin cehennem olduğu, bu sebeple oranın istirahat edilecek bir yer olmadığı dile getirilmiştir.⁵⁵⁶

Özet olarak Kur’ân, cehennemliklerin yüzleri dağlayan bir azaba duçar olacaklarını belirtmiştir. Âlûsî, Bursevî ve müfessirler bunun nasıllığını araştırmış ve tefsirlerinde değişik ifadelerle anlatmaya çalışmışlardır. Onların bu tür açıklamalarında işâri bir mana takdir ettikleri bilgisine ulaşılammıştır.

2.2.5. Cehennemin Yedi Kapısı

Kur’ân’da cehennemin yedi kapısı olduğundan söz edilmiştir. Bunu ifade etmek üzere 557 *لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ* buyrulmuştur. Bâb kelimesi, bir yerden geçme anlamındadır. Mesela şehrin kapısı ve evin kapısı⁵⁵⁸ bu anlamlara gelmek üzere kullanılmıştır. Hatta “*İkisi de kapıya koştular. Kadın onun gömleğini arkadan yakalayıp yırttı. Kapının yanında kocasıyla karşılaştılar*”⁵⁵⁹ âyetinde bâb sözcüğünün bu manaya geldiği ifade edilmiştir. Cehennemin kapılarıyla ilgili olarak bir âyette “*Onun yedi kapısı vardır. Her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir.*”⁵⁶⁰ buyrulmuştur. Bazıları bu yedi kapının, aslında cehennemdeki yedi tabakanın ismi olduğu, sırasıyla bunların isimlerinin cehennem, lezâ, hutame, saîr, sekar, cahîm ve hâviye⁵⁶¹ olarak isimlendirildiği yorumunu yapmışlardır.

Âlûsî, âyette geçen yedi kapıdan maksadın, yedi tabaka olduğunu ifade etmiştir. Kafirlerin yaptıkları günahlar sebebiyle mertebelerine uygun kapıdan cehenneme gireceklerini ifade etmiştir.⁵⁶² Müfessir Beyzavî ise, cehennemin yedi kapısının olmasını, gireceklerin çok olduğu veya mertebelerine göre bu yedi kapının cehennemin yedi tabakası olduğu⁵⁶³ yorumunda bulunmuştur. Bursevî ise bu yedi kapının ne olduğuyula ilgili bazı görüşler serdetmiştir. Bu bağlamda cehennemliklerin o kapılardan içeriye gireceklerini, inkâr tabaklarına göre her kapının başka bir kapının üzerinde olacağı yorumunu yapmıştır. O, her

⁵⁵⁴ Ahmed, *Kitabu'l-ayn*, “refek”, 2/138.

⁵⁵⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 15/267.

⁵⁵⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/241.

⁵⁵⁷ el-Hicr 15/44.

⁵⁵⁸ İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, “bab”, 150.

⁵⁵⁹ Yusuf 12/25.

⁵⁶⁰ el-Hicr 15/44.

⁵⁶¹ Beyzavî, *Envârü't-tenzîl*, 1/531.

⁵⁶² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 14/52.

⁵⁶³ Beyzavî, *Envârü't-tenzîl*, 1/530.

tabakaya ait bir kapı olduğunu ve her kapı için birer grubun ayrılmış olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁴ Bursevî ve Âlûsî bu âyetin tefsirinde aynı görüşleri paylaşmıştır. Ancak Bursevî, Âlûsî'den farklı olarak bu tabakalardan kimlerin gireceği hakkında detaylı bilgi vermiştir.

Meselâ, en üstte bulunan birinci tabakanın, müslüman olan ve günah işleyenlerin tabakası olduğunu beyan etmiştir. Burasının günah işlemiş müslümanların gireceği yer olduğunu açıklamıştır. Kalbinde zerre kadar iman, yani ma'rifetullah bulunanların burada sürekli kalmayacakları hususunda hiç şüphe olmadığını da dile getirmiştir. Böylece neticede cehennemin en üst tabakasının bomboş kalacağını dile getirmiştir. Alt tabakalara girenlerin ise burada sürekli kalacaklarını vurgulamıştır. İkinci tabakaya Yahudilerin, üçüncü tabakaya nasranîlerin, dördüncü tabakaya sabîîlerin, beşinci tabakaya Mecusilerin, altıncı tabakaya müşriklerin, yedinci tabakaya ise münafıklar gireceğini belirtmiştir.⁵⁶⁵ Bunlardan sadece en alt tabakalarda olanların münafıklar olacağı bilgisi Kur'ân'la uyumludur.⁵⁶⁶ Diğer tabakalarda eşleştirilenlerin Kur'ân'dan veya hadislerden bir delili bulunamamıştır. Âlûsî, hangi tabakaya kimlerin gireceği hakkında detay vermemiştir. Zira bunun detaylarına Kur'ân'da yer verilmemiştir. Sadece her bir günahkârın özel olarak gireceği bir kapısının olacağına işaret etmiştir.⁵⁶⁷ Ya da bu dünyada büyük günah işleyenlerin, o günahın dengi olarak ileri derecede bir cezanın verileceği⁵⁶⁸ şeklinde yorumlanmıştır.

Cehennem tabakalarının sıralanışıyla ilgili görüşler farklılık arz etmiştir. Çoğunluğa göre ilk tabakanın da cehennem olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca cehenneme, şiddetli yakıcılığı sebebiyle lezâ, kırıp parçaladığından hutame, tutuştuğundan saîr, ateşinin alevleri şiddetli olduğundan sekar, derinliği sebebiyle cahîm, derin ve alçak olmasından dolayı hâviye ismi verildiği ifade edilmiştir.⁵⁶⁹ Kur'ân'da bu konuda bir âyette şöyle buyrulmuştur: “Gerçekleri inkâr etmiş olanlar, gruplar halinde cehenneme sevkedilecekler. Nihâyet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacaktır. Bekçileri, onlara, ‘İçinde ebedi olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin içeri!’ diyecekler. (Vaktiyle) ululuk taslamış olanların kalacağı (bu) yer, ne kötü!”⁵⁷⁰

Bazı müfessirler, inkarcıların dünyada, Allah'ın emir ve yasaklarını ve bunları kendilerine emredenleri ve yasaklayanları nasıl abus çehreyle veya suratla karşılamışlarsa, cehennemin de onları öylece asık bir suratla karşılanacağını vurgulamışlardır. Nihâyet oraya

⁵⁶⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/470.

⁵⁶⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/470.

⁵⁶⁶ Bk. en-Nisâ 4/145.

⁵⁶⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 14/52.

⁵⁶⁸ Resul Ertuğrul, “Âhiretteki Karşılık Bakımından Kur'ân'da Suç-Ceza Uyumu -I-”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2019), 123-151.

⁵⁶⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/470.

⁵⁷⁰ ez-Zümer 39/71-72.

zilleti tatmış ve horlanmış olarak cehenneme geldikleri zaman cehennem kapılarının açılacağı, oraya vardıklarında Allah'ın “*Onun yedi kapısı vardır.*”⁵⁷¹ buyurduğu üzere cehennemin yedi kapısından birinden girmelerinin isteneceği beyan edilmiştir. Onların gelme vaktine kadar kapalı tutulması, cehennemin ne denli korkunç olduğunu göstermek ve sıcaklığını tutmak amacıyla ilişkilendirilmiştir.⁵⁷² Cehenneme sürülecekler ifadesi, birisini zor kullanarak, zorbalık ve eziyet ederek bir yere götürmek anlamında kullanılmıştır. Yani herkesin yapmış olduğu günahlar sebebiyle gireceği tabakaya göre sıra sıra dizilmiş olarak cehenneme zorla sürüklenecikleri ifade edilmiştir.⁵⁷³

Kafirlerin cehennemin kapılarına geldiklerinde, kapıları ifadesi şöyle bir soruyu akla getirmiştir. Cehennem kapıları daha önce açık değil mi? Âlûsî, cehennemin kapılarının normal zindan kapıları gibi kapalı tutulduğunu beyan etmiştir. Günahkârların cehenneme girmek için geldiklerinde kapıların açılacağı ve içeriye girdikten sonra kapıların kapanacağı beyan edilmiştir.⁵⁷⁴

Bursevî, bunun rûhânî azap kabilinden olduğunu, bu sebeple onun cismânî azaptan daha şedid olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla kapıda bekletilmeleri, azabın acele gelmesinden daha iyi olmadığını ifade etmek için açıklanmıştır. Çünkü onlar, zaten azabın içindedirler. Kâfirlerin sıkıntı, dehşet ve zahmet içerisinde bekleyişleri giderek uzadığı, nihâyet rabbinden ateşe atılmayı isteyecekleri ve böylece kısmen rahatlayacakları yorumu yapılmıştır.⁵⁷⁵ Yine Bursevî, işari yorum olarak burada yedi nefsanî kötü sıfata işâret edildiğini belirtmiştir. Bunların kibir, cimrilik, hırs, şehvet, haset, öfke ve kin olduğunu beyan etmiştir. Çünkü bunların cehennemin kapıları olduğunu düşünmüştür. Yani her bir kapı işlenen günah türlerinin bir karşılığı olarak belirlenmiştir. Bu vasıflara sahip herkesin durumuna göre bir cehennem kapısından oraya gireceğini beyan etmiştir. Cehenneme girenlerin mutlaka bunlardan biri sebebiyle oraya girdiklerini açıklamıştır. Şu hâlde nefsi bu kötü vasıflardan tezkiye ve tahliye etmek gerekir,⁵⁷⁶ yorumunu yapmıştır.

Kur'ân'da “*İçinde ebedi olarak kalacağınız cehennemin kapılarından içeri girin! Ululuk taslayanların yeri ne kötü!*”⁵⁷⁷ buyrulmuştur. Kur'ân'da inkarcıların cehennemde ikametlerinin sebebinin, kibirlenmeleri olduğu açıklanmıştır. Burada mütekebbir ile, tevhide karşı kibirlenen müşrikler ve kibirlenen müslüman kişiler kastedilmiştir. İlgili âyette “*İçinde*

⁵⁷¹ el-Hicr 15/44.

⁵⁷² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/142.

⁵⁷³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 24/32.

⁵⁷⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 24/32.

⁵⁷⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/142.

⁵⁷⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/142.

⁵⁷⁷ en-Nahl 16/29.

ebedi kalmak üzere cehennem kapılarından girin içeri! Büyüklük taslayanların kalacakları yer ne kötü!”⁵⁷⁸ şeklinde buyrulmuştur. Cehennemin, şeytan ve onun yolundan gidenlerin buluşma yeri olduğu ifade edilmiştir. Cehennemin tabakaları ve kapılarından maksadın ya her bir sınıfa özel olarak hazırlanmış kapılar olduğu veyahut kapılarından maksadın azap türleri⁵⁷⁹ olduğu dile getirilmiştir. Cehennemin yedi kapısı olduğu ve her birinden belirli günahları işleyenlerin gireceği Kur’ân’da açıklanmıştır.

Bazı ulema, cehennemin yedi kapısının, esasen cehennemi oluşturan tabakaların isimleri olduğunu söylemişlerdir. Buna göre cehennem uygulanacak azabın şiddetine göre, azabın en hafif olduğu en üst tabakadan başlayarak azabı en şiddetli olan en alttaki tabakaya doğru cehennem yedi tabakadan oluşturulmuştur. Bu âlimlere göre cehennem ismi, genel anlamda âhiretteki azap yerinin bütününe ifade etmek üzere kullanılmıştır. Aynı şekilde özel anlamda bu azap yerinin en üst tabakasının ismi olarak da düşünülmüştür. Azabın en hafif olduğu bu tabakada, sadece günahkâr müslümanların azap göreceği, onların azabı bittikten sonra burasının bomboş kalacağı beyan edilmiştir. Âhirette cehenneme gidecekler, suçlarının büyüklüğüne göre farklı tabakalarda tutulacaklar ve orada mevcut olan azapla cezalandırılacaklardır. Bir âyette “*Şüphesiz ki münafıklar, cehennemin en alt katındadırlar.*”⁵⁸⁰ buyrulmuştur. Bu âyette, cehennemin çeşitli tabaklardan oluştuğunu, cehennem ehlinin suçlarına ve dolayısıyla hak ettikleri azabın derecesine göre, bu tabakalardan birinde bulunacakları ifade edilmiştir. Ancak bu tabakaların adları ve sıralaması hakkında kesin bir bilgi olmayıp, bu konudaki açıklamalar âlimlerin yorumlarından ibarettir.

Neticede Kur’ân’da cehennemle ilgili tasvirler, genellikle azabın mahiyeti ve şekliyle ilgili olmuştur. Cehennemin fiziki yapısı hakkında naslarda fazla bilgi verilmemiştir. Bu sebeple çok fazla şey söylemek mümkün olmamıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.s) bazı hadislerinde cehennemin geniş ve derin bir mekân olduğuna dair ifadeleri yer almıştır. “*O gün cehenneme doldun mu? Diyeceğiz. O, daha yok mu? diye cevap verecek*”⁵⁸¹ meâlindeki âyette, herhangi sınır belirtmeden cehennemin içine atılacak bütün insanları kuşatacak genişlikte olduğuna işaret edilmiştir.

Cehennem tasvirine âyetlerde yer verilmiştir. Mesela bir âyette cehenneme girecekler ve cehennemin kendisi şöyle tasvir edilmiştir: “*Zincirlerle sınıksız bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca oracıkta yok olmayı isterler. Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin!*

⁵⁷⁸ el-Mü’min 40/76.

⁵⁷⁹ Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl*, 1/542.

⁵⁸⁰ en-Nisâ 4/145.

⁵⁸¹ Kâf 50/30.

Defalarca yok olmak için yalvarın!"⁵⁸² Yani onların, yok olmayı yüzlerce defa isteyecekleri ve çok korkunç bir durumla karşı karşıya kalacakları beyan edilmiştir. Kafirlerin pek çok sefer yok olmak için yalvarmaları ile, oraya girenlerin azabının çok çeşitli ve sürekli olacağı anlatılmış⁵⁸³ ve böyle bir tasvir yapılmıştır. Böylece Allah cehennemi, şeytan ve onun peşinden gidenler ve onun gibi davrananlarla dolduracağını beyan etmiştir.⁵⁸⁴

Ehl-i cahim'in, cehennemi uzaktan görünce kaynama sesini ve uğultusunu duyacağı⁵⁸⁵ ve cehennemin kütükler ve büyük sütunlar gibi ateşler saracağı⁵⁸⁶ ifade edilmiştir. Bu yönüyle cehennemin gürültüsü ve görüntüsüyle cehennem ehlinin daha baştan dehşete kapılacağı ve daha cehenneme girmeden azabın başlayacağı anlatılmıştır. Ve yine boyunlarında halkalar ve zincirlerle ateşe sürüklenecekleri, orada yanacakları⁵⁸⁷ ve kapkara bir dumanın gölgesinde olacakları açıklanmıştır.⁵⁸⁸ Cehennem halkının azaplarına denk bir açlık ve susuzluk hissedecekleri, acıkanlara yiyecek olarak zakkum meyvesinin verileceği ve bunun cehennemin dibinde yetiştiği, şeytanın başına benzer tomurcuklara sahip bir ağaç olduğu âyetlerde açıklanmıştır.⁵⁸⁹

Bir âyette "*Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir. O, karınlarda, fokurdayan su misali kaynayan bir tortu gibidir.*"⁵⁹⁰ buyrulmuştur. Ayrıca zakkumun yanında yiyecek olarak acı, kötü kokulu ve zehirli bir diken olan darîğ'in de verileceği⁵⁹¹ ifade edilmiştir. "*Cehennem ehli, cennet ehline 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler.*"⁵⁹² âyetinde bir su istemekten söz edilmiştir. Dünya hayatında Allah'ı ve Hz. Nebiyi hiçe sayanlar, Allah'ın emir ve yasaklarını unutanların, cehennemde azapta unutulacakları açıklanmıştır. Şüphesiz bunun, onların çektiği azabı daha da ağırlaştıracağı ifade edilmiştir. Onların, ne zaman azaptan kurtulmak isteseler, her defasında geri çevrilecekleri ve cehennemde oldukları sürece bu azaptan asla kurtulmayacakları da dile getirilmiştir.⁵⁹³ Öte yandan bazı hadislerde cehennemde yakıcı ateşin yanında dondurucu soğukla da azap edileceği⁵⁹⁴ dile getirilmiştir.

⁵⁸² el-Furkân 25/13-14. Ayrıca bk. el-Mülk 67/7.

⁵⁸³ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/136.

⁵⁸⁴ Bk. Âl-i İmrân 3/105; en-Nisâ 4/93; el-Câsiye 45/10.

⁵⁸⁵ el-Furkân 25/12; el-Mülk 67/7-8.

⁵⁸⁶ el-Mürselât 77/32-33.

⁵⁸⁷ el-Mü'min 40/71-72.

⁵⁸⁸ el-Vâkıa 56/43-44.

⁵⁸⁹ es-Sâffât 37/62-66.

⁵⁹⁰ ed-Duhân 44/43-46.

⁵⁹¹ el-Gâşiye 88/6.

⁵⁹² el-A'râf 7/50.

⁵⁹³ el-Hac 22/21-22; es-Secde 32/20.

⁵⁹⁴ Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 10 (No. 3260).

Neticede özellikle inanmayan ilk muhatapların Hz. Peygamberin davasını engellemeye kalkışmaları ve İslam'ın yayılması önünde set oluşturmaları neticesinde dünyada helak, ahirette ise şiddetli cehennem ateşiyle uyarılmışlardır. Cehennemle ilgili ayetlerde İslam'ın yayılması önünde ne kadar dirençle durulur ve insanların inançlarına baskı yapılırsa ahiretteki cezanın o nispette artacağı mesajı verilmiştir. Dünya hayatını imtihan üzerine kuran Yüce Allah, herkesin yaptığıının karşılığını ahirette tastamam verecektir ve hiç kimseye zerre kadar haksızlık yapmayacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmamızda Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* ile Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsirlerinde cennet ve cehennem tasavvurunu incelemeye çalıştık. Cennet ve cehenneme, işârî tefsir geleneğinin bakış açısını doğru bir şekilde aktarmayı hedefledik. Cennet ve cehennemin işârî tefsirlerde nasıl yorumlandığının ve bu yorumların Kur'an'ın ve sahih sünnetin verileriyle ne derece uyduğunun tespit etmeye çalıştık. Çalışmamızda cennet ve cehennemle ilgili Kur'an'da yer alan isim ve nitelemelerin dilsel tahlillerine ağırlık verdik. Araştırmamızın çerçevesi, Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* ile Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* adlı eserleri ile sınırlı olmuştur.

Kur'an'da cennet ifadesi hem dünya ve hem de âhiret için kullanılmıştır. Fakat âhiret için daha çok cennât kipiyle istimali öncelenmiştir. Cennet kelimesi dünyayla ilgili olarak bağ, bahçe ve hurmalıklar anlamında kullanılmıştır. Yaprakları ve ağaçlarıyla insanları örttüğü için âhiretteki bu mekâna da cennet denilmiştir. Bursevî cennete bu ismin verilmesinin, ağaçlarla kaplı bulunması ve ağaç dallarının birbirleriyle sarmaş dolaş olmaları sebebiyle olduğunu belirtmiştir. Âlûsî de benzer ifadelerle, ağaçların yeri örttüğü bahçe veya bostan veyahut içinde ağaç ve hurma bulunan her türlü yere cennet denileceğini dile getirmiştir.

Cennetin diğer isimleri hakkında iki müfessir bazen aynı bazen de farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Cennetin diğer isimlerinin ilki adn cenneti olduğu belirtilmiş ve buna bir yerde ikamet etmek ve durmak anlamı verilmiştir. Bursevî, adn cennetinin bizzat Allah tarafından özel olarak yaratıldığı için özel bir üstünlüğe sahip kılındığını söylemiştir. Âlûsî, adn cennetinden maksadın belli bir yerin ismi olabileceğini belirtmiştir. Cennetin bir diğer ismi firdevs cennetidir. Firdevs, üzüm bahçeleri, çardaklar ve asmalara sarılı üzüm salkımları, bostan ve cennetin içindeki bir bahçe anlamlarında kullanılmıştır. Bursevî'ye göre, içinde hurma olana cennet, içinde üzüm olana ise firdevs denilir. Âlûsî de aynı görüşü tefsirinde beyan etmiştir.

Cennetin bir diğer isminin huld cenneti olduğu belirtilmiş ve buna, bir yerde ikamet etmek ve oradan hiç çıkmamak anlamı verilmiştir. Cennet kelimesinin huld kelimesine izafe edilmesinin sebebi hakkında iki müfessirin görüşleri şöyledir: Âlûsî, izafe sebebi bilindiğinde övgü için olduğunu beyan etmiştir. Çünkü övgünün bu izafeyle bilineceğine işaret etmiştir. Bu durum, ancak izafeyle bilinebileceği durumda cennetin ebedi olduğuna vurgu yapılmak istenmiştir. Bursevî de benzer ifadelerde bulunmuş ve huld cennetini, nimetleri eksilmeyen, ahalisi oradan başka bir yere intikal etmeyen ve ebedî yurt olarak kullanılan yer olduğu şeklinde tarif etmiştir. Cennetin bir diğer ismi ise na'îm olup sakinlik, yumuşak huyluluk ve mal çokluğu anlamında kullanılmıştır. Bursevî, cennetü'n-na'îm terkinin anlamının nimetlerle dolu bahçe olduğunu söylemiştir. Âlûsî ise bütün cennetlere aslında na'îm cenneti denilebileceğini

vurgulamıştır. Yani her ne kadar bunlardaki nimetlerin mertebeleri birbirinden farklı olsa da hepsine aynı isim verilmiştir.

Cenneti ifade etmek için kullanılan bir diğer isim me'vâ'dır. Me'vâ'ya, dönmek ve bir şeye sığınmak veya katılmak anlamı verilmiştir. Âlûsî, me'vânın cennette özel bir yerin ismi olduğu, hatta bütün şehitlerin ruhlarının barındırıldığı cennet olduğunu ifade etmiştir. Bursevî, dünyada iman edip salih amel işleyenler bu tutum ve davranışlarına karşılık olarak ve dünyada işledikleri güzel ameller sebebiyle mükâfata erdirilecekleri yer olduğunu beyan etmiştir.

Cenneti ifade etmek için kullanılan diğer isimler ise dâru'l-mukâme ve dâru's-selâm'dır. Dâru'l-mukâme terkihi, dört tarafı duvarlarla çevrilmiş ev veya mesken anlamında kullanılmıştır. Bursevî, bu terkibe bu yere yerleşenlerin ebediyyen başka bir yere intikal etmeyeceği bir yer, ikamet yurduna yerleştirilen ve orada konaklayan, hatta oradan hiç ayrılmak istemeyenleri ifade etmek üzere kullanıldığını ifade etmiştir. Âlûsî de içinden ebediyen çıkılmayacak cenneti ifade eden bir isim olduğunu ifade etmiştir. Cenneti ifade etmek için kullanılan bir diğer isim ise dâru's-selâm'dır. Selam ifadesi, güvenlik, esenlik ve barış anlamlarında kullanıldığı gibi, Allah'ın isimlerinden birisidir. Âlûsî bu terkin Allah'ın bir ismi olduğunu ve bu cennetin de çok güzel olduğunu belirtmiştir. İşte bu durumun vurgulanması için dâr kelimesi selâm kelimesine izafe edilmiştir. Bursevî ise bu cenneti rableri katında güven yurdu, istenilmeyen şeylerden uzak, selamet yurdu olarak tarif etmiştir.

Cennete özgü nimetlerin ne olduğu hakkında iki müfessir izahlar yapmışlardır. Bu nimetlerin en başında tahtlar, saraylar ve çadırlar gelmektedir. Müfessir Bursevî, cennete girenlerin rahat etmeleri için üzerine oturacakları yüksek tahtlar olduğunu vurgulamıştır. Orada tahtlar üzerinde bir başka tahtın, her tahtın üzerinde yüz döşegin olacağını belirtmiştir. Her bir döşegin üzerinde ise parlak ay gibi bir hûrinin bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak Bursevî'nin bu yorumunu destekleyecek bir âyet yoktur. Âlûsî ise tahtlardan maksadın ya çatıları yükseltilmiş veya değeri yüksek taht anlamında olduğunu ifade etmiştir. Âlûsî'nin yaptığı bu yorum daha uygun gözükmektedir.

Cennete özgü nimetlerden bir diğeri ise hurilerdir. Bu kelime gözün içindeki beyazlığın daha beyaz, siyahının ise daha siyah olmasını ifade etmektedir. Müfessir Bursevî, hûr sözcüğüne göz çukurunun oval olması, kirpiklerin ince olması, göz çevresinin de beyaz olması anlamını vermiştir. Âlûsî ise hûrilerin örtüyle perdelenmiş, evine eşine bağlı veya kalpleri, bakışları yalnızca eşlerine bağlı olmalarını ifade etmek için kullanıldığını belirtmiştir. Cennet nimetlerine özgü bir diğer nimet ise, tertemiz eşlerdir. Yani dünyevi bütün kirlerden temizlenmişlerdir. Ayrıca cennette gölgelikler de vardır. Bursevî, uzayan, kısalmayan ve

değişmeyen gölgelerin olduğunu ifade etmiştir. Âlûsî, bu gölgelikler hakkında, bütün sıkıntı veren şeylerden cennet ehlinin korunması yorumunu yapmıştır.

Cennete özgü başka bir nimet hizmetçilerdir. Âlûsî, hizmet eden kişilerin gençlerden oluştuğunu ve herhangi bir yaşlılık veya güçten düşmenin olmayacağını belirtmiştir. Bursevî de aynı ifadelerle bunların, cennetlikler yerken, içerken veya başka faaliyetlerde bulunurken, onların çevrelerinde hizmet etmek için dört dönen gençler olduklarını ifade etmiştir.

Cennet nimetlerinden bir diğeri de altın ve atlas elbiselerdir. Bursevî, bu elbiselerinin rengi yeşil olduğunu ifade etmiş ve yeşil renklerin en güzeli, en hoş ve Allah'a en sevimli olanı olması yönüyle açıklamıştır. Âlûsî de benzer ifadelerle biraz daha detay vermiştir. Ona göre üç şey hüznü giderir. Bunlar su, yeşillik ve güzel yüzdür. Fakat cennetliklerin elbiseleri sadece yeşil renkle sınırlandırılmamıştır. Âlûsî, cennet ehlinin canlarının çektiği her türlü elbiseyi giyebileceklerini ifade etmiştir.

Cennet nimetlerine özgü bir diğeri de nimet ise, cennet ehlinin yiyecek ve içecekleridir. Âlûsî, cennetliklerin herhangi bir yorgunluk duymadan veya herhangi bir hizmetçiye gerek kalmadan yiyeceklere ulaşılacağını beyan etmiştir. Buna karşın Bursevî, cennetliklerin arzu ettikleri kuş etlerini gerek kızartılmış gerekse suda pişirilmiş halde iştahla yiyeceklerini ifade etmiştir. Ayrıca cennet ehline sunulan bir diğeri de içeceklerdir. Âlûsî, Kur'ân'da kadeh kelimesinin zikredilmesini örnek göstermiş ve cennet içeceğinin şarap olacağını açıklamıştır.

Rablerinden korkanlar için iki cennetin olacağı ile ilgili iki müfessir farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Âlûsî, Allah'tan korkan insanlar için bir cennet, Allah'tan korkan cinler için de bir cennet olduğunu ifade etmiştir. Yine Âlûsî, iman eden herkes için bir cennet, ameli için başka bir cennet ya da ibadet ve tâat için bir cennet, günah ve isyanı terk ettiği için bir cennet olduğunu belirtmiştir. O, ayrıca müminin işlediği sevap karşılığı bir cennet, Allah'ın lütfu kereminden ikrâm olarak verdiği diğeri bir cennet olabileceğini dile getirmiştir. Bursevî ise bu iki cennetten birinin cismânî, diğeri ise ruhânî olabileceğini söylemiştir.

Cehennem sözlükte dibi çok derin kuyu anlamına gelmektedir. Dünyada Allah'a ve elçilerin davetine inanmayanların ve Allah'a baaşkaldıranların, ölümden sonra görülecek hesabın neticesinde çaptırılacakları azabın uygulanacağı yere cehennem denilmiştir. Kur'ân, pek çok âyette bu azaplardan söz etmiş, bazılarını ise detaylandırmıştır. Kur'ân, cehenneme girenlerin çeşitli azapların uygulanacağını beyan etmiştir. Bunların yürekleri dağlayan, kızgın ve alevli ateş, derileri sürekli yakan ateş, zakkum yiyeceği, zehirli ve kuru dikenli bir bitki, yüzleri haşlayan, kaynar ve pis su, demir kelepçeler, yüksek sütunlar ve ateşten döşekler olduğu beyan edilmiştir.

Cehenneme lezâ, cahîm, hutame, sekar, hâviye ve sa'îr gibi farklı isimler verilmiştir. Kur'ân'da cehennemi ifade etmek üzere kullanılan cahîm terimi lügatte alevlenen ve tutuşturulan şiddetli ateş, derin çukurların içinde tutuşturulan büyük ateş veya şiddetli bir şekilde tutuşturulmuş ateş anlamlarına gelmektedir. Âlûsi'ye göre bu sözcük, alevli ve ısı derecesi yüksek ateş anlamındadır. Bursevî de bu sözcüğe benzer ifadelerle ateşin iyice tutuşup alevlenmesi manası vermiştir. Cehennemin bir diğer ismi de sekar'dır. Bu kelime bir şeyi eritip yakmak anlamına gelir. Bursevî, sekar cehenneminin içine atılan her şeyin yok olacağını vurgulamıştır. Sekar'ın, cebbar olan Allah'ın gazabından yaratıldığını ifade etmiştir. Fakat bu görüşünü destekleyecek herhangi bir âyet ve hadis sunmamıştır. Âlûsî de buna benzer bir yorumda bulunmuş ve içine girenleri yok edeceğini ifade etmiştir.

Cehennemin bir diğer ismi ise lezâ'dır. Saf alev anlamına gelmektedir. Bursevî, saf ateş olduğu için hararetinin çok kuvvetli ve bu sebeple son derece yakıcı olduğunu beyan etmiştir. Âlûsî de bu kelimeye, alev alev yanan ateş anlamı vermiştir. Bunun, cehennemin adı veya cehennemin ikinci tabakasının ismi olduğunu belirtmiştir. Cehennem için kullanılan bir diğer isim ise hutame'dir. Bu kelimenin anlamı her şeyi kırıp geçiren demektir. Âlûsî, cehenneme girenleri kırıp geçirdiği için hutâme dendiğini belirtmiştir. Bursevî ise hutameye atılanların, yaptıkları amellere uygun bir ceza olarak kırılıp geçirileceklerini ifade etmiştir.

Cehennem için kullanılan bir diğer isim ise hâviye'dir. Hâviye, lügatte dibi bilinmeyen bütün derin çukurlara isim olmuştur. Bursevî, cehenneme hâviye denilmesinin nedenini, onun son derece derin ve uçsuz bucaksız olmasından dolayı olduğunu ifade etmiştir. Âlûsî ise, hâviye'nin cehennem ateşinin kendisi olduğunu ifade etmiştir. Cehennem için kullanılan bir diğer isim ise sa'îr'dir. Sa'îr'in bizzat ateşin kendisi olduğu ifade edilmiştir. Âlûsî, sa'îr kelimesine cehennem ateşinin şiddetli olarak tutuşturulması anlamını vermiştir. Bursevî de benzer açıklamalarda bulunmuştur.

Görüldüğü gibi cehennemin azapları çeşit çeşittir ve işlenen suçlara uygun ve benzer azaplar mevcuttur. Âlûsî, cehennemin ateşinin diğer ateşler gibi odun veya benzeri araçlar olmadan tutuşturulacağını beyan etmiştir. Bursevî ise cehennemin yakıtı insanlar ve taşlardan oluşuyorsa, cinler ve şeytanlardan da cehennemde yakıt olabileceğini ifade etmiştir. Bursevî, cehennemdeki kızgın ateşin, sıcaklıkta sonsuz, yakıcılıkta sınırsız olduğu, ondan daha yakıcı bir ateşin de bulunmadığı söylemiştir.

Âlûsî, yanan derilerin değiştirilmesi olayını, ciltleri aynı kalmak üzere derilerinin başka bir şekil alacağı ve tekrar geri iade edileceği veya azabı tatmaları için yanma izinin silineceği ve tekrar azap edilmeye devam edileceği şeklinde yorumlamıştır. Bursevî, inkarcının derileri kavrulduğu, yerine başka deri getirildiğinde, bunun başka bir deriye azap olup olmayacağını

tartışmıştır. O, azabın mutlak olarak deriye yapılmayacağı, aksine derinin isyan eden hassas kısmına uygulanacağını belirtmiştir.

Bu çalışmamızda iki müfessir arasında cennet, cehennem ve bu iki yerin özelliklerine dair açıklamalarında ciddi bir görüş ayrılığının olmadığı sonucuna varılmıştır. Hatta yeri geldiğinde iki müfessirin birebir aynı cümleleri kullandıkları da müşahade edilmiştir. Bu durumlarda sadece bir müfessirin görüşü aktarılmış, diğerinin görüşü için sadece dipnotta yer verilmiştir. Buna örnek vermek gerekirse, her iki müfessir de cehennemin yedi kapısından maksadın, yedi tabaka olduğunu ifade etmişlerdir. Yaptıkları günahlar sebebiyle mertebelerine göre cehennemliklerin oraya gireceklerini ifade etmişlerdir. Bursevî, Âlûsî'den farklı olarak bu tabakalarda kimlerin gireceği hakkında detaylı bilgi vermiştir. Fakat Âlûsî, hangi tabakaya kimlerin gireceği hakkında detay vermemiştir. Sadece her bir günahkâr için, gireceği bir kapısının olacağı şeklinde izah yapmıştır.

Cennet ve cehennemin hem ruhani hem de cismani olacağını ifade eden mutasavvıflar cismani amel cennetinin ötesindeki ruhani, müşahade cennetini elde etmeye özen göstermişlerdir. Bursevî herkesin ameldeki niyetine ve manevi olgunluk seviyesine göre maddi veya manevi cenneti elde edeceğini belirtmiştir. Âhiretle ilgili ehl-i sünnet akaidine uygun açıklamalar yapan Bursevî, herkesin ameline göre cennet ve cehennemin farklı tabakalarına gireceğini, alınan lezzet ve azabın derecesinin de buna göre farklılaşacağını dile getirmiştir. Bunun yanında âyetlerden işârî yorumlar çıkarmaya özen gösteren Bursevî, cennet ve cehennemin batınî yorumuna, işârî olarak ne anlama geldiğine de yer vermiştir.

Neticede bu çalışmamızda Bursevî'nin tefsirinde konumuzla ilgili işâri yorumların daha fazla olduğu görülmüştür. Tefsir otoriteleri Bursevî'nin tefsirinin işârî tefsir kategorisinde saymışlardır. Ancak birçoğu Âlûsî'nin tefsirinin işârî bir tefsir olmadığını beyan etmişlerdir. Âlûsî'nin tefsirini dirâyet ve işârî tefsirlerden sayanlar da olmuştur. Âlûsî, bir tefsirin işâri tefsir sayılabilmesi için bazı şartlar olduğunu belirtmiştir. Bu şartların ilkinin, işârî tefsirin, sülûk erbabının vakıf olduğu gizli manalar barındırması olduğunu belirtmiştir. Bu gizli manalara vakıf olan kişinin yaptığı yorumlar neticesinde ortaya çıkan tefsirler, işârî tefsir sayılır demiştir. Gizli manalar ile zâhiri manaların arasını birleştirmenin mümkün olduğunu da belirtmiştir.

Bunlara ilaveten işâri yorumlara kısmen başvuran ve ilmi bir disipline sahip olan Âlûsî, kendine özgü farklı yorumları olsa da açıklamalarında geleneksel müfessirlerin görüşlerine ve Kur'an'ın bütünlüğüne bağlı kalmaya özen göstermiştir. Vaaz üslubunu benimsediğini söyleyebileceğimiz Bursevî ise geleneğe bağlı olmasının yanında zaman zaman Kur'an'da ve sahih sünnette delilini bulamadığımız açıklamalar ve aşırı diyebileceğimiz yorumlar yaptığı görülmektedir.

Cennet ve cehennem tasvirlerinde muhatabın durumunu göz önüne alan Kur'an'ın gayb alemleri olan cennet ve cehennemi onun algısına indirerek anlattığı müşahade edilmektedir. Bu meyanda müfessirler Kur'an'ın anlatımları üzerinden dilsel tahlillere ve kendi bakış açılarına göre ahiret âlemiyle ilgili izahlar yapmış olsa da gayb âleminin mahiyetini en iyi Allah'ın bileceğini ifade etmenin daha uygun olacağı bu çalışmada vardığımız neticelerden biridir.

KAYNAKÇA

- Abdülhamîd, Muhsin. *Âlûsî müfessiran*. Bağdat: Matbaatü'l-Meârif, 1968.
- Ahmed, Halil b. *Kitabu'l-'ayn*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l Kütubil Arabiye, 1. Basım, 2003.
- Al, Bahar, *Cennet Kadını (Hûri)* Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Âlûsî, Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-meânî*. 15 Cilt. Beyrut: İhya'ut-Turasu'l Arabiyye, 4. Basım, 1985.
- Âlûsî, Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd. *Ğarâibü'l-iğtirâb ve nüzhetü'l-elbâb*. Bağdat: Şâbender, 1327.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dar'ül Kütubil İlmiyye, 3. Basım 1971.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük tefsir tarihi*. İstanbul: Semerkand Yayınevi, 1. Basım, 2014.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi 'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Ali Baydoun. Beyrut: Dârü'l Kutubil İlmiyye, 3. Basım. 2020.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. nşr. Halil Eser. 10 Cilt. İstanbul: Mektebetü Eser, 1969.
- Çağlayan, Reyhan. *Kur'ân-I Kerim'de Cennet ve Cennetlikler*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Çakır, Numan. “Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ından İşârî Tefsir Örnekleri”. Mürsel Ethem vd (ed.). *Meşhur Müfessirler ve Örnek Metinler 2*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.
- Çelik, Ahmet. “Rûhu'l-me'ânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/213-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çelik, Ahmet. *el-alûsî'nin rûhu'l-meânî isimli eserinde “işârî tefsir”*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Çiçek, Mustafa. *İslam Kelamında Cennet ve Cehennem*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2008.
- Elmalî, Hüseyin. “Tasvir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/135-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Eroğlu, Muhammed. “Âlûsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Ertuğrul, Resul. “Âhiretteki Karşılık Bakımından Kur'ân'da Suç-Ceza Uyumu -I-”. Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10 (2019), 123-151.
- Ertuğrul, Resul. “Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ında Cennet-Cehennem Tasavvuru”. Mürsel Ethem vd. (ed.). *Meşhur Müfessirler ve Örnek Metinler 2*. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Fuâd Abûlbâkî, Muhammed. *el-Mu'cemü'l müfehres li elfazi'l Kur'ân*, Kahire: Dar'ül Kütüb'il Mısıriyye, 1364.
- Gölcük, Şerafettin-Süleyman, Toprak. *Kelam, Tarih, Ekoller, Problemler*. Konya: Tekin Kitabevi, 8. Basım 2001.
- Güner, Rabia. *Cennetle Müjdelenen ya da Cehennemle İnzar Edilen Tek Amellerle İlgili Hadisler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed. *Lisânü'l-'Arab*. 13 Cilt. Beyrut: Daru's-Sadr, 1. Basım, 1884.
- İbnü'l-Cevzi Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Mevzû'ât*. 3 Cilt. Medine: y.y, 1. Basım, 1966.
- İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî ğaribi'l-Kur'ân*. thk. Savfan Adnan ed-Davudî. Beyrut: Darü'l Kalem, 1991.
- Kaplan, Süleyman. *Fahreddin Râzî'nin Tefsîr-i Kebîr'inde Cennet Cehennem Tasvirleri*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Karaman, Hayrettin vd.. *Kur'ân Yolu Meâli*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Karaman, Hayrettin vd.. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet işleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2012.
- Kargılı, Abdullah. *İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü'l-Hucceti'l-Bâliĝa Adlı Eseri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kayacı, Habibe. *Kur'ân'da Cennet Cehennem Tasvirleri Bağlamında Ödül ve Ceza Eğitimi*. Sivas: Cumhûriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifin*. 3 Cilt. Şam: Müessetü'r-Risale Naşirun, 1957.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Cahîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/19-20. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *İslam akaidi ve kelama giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 31. Basım, 2019.
- Köse, Sümeyye Emine Karaca. *İlköğretim Öğrencilerinin Cennet ve Cehennem Tasavvurları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 18 Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Mustafa, İbrahim vd.. *Mu'cemu'l-vasît*. 2. Basım, ts. y.y.
- Namlı, Ali. "Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/108-110. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Namlı, Ali. "Rûhu'l-beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/211-213. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Öz, Mustafa. "Zakkum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/108. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özervarlı, M. Sait. "Firdevs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/123-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Sâbunî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsir*. 3 Cilt. İstanbul: İsmâilağa Yayınevi, 1. Basım, 2019.
- Sarıgül, Murat. *el-Âlûsî'nin Rûhu'l-Meânî İsimli Eserinde Ahkam Tefsiri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Saylık, Şakir. *Âyetler Işığında Cennet ve Cehennem Yiyecek ve İçecekleri* Van: 100. Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2019.
- Süleymân b. el-Eş'as, b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd. *Sünenü Ebi Davud*. Beyrut: Muessetü er-Risale Naşirun, 1. Basım, 2012.
- Şahin, M. Süreyya. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/374-376. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü 't-tirmizî*. Beyrut: Muessetü er-Risale Naşirun, 1. Basım. 2015.
- Tok, Faruk Nafiz. *Kur'an'da Cennet Ehli Ve Cehennem Ehli*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Topaloğlu, Bekir. "Cehennem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/227-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. "Cennet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/376-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Topaloğlu, Bekir. "Huld", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/324. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Toprak, İbrahim. *Cennet ve cehennem ebediliği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2010.
- Ulcay, Hatice Sümeyye. *İlköğretim Çağı Çocuk Resimlerinde Cennet ve Cehennem Tasavvuru*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2011.
- Uludağ, Süleyman. "İşârî Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/424-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Vâhidî, Alî b. Ahmed b. Muhammed. *Esbabü nüzûli 'l-Kur'ân*. Beyrut: Dar'ül Kütübil İlmiyye, 5. Basım, 1971.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Adn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yavuz, Yusuf Şevki. Karadağ, Cağfer. "Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/108-110. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yıldırım, Hüseyin. *Kur'ân'da cennet ve cehennem tasvirleri*. Van: 100. Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 1999.
- Yıldız, Sâkîb. "Türk Müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı". Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi 0/1 (1975), 103-126.
- Zehebi, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-müfessirun*. Kuveyt: Darü'n Nevadir, 2010.
- Zemahşerî. Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l Fikr, 6. Basım, 1977.

ÖZ GEÇMİŞ

Yahya Aktaş, [REDACTED] gelmiştir. İlkokul, Ortaokul ve Lise eğitiminin [REDACTED] tamamlamıştır. [REDACTED] Açıköğretim İlahiyat Fakültesi ilahiyat önlisans programından mezun olmuştur. Daha sonra [REDACTED] İlahiyat Fakültesinde ilahiyat lisans tamamlama programı olan (İLİTAM)'dan mezun olmuştur. Küçük yaşlarda klasik medrese eğitime başlayıp, daha sonra icazetini alarak mezun olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığının açtığı imamlık sınavını kazanmış ve [REDACTED] de imam hatib olarak göreve başlamıştır. Daha sonra Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezinde ihtisas eğitimine başlamış ve ihtisasını tamamlamıştır. Mezun olduktan sonra Muş Hasköy İlçe Vaizi olarak göreve başlamıştır. [REDACTED] ilçe müftülüğü görevine atanan Yahya AKTAŞ, hâlâ aynı görevi yürütmekte olup, evli ve üç çocuk babasıdır.